ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԽԻՎ

ԱՆՏՈՆ ՔՈՉԻՆՅԱՆ

ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ, ՆԱՄԱԿՆԵՐ, ՀՈՒՇԵՐ

Երևան   2003

ՀՏԴ 941 (479.25)
ԳՄԴ 63.3 (2 Հ)
Ք 824

Տպագրվում է Հայաստանի
ազգային արխիվի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Կազմողներ՝ *Էմմա Հովսեփյան* (բանասիրական գիտությունների թեկնածու)

Ավագ Հարությունյան

Պատասխանատու խմբագիր՝ *Ամատունի Վիրաբյան* (պատմ.գիտութ. դոկտոր)

Ք 824 Անտոն Քոչինյան: Փաստաթղթեր, նամակներ, հուշեր: Կազմ.՝ Է.Հովսեփյան, Ա.Հարությունյան, խմբ. Ա.Վիրաբյան - Եր.: Հայաստանի ազային արխիվ, 2003թ. 200 էջ:

Գիրքը նվիրվում է Խորհրդային Հայաստանի 1950-1960-ական թթ. ղեկավար, ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի նախագահ, ՀԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Անտոն Քոչինյանի կյանքին և գործունեությանը: Տպագրվում է նրա 90-ամյակի կապակցությամբ և հասցեագրվում է ընթերցող լայն շրջաններին:

ԳՄԴ-63.3 (2 Հ)

ISBN 99941-910-0-4

© Հայաստանի ազգային արխիվ, 2003

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Լրացավ Խորհրդային Հայաստանի պետական և կուսակցական նշանավոր գործիչ Անտոն Երվանդի Քոչինյանի ծննդյան 90-ամյակը:

Ծնվելով 20-րդ դարի սկզբներին՝ մանուկ հասակում տեսավ թուրքական արշավանքի արհավիրքները, իր սերնդակիցների նման աճեց Խորհրդային Հայաստանի հետ, անցավ մաքառումներով և ծեռքբերումներով լի ճանապարհ, երեք տասնամյակից ավելի գործեց հանրապետության ղեկավար շրջաններում, որոնցից 22 տարիներին եղավ հանրապետության երկրորդ, ապա առաջին դեմքը: Տեսավ և ղեկավարեց խորհրդային Հայաստանի ժողովրդական տնտեսության և մշակույթի վերելքը, ճաշակեց հաջողությունների բերկրանքը և պարտության դառը հիասթափությունը:

Իր կյանքի վերջին օրերին ականատես եղավ նաև խորհրդային իշխանության մայրամուտին:

Անտոն Քոչինյանը ծնվել է 1913թ. հոկտեմբերի 25-ին Երևանի նահանգի Ղարաքիլիսայի գավառի Շահալի, (ներկայիս Լոռու մարզի Վահագնի) գյուղում, հողագործ գյուղացու ընտանիքում: Հայրը, բացի հողագործությունից, 1914-1917 թվականներին աշխատել է նաև երկաթուղում և Ալավերդու պղնձաձուլարանում:

1924-1927թթ. Ա.Քոչինյանը սովորում է գյուղի նախնական դպրոցում, որը ավարտելուց հետո 1928թ. ընդունվում է կոմերիտմիության շարքերը: Երկու տարի օգնելով հորը գյուղատնտեսական աշխատանքներում՝ նա 1929-1931թթ. միաժամանակ սովորում է գյուղերիտդպրոցում: Կարճ ժամանակ՝ 1931թ. ապրիլ-հոկտեմբեր ամիսներին, իբրև հաշվառող աշխատում է ՀԼԿԵՄ Ղարաքիլիսայի շրջկոմում, ուր և 1931թ. հոկտեմբերին ընդունվում է Կոմկուսի շարքերը որպես թեկնածու:

Այնուհետև մոտ մեկ տարի իբրև բրիգադիր աշխատելով հայրենի գյուղի նորաստեղծ կոլտնտեսությունում՝ 1932թ. սեպտեմբերին ընդունվում է Թիֆլիսի հայկական

մանկավարժական տեխնիկում: Մեկ ուսումնական տարի սովորելով տեխնիկումում՝ այն կիսատ է թողնում, նորից վերադառնում է հայրենի գյուղ և շարունակում աշխատել կոլտնտեսությունում:

1933թ. աշնանը Հայկոմկուսի Ղարաքիլիսայի շրջկոմը նրան գործուղում է Երևան՝ սովորելու Հայաստանի կոմունիստական բարձրագույն գյուղատնտեսական դպրոցում: Դպրոցը, ինչպես արձանագրված է բնութագրում, ավարտում է 1935թ. հուլիսին «շատ լավ ցուցանիշներով» և գործուղվում է Շամշադինի շրջան՝ աշխատելու «Շամաշադինի կոլխոզնիկ» շրջանային թերթի խմբագրության պատասխանատու քարտուղարի պաշտոնում: Չորս ամիս անց նոր գործուղում, այս անգամ Ազիզբեկովի շրջան՝ ղեկավարելու «Ստալինյան ուղիով» թերթի խմբագրությունը:

Երկու տարի անց՝ 1937թ. հոկտեմբերին, Անտոն Քոչինյանը ընտրվում է ՀԼԿԵՄ Ազիզբեկովի շրջկոմի քարտուղար:

Հայաստանի նոր ղեկավարությունը նկատում է երիտասարդ կոմերիտական աշխատողին, և նա արդեն 1939թ. փետրվարին ընտրվում է ՀԼԿԵՄ Կենտկոմի կադրերի գծով, իսկ 1939թ. դեկտեմբերի 1-ին՝ Կենտկոմի առաջին քարտուղար և փաստորեն այդ օրվանից սկսած հայտնվում հանրապետության ղեկավարության կազմում, ուր անընդմեջ մնում է 35 տարի:

1941թ. հունիսի 22-ին սկսվում է Հայրենական մեծ պատերազմը: Բազմաթիվ փորձված կուսակցական աշխատողներ մեկնում են ռազմաճակատ:

Նրանց շատերին փոխարինում են երիտասարդ աշխատողները: Անտոն Քոչինյանը ևս անցնում է կուսակցական աշխատանքի: Նա 1941թ. դեկտեմբերի 5-ին ընտրվում է ՀԿԿ Երևանի Կիրովյան շրջկոմի առաջին քարտուղար: Պատերազմի ծանր տարիներին նա աչքի է ընկնում կազմակերպչական մեծ ձիրքով ու ամուր կամքով, և պատահական չէ, երբ անհրաժեշտություն է առաջանում ամրապնդել հանրապետության գյուղատնտեսության ղեկավարումը, Ա.Քոչինյանը տեղափոխվում է ՀԿԿ Կոտայքի շրջկոմի առաջին քարտուղար:

1945թ. Ա.Քոչինյանը ազատվում է շրջկոմի առաջին քարտուղարի պարտականություններից և գործուղվում է

սովորելու ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմին կից կուսկազմակերպիչների բարձրագույն դպրոցում:

Հետպատերազմյան առաջին տարիներին զգացվում էր կադրերի խիստ պակաս, իր գործն էր արել ինչպես պատերազմը, այնպես էլ 30-ական թվականների կադրերի ջարդը, որից հազիվ մազապուրծ էր եղել նաև Ա.Քոչինյանը:

Եվ պատահական չէ, որ 1946թ. աշնանը, ավարտելով դպրոցը, նա անմիջապես ընտրվում է ՀԿԿ Կենտկոմի երրորդ, իսկ մեկ տարի անց՝ կադրերի գծով քարտուղար:

1950թ. սեպտեմբերին Ա.Քոչինյանը ընդունվում է ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմին կից բարձրագույն կուսակցական դպրոցի հեռակա բաժանմունքը, որը ավարտում է 1960թ.՝ ստանալով կուսակցական բարձրագույն կրթություն:

1950-1951թթ. նա միաժամանակ ուսանում է նաև նույն դպրոցին կից կուսակցական և խորհրդային ղեկավար աշխատողների վերապատրաստման միամյա դասընթացում:

1952թ. Հայաստանը բաժանվում է երեք օկրուգների (մարզերի), և ամենամեծ՝ Երևանի օկրուգկոմի առաջին քարտուղար է ընտրվում Ա.Քոչինյանը:

Նրա ղեկավարությամբ նոր էր ավարտվել մարզի ղեկավարության ձևավորումը, նոր էին կազմվել աշխատան-քային ծրագրերը, երբ նա առաջ է քաշվում ավելի բարձր պաշտոնում, 1952թ. նոյեմբերի 20-ին նշանակվում է հանրա-պետության Նախարարների խորհրդի նախագահ: Փաստորեն նա ստանձնում է հանրապետության ամբողջ ժողովրդական տնտեսության ղեկավարման պատասխանատվությունը:

1953թ. մարտին մահանում է Ստալինը, որին հետևում է ղեկավար կադրերի փոփոխությունը ողջ հանրապետությունում: Միայն Ա.Քոչինյանը մնաց իր պաշտոնում:

Իհարկե, Կենտկոմի նոր քարտուղար Ս.Թովմասյանը դիմեց Մոսկվա՝ Ա.Քոչինյանին Նախարարների խորհրդի նախագահի պաշտոնից ազատելու առաջարկությամբ, սակայն ստացավ մերժում: Ի՞նչը պահեց նրան պաշտոնում՝ Մոսկվայում ունեցած կապերը, թե՞ նոր իրադրությունում արագ կողմնորոշվելու ունակությունը, այսօր արդեն հնարավոր չէ պարզել: Ա.Քոչինյանը շարունակում է աշխատել իր բարձր պաշտոնում՝ 1954-1958թթ. միաժամանակ լինելով հանրապետության արտաքին գործերի նախարարը:

1950-ական թվականներին հանրապետության ժողովրդական տնտեսության բոլոր բնագավառներում գրանցվեց աննախադեպ աճ: Եվ դրանում իր անմնացորդ լուման ուներ նախարարների խորհրդի նախագահը:

1960-ական թվականների սկզբին Խորհրդային Հայաստանի տնտեսության և մշակույթի զարգացման ասպարեզում բացվում են նոր հեռանկարներ: 1960թ. վերջին Կենտկոմի առաջին քարտուղար ընտրված Յա.Զարոբյանի և Ա.Քոչինյանի ջանքերով սկսվում է Արփա-Սևան ջրատարի շինարարությունը, որոշում է ընդունվում հայկական ատոմակայանի կառուցման մասին, նշվում են Մեծ եղեռնի 50 և Անդրանիկի ծննդյան 100-ամյակները:

1966թ. սկզբին Յա.Զարոբյանը ազատվում է ՀԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղարի պաշտոնից, և նրան փոխարինում է Անտոն Քոչինյանը:

Հարուստ աշխատանքային փորձը, հանրապետության գերազանց իմացությունը և ղեկավար շրջաններում ունեցած կապերը նրան հնարավորություն են ընձեռում կյանքի կոչել բազմաթիվ ծրագրեր: «Զվարթնոց» օդանավակայանը, Երևանի մետրոպոլիտենը և բազմաթիվ այլ կառույցներ նախագծվեցին և կառուցվեցին 1960-1970-ական թվականներին: Փառահեղորեն նշվեցին հայ ժողովրդի երկու մեծ զավակների՝ Հովհաննես Թումանյանի և Կոմիտասի ծննդյան 100-ամյակները: Բարձր տեմպերով զարգանում էր ժողովրդական տնտեսությունը:

Սակայն Խորհրդային Հայաստանը չէր կարող կղզի լինել Խորհրդային Միությունում: Երկրի հասարակական կյանքում սկսված բացասական գործընթացները ի հայտ եկան և բացահայտ դարձան նաև Հայաստանում: Կաշառակերությունը, պետական ունեցվածքի հափշտակումը, պաշտոնների վաճառքը դարձան կյանքի անբաժան մասը:

Հանրապետության ղեկավար շրջաններում սկսվեցին ձևավորվել խմբավորումներ և անվստահության մթնոլորտ: Ահա այս պայմաններում Անտոն Քոչինյանը ուժերի ծաղկման շրջանում՝ 1974թ. նոյեմբերի 27-ին ստիպված էր թողնել զբաղեցրած պաշտոնը և դառնալ «անհատական թոշակառու»:

Խորհրդային երկրում պաշտոնաթող ղեկավարը մեկուսացվում էր հասարակությունից կամ լավագույն դեպքում նշանակվում որևէ հասարակական կազմակերպության ղեկավար:

Սակայն Ա.Քոչինյանին բախտ վիճակվեց կրել առաջինների ճակատագիրը: Շուրջ մեկուկես տասնամյակ նա բահը ձեռքին մաքառեց հողի դեմ, Ջրվեժի իր ամառանոցում աճեցրեց ծառերի և ծաղիկների մի չքնաղ պարտեզ, որից ստացված պտուղն ու գինին առատորեն հյուրասիրում էր անցած օրերի ընկերներին, հյուրերին և մինչև իր կյանքի վերջին օրը՝ 1990թ. դեկտեմբերի 1-ը, մնաց կենսուրախ և անդավաճան իր ուխտին:

Այդ օրերին Հայաստանի համար սկսվել էր պատմական նոր դարաշրջան՝ լի հաղթանակներով և հիասթափություններով...

ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

N 1
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆ ՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

4 փետրվարի 1953թ.
Երևան

В целях коренного ցսցчшения музейной работы и широкого показа населению истории и культуры армянского народа, особенно достижений культуры Армянской ССР за годы Советской власти, Совет Министров Армянской ССР постановляет:

1. Объединить Государственный исторический музей Института литературы, театрально-музыковедческий музей сектора истории и теории искусств Академии наук Армянской ССР и Государственную картинную галерею Управления по делам искусств при Совете Министров Армянский ССР и создать на этой базе Тангаран Армении при Комитете по делам культурно-просветительных учреждений при Совете Министров Армянской ССР.

2. В составе Тангарана Армении иметь следующие отделы: исторический, этнографический, архитектурный, литературный, театрально-музыкальный, изобразительного искусства и картинную галерею.

В составе Тангарана Армении иметь также выставочную группу, библиотеку, лабораторию по реставрации и консервации музейных экспонатов, фотолабораторию и столярную мастерскую.

3. Количество штатных единиц Тангарана Армении установить в пределах штатов объединяемых музеев и утвердить согласно приложению N1.*

4. При дирекции Тангарана Армении создать музейный Совет со свободной штатной должностью ученого секретаря.

5. Выделить из штата Исторического музея группу этнографов в числе четырех научных работников с передачей штата Институту истории Академии наук для продолжения научно-исследовательской работы в области этнографии, согласно приложению N2.**

6. Утвердить Положение о Тангаране Армении, согласно приложению N3.***

Председатель Совета Министров
Армянской ССР *А.Кочинян*

Управляющий Делами Совета
Министров Армянской ССР *А.Овакимян*

ՀԱԱ,**** Ֆ.113, ց.57, գ.72, թթ.1,2: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 2
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԻՑ՝ ՀԱՆՔԱՎԱՆԻ ՋՐԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

11 հունիսի 1953թ.
Երևան

Учитывая эффективность лечения больных желудочно-кишечными заболеваниями и с нарушенным

---

* Տես՝ նույն գործի թթ.3-12:
** Նույն տեղում,թ.13:
*** Նույն տեղում,թթ.14-21:
**** Այսուհետ արխիվի անունը չի նշվելու:

обменом веществ минеральными водами Анкавана и их большие гидроминеральные ресурсы, Совет Министров Арм.ССР постановляет:

1. Считать необходимым организовать курорт местного значения в селе Анкаван, Ахтинского района.

2. Предложить Министерству здравоохранения Армянской ССР (т. Хримляну А.):

а) продолжить изучение действия минеральных вод Анкаван при различных заболеваниях, для чего организовать в текущем году в Анкаване временный стационар на 30 коек и представить к 1 октября с.г. в Совет Министров Армянской ССР мероприятия по развитию курорта Анкаван;

б) к 1 июля с.г. представить Армянскому республиканскому институту проектирования “Армархпроект” зада-ние на проектирование санатория в Анкаване на 50 коек.

3. Обязать Министерство легкой и пищевой промышленности Армянской ССР (т. Пирузяна А.):

а) организовать с 1 июля с.г. розлив минеральной воды в Анкаван с выпуском в течении сезона 300 тыс.бутылок;

б) приступить с 1 сентября с.г. к строительству в Анкаване завода розлива минеральной воды, производительностью 3,5 бутылок в год, с расчетом окончания и ввода завода в эксплуатацию с 1 июля 1954 года.

4. Поручить Госплану Совета Министров ССР (т.Хачатряну Л.) и Министерству легкой и пищевой промышленности Армянской ССР (т. Пирузяну А.) в уточненном титульном списке капитальных работ Министерства легкой и пищевой промышленности Армянский ССР на 1953г. предусмотреть 100 тыс.руб. на строительство в Анкаване завода розлива минеральной воды, а в плане на 1954год-средства на полное окончание

строительства указанного объект...

Председатель Совета
Министров Армянской ССР *А. Кочинян*

Управляющий Делами Совета
Министров Армянской ССР *А. Овакимян*

Ֆ.113,ց.57,գ.379,թթ.1,2: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 3
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՄԻՔԱՅԵԼ ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆԻ ՀԻՇԱՏԱԿԸ ՀԱՎԵՐԺԱՑՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

25 նոյեմբերի 1954թ.
Երևան

Մեծ հեղափոխական-դեմոկրատ, գրող-հրապարակախոս և գիտնական Միքայել Նալբանդյանի ծննդյան 125-ամյակի կապակցությամբ նրա հիշատակը հավերժացնելու նպատակով Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետը ո ր ո շ ո ւ մ է՝

1. Երևան քաղաքում կանգնեցնել Միքայել Նալբանդյանի արձանը:

Հանձնարարել Հայկական ՍՍՌ կուլտուրայի մինիստրությանը և Երևանի քաղաքային սովետի գործադիր կոմիտեին հայտարարել կոնկուրս լավագույն արձանի նախագծման համար և կոնկուրսում շահած արձանի նախագիծը ներկայացնել Մինիստրների սովետ:

2. Միքայել Նալբանդյանի անվան Լենինականի պետական մանկավարժական ինստիտուտի շենքի առջև կանգնեցնել կիսանդրին:

3. 1955 թվականից սկսել Միքայել Նալբանդյանի երկերի ժողովածուի ակադեմիական հրատարակությունը:

4. 1955 թվականին ռուսերեն լեզվով հրատարակել Միքայել Նալբանդյանի ընտիր երկերի ժողովածուն:

5. Սահմանել Միքայել Նալբանդյանի անվան լրացուցիչ երկու ասպիրանտական թոշակ՝ յուրաքանչյուրը 800 ռուբլու

չափով, և չորս ուսանողական թոշակ՝ յուրաքանչյուրը 400 ռուբլու չափով, այդ թվում՝

ա) Վ.Մ.Մոլոտովի անվան Երևանի պետական համալսարանում՝ մեկ ասպիրանտական և մեկ ուսանողական թոշակ.

բ) Խաչատուր Աբովյանի անվան Երևանի պետական մանկավարժական ինստիտուտում՝ մեկ ասպիրանտական և մեկ ուսանողական թոշակ.

գ) Ա.Ա.Ժդանովի անվան Երևանի պետական ռուսական մանկավարժական ինստիտուտում՝ մեկ ուսանողական թոշակ.

դ) Միքայել Նալբանդյանի անվան Լենինականի պետական մանկավարժական ինստիտուտում՝ մեկ ուսանողական թոշակ:

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների
սովետի նախագահ *Ա.Քոչինյան*

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների
սովետի գործերի կառավարիչ *Ա.Հովակիմյան*

Ֆ.113, ց.59, գ.703, թ.1,2: Վավերացված պատճեն: Մեքենագիր:

N 4
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ԱՔՍՈՐԱՎԱՅՐԵՐԻՑ ՎԵՐԱԴԱՐՁԱԾ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻՆ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ՕԺԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՑՈՒՅՑ ՏԱԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

11 հուլիսի 1956թ.
Երևան

Совет Министров Армянской ССР постановляет:

Обязать руководителей министерств, ведомств, предприятий и учреждений в виде исключения оказывать гражданам, высланным в 1949 г. за пределы республики и вернувшимся с мест спецпоселения в Армянскую ССР, материальную помощь по прежнему месту работы в размере до 2-х месячной заработной платы по ранее занимаемой должности, за счет имеющихся в

распоряжении министров и руководителей ведомств 0,05 % отчислений от общего фонда заработной платы, экономии по фонду заработной платы, фонда предприятий для улучшения культурно-бытовых условий работников и других фондов и ассигнований, предназначенных на улучшение культурно-бытовых условий рабочих и служащих.

Председатель Совета
Министров Армянской ССР *А. Кочинян*

Управляющий Делами Совета
Министров Армянской ССР *А. Овакимян*

Ֆ.113,ց.62,գ.213,թ.1ա: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 5
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԻՄՆԻ ՄՐՑԱՆԱԿԱԲԱՇԽՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅՏԱՐԱՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

4 դեկտեմբերի 1956թ.
Երևան

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետը ո ր ո շ ո ւ մ է՝

1. Գտնել անհրաժեշտ ստեղծելու Հայկական ՍՍՌ պետական հիմնի նոր տեքստ և նոր երաժշտություն:

2. Սահմանել փակ մրցանակաբաշխություն հիմնի բանաստեղծական տեքստի և երաժշտության համար:

3. Տեքստը ներկայացնելու ժամկետը սահմանել 1957թ. հունվարի 5-ը, իսկ երաժշտությունը՝ 1957թ. ապրիլի 15-ը:

4. Պետական հիմնի հավանություն ստացած լավագույն տեքստի և երաժշտության համար սահմանել մրցանակներ տասը հազար ռուբլի:

Ժյուրիի կողմից հավանություն ստացած տեքստերի և երաժշտությունների համար սահմանել հազարական ռուբլի միանվագ գումար:

5. Հայկական ՍՍՌ պետական հիմնի գեղարվեստական տեքստի և երաժշտության ընտրության համար հաստատել ժյուրի հետևյալ կազմով՝

Մարգարյան Հ.Խ. (նախագահ), Մարտիրոսյան Բ.Գ., Խաչատրյան Ռ.Հ., Շահինյան Ա.Խ., Գասպարյան Ս.Գ., Թոփչյան Է.Ս., Սևունց Գ.Ս., Թաղևոսյան Ա.Գ., Եղիազարյան Գ.Ե., Բաղդասարյան Հ.Մ., Հայրյան Գ.Ա.:

Հայկական ՍՍՌ մինիստրների
սովետի նախագահ *Ա.Քոչարյան*

Հայկական ՍՍՌ մինիստրների
սովետի գործերի կառավարիչ *Ա.Հովակիմյան*

Ֆ. 113, ց.62, գ. 379, թ. 2,3: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 6
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՄԻ ՔԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԱՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

18 հուլիսի 1957թ.
Երևան

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետը ո ր ո շ ո ւ մ է՝

Հաշվի առնելով հավատացյալների բազմաթիվ դիմումները, կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի միջնորդությունը, ինչպես և Հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի եզրակացությունը՝

ա) բավարարել հայ-լուսավորչական հավատացյալների խնդրանքը հետևյալ եկեղեցիների բացման մասին.

Ստեփանավան քաղաքի եկեղեցին,

Բասարգեչարի շրջանային կենտրոնի եկեղեցին,

Գորիսի շրջանի Տաթևի վանքը.

բ) հիշյալ եկեղեցիների շենքերը հանձնել հավատացյալներին կրոնական արարողություններ կատարելու համար.

գ) հանձնարարել Հնությունների պահպանման կոմիտեին Էջմիածնի կաթողիկոսարանի տնօրինությանը հանձնել Գորիսի շրջանի ճարտարապետական հուշարձան Տաթևի վանքը՝

կոմիտեին վերապահելով միայն հուշարձանի անվքարության հսկողությունը:

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների
սովետի նախագահ *Ա.Քոչինյան*

Ֆ. 113, ց.66, գ.408, թ.1: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 7
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՀՈՑ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ԳԻՏԱՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՎԵՐԱԿԱԶՄԱՎՈՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

3 մարտի 1959թ.
Երևան

В целях усиления научного изучения и описания древних армянских рукописей, подготовки генерального каталога и публикации на армянском и русском языках древнейших памятников историографии, философской мысли, медицинских, математических, космографических и географических сочинений, а также памятников художествеенной литературы, хранящихся в Матенадаране, Совет Министров Армянской ССР постановляет:

1. Преобразовать Государственное хранилище древних рукописей ”Матенадаран” при Совете Министров Армянской ССР в Научно-исследовательский институт древних рукописей “Матенадаран”при Совете Министров Армяской ССР.

2. Возложить на Научно-исследовательский институт древних рукописей”Матенадаран”:

а) хранение рукописей, их консервацию, реставрацию и микрофильмирование;

б) собрание новых рукописных памятников;

в) научное описание рукописей-подготовку генерального каталога на армянском и русском языках;

г) научное изучение и публикацию важнейших текстов, а также памятников армянской миниатюры;

д) перевод на русский и западно-европейские языки памятников, имеющих мировое значение;

е) популяризацию ценнейших памятников рукописной культуры армянского народа, издание научно-популярных книг и брошюр, представляющих армянские рукописи.

3. Утвердить штатное расписание Научно-исследовательского института древних рукописей "Матенадаран" при Совете Министров Армянской ССр согласно приложению.*

4. Поручить Президиуму Академии наук Армянской ССР обязать издательство Академии наук обеспечить своевременное издание и печатание научных трудов, подготовленных "Матенадараном".

5. Просить Государственный комитет Совета Министров СССР по вопросам труда и заработной платы отнести Научно-исследовательский институт древних рукописей "Матенадаран" при Совете Министров Армянской СССр к I категории по оплате труда работников науки.

Председатель Совета Министров
Армянской ССР *А.Кочинян*

Управляющий Делами Совета
Министров Армянской ССР *Л.Вартанян*

Ֆ.113,ց.69,գ.66,թ.թ.2,3: Բնագիր: Մեքենագիր:

* Տես նույն գործի թ.թ.4-6:

N 8
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՍՀՄ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴ՝ ՓԱՐԻԶԻՑ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ՍԻԱՄԱՆԹՈՅԻ ԱՐԽԻՎԸ ԵՎ ԳԵՂԱՆԿԱՐԻՉ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱԼԽԱԶՅԱՆԻ ԿՏԱՎՆԵՐԸ ՁԵՌՔ ԲԵՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ 3500 ԴՈԼԱՐ ՀԱՏԿԱՑՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

15 օգոստոսի 1961թ.
Երևան

Руководство прогрессивной армянской Организации в Париже сообщило Армянскому Обществу культурной связи с зарубежными странами о возможности приобретения личного архива известного армянского поэта Сиаманто и 50 картин армянского художника-пейзажиста Оганеса Алхазяна.

Сиаманто (Атом Ярджанян) является одним из выдающихся армянских поэтов начала нашего века, обогатившим армянскую поэзию целым рядом ценных произведений, выдержавших несколько изданий, в том числе и Советского (1957г.). Творческое наследие Сиаманто представляет большой интерес для армянского литературоведения. Отсутствие же архива поэта затрудняет изучение его творчества.

Архив Сиаманто, состоящий из неизданных рукописей, набросок, назаконченных работ и переписки с видными деятелями литературы и искусства, находится у сестры поэта - Амбарцумян, которая проживает в Париже. Членам Культурного Союза армян удалось уговорить сестру поэта за 1000 долларов отправить архив в Армению.

Оганес Алхазян, скончавшийся в Париже, является одним из видных зарубежных армянских художников. В настоящее время, в Картинной галерее Армении, имеются две его работы, которые успешно экспонируются и характеризуют Алхазяна, как даровитого художника-реалиста.

После смерти художника, чтобы предотвратить разбазаривание и утерю ценных оригиналов картин, прогрессивная организация - Культурный Союз армян во Франции с большим трудом приобрела 50 картин художника Алхазяна, потратив на это 2500 долларов.

Указанная организация находясь в тяжелом финансовом положении, не может без возмещения стоимости передать Армянской ССР указанные картины.

В связи с этим, Совет Министров Армянской ССР просит разрешения направить 3500 долларов для приобретения архива Сиаманто и картин художника Алхазяна.

Председатель Совета Министров
Армянской ССР *А. Кочинян*

Ֆ.709,ց.5,գ.5,թ.թ.1,2: Վավերացված պատճեն: Մեքենագիր:

N 9
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 1600-ԱՄՅԱԿԸ ՆՇԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

3 մայիսի 1962թ.
Երևան

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետը ո ր ո շ ո ւ մ է՝

Ի նշանավորումն հայ գրերի ստեղծող, դպրության հիմնադիր Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակի՝ Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետը որոշում է՝

1. Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետին առընթեր Հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտ-Մատենադարանը կոչել Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետին առընթեր Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ-Մատենադարան:

2. Կանգնեցնել Մեսրոպ Մաշտոցի հուշարձանը Մատենադարանի հրապարակում:

3. Կանգնեցնել Մեսրոպ Մաշտոցին նվիրված հուշասյուն Աշտարակի շրջանի Օշական գյուղում:

4. Հանձնարարել Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիային 5 տարին մեկ անգամ կազմակերպել Մեսրոպ Մաշտոցի անվան մրցանակաբաշխություն հայագիտական լավագույն աշխատության համար:

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների
սովետի նախագահ *Ա.Քոչինյան*

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների
սովետի գործերի կառավարիչ *Հ.Մելքոնյան*

Ֆ.113, ց.78, գ.200, թ.2: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 10
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ ՅԱ.ԶԱՐՈԲՅԱՆԻ ԵՎ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՍՀՄ ՊԵՏՇԻՆ՝ ՍԵՎԱՆԻ ՄԱԿԱՐԴԱԿԸ ԲԱՐՁՐԱՑՆԵԼՈՒ ՆՊԱՏԱԿՈՎ ՄԽՉՅՆՈՒՄ ՊՈՄՊԱԿԱՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԵԼՈՒ ՆՊԱՏԱԿԱՀԱՐՄԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

7 մայիսի 1963թ.
Երևան

Постановлениями Совета Министров СССР от 30 мая 1958 года N585 ”Об энергетической базе народного хозяйства Армянской ССР” и от 12 августа 1961 года N826 о мероприятиях по переброске части стока воды реки Арпа в озеро Севан предусматривается сохранение уровня озера на отметке, близкой к естесственным условиям.

В соответствии с указанными постановлениями разработан и осуществляется комплекс мероприятий по развитию энергетики и водного хозяйства республики.

Важнейшей составной частью программы развития водного хозяйства, с учетом сохранения озера Севан на высокой отметке, является осуществление ряда мероприятий, направлвнных на переключение Севано-Разданских оросительных систем на другие водоисточники,

в частности строительство Мхчянской и Аревшатской насосных станций, которые заменят более 100 млн кубических метров севанской воды в год подземными водами Араратской равнины.

Строительство этих станций должно быть закончено в ближайшие два-три года. Однако проектирование Мхчянской насосной станции еще не начато.

Учитывая важное значение этого объекта, ЦК КП Армении и Совет Министров Армянской ССР просит Вашего разрешения на проектирование в текущем году Мхчянакой насосной станции в пределах объема проектных работ, установленных республике на 1963 год.

Секретарь ЦК КП Армении *Я.Заробян*

Председатель Совета Министров
Армянской ССР *А.Кочинян*

Ֆ.1, ց.43, գ.48: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 11
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ ՅԱ.ԶԱՐՈԲՅԱՆԻ ԵՎ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՍՀՄ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՂԱԿԱԼ Ա. ԿՈՍԻԳԻՆԻՆ՝ ՀԱՅՐԵՆԻՔ ՎԵՐԱԴԱՐՁՈՂ ՀԱՅԵՐԻ ԲՆԱԿԱՐԱՆԱՅԻՆ ԵՎ ԿԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ՀԱՐՑԵՐԸ ԿԱՐԳԱՎՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՄԻՋՈՑՆԵՐ ՏՐԱՄԱԴՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

28 դեկտեմբերի 1963 թ.
Երևան

Совет Министров СССР постановлением от 12 августа 1961 года “О мероприятиях по возвращению армян из-за границы в Армянскую ССР” поручил Госплану СССР предусмотреть на 1962-1965 годы увеличение по Армянской ССР объемов капитальных вложений на

жилищное и коммунальное строительство в размерах, необходимых для размещения армян, возвращающихся из-за границы.

Между тем, как в 1962 году, так и в 1963 году, Госпланом СССР это поручение не было учтено в годовых планах и республика при ограниченных фондах жилья и крайне низком уровне обеспеченности жилой площадью одного жителя (на начало 1963 года 5,73 квм) вынуждена выделять квартиры для первоочередного обеспечения вновь прибывающих из-за границы армян. Только в 1963 году на эту цель было выделено 41 тыс.квм жилой площади за счет трудящихся, долгие годы находящихся на учете на предприятиях и в исполкомах местных Советов.

Кроме того, из числа армян, вернувшихся из-за границы в 1946-1947 годах до настоящего времени около 4 тыс. семейств прожиавает в подвалах или по найму и не обеспечены жильем.

ЦК КП Армении и Совет Министров Армянской ССР просят Совет Министров СССР рассмотреть этот вопрос и выделить республике в 1964 году целевым назначением для обеспечения армян, возвращающихся из-за границы, дополнительно 5 млн рублей с вводом в эксплуатацию 35 тыс.квм жилой площади.

Секретарь ЦК КП Армении *Я.Заробян*

Председатель Совета Министров
Армянской ССР *А.Кочинян*

Ֆ.1, ց.43, գ.48, թ.100: Թողոն: Մեքենագիր:

N 12
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ԵՂԻՇԵ ՉԱՐԵՆՑԻ ՏՈՒՆ–ԹԱՆԳԱՐԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

8 փետրվարի 1964թ.
Երևան

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետը ո ր ո շ ո ւ մ   է՝

1. Կազմակերպել սովետահայ խոշորագույն բանաստեղծ Եղիշե Չարենցի մեմորիալ բնակարան Երևան քաղաքում՝ Լենինի պողոտայի ն. 45 շենքում, որտեղ նախկինում ապրել է բանաստեղծը:

2. Հանձնարարել աշխատավորների դեպուտատների Երևանի քաղաքային սովետի գործադիր կոմիտեին երեք ամսվա ընթացքում համապատասխան բնակարան տրամադրել Ե.Չարենցի նախկին բնակարանում ապրող քաղաքացուն և ազատվող բնակարանը տրամադրել Հայկական ՍՍՌ կուլտուրայի մինիստրությանը՝ մեմորիալ բնակարան կազմակերպելու համար:

3. Հանձնարարել Հայկական ՍՍՌ կուլտուրայի մինիստրությանը բնակարանը ազատվելուց հետո 4 ամսվա ընթացքում վերանորոգել այն և կահավորել անհրաժեշտ էքսպոնատներով:

4. Մեմորիալ բնակարանի կազմակերպման և պահպանման ծախսերը կատարել Հայկական ՍՍՌ կուլտուրայի մինիստրության 1964 թվականի ռեսպուբլիկական բյուջեով հաստատված հատկացումների, աշխատողների թվի և աշխատավարձի ֆոնդի սահմաններում:

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների
սովետի նախագահ *Ա.Քոչինյան*

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների
սովետի գործերի կառավարիչ *Հ.Մելքոնյան*

Ֆ.113, ց.94, գ.33, թ.2: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 13
ՀՍԽՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՍՓՅՈՒՌՔԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿԱՊԵՐԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ ՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

26 մայիսի 1964 թ.
Երևան

Совет Министров Армянской ССР постановляет:

1. Образовать Армянский комитет по культурным связям с соотечественниками за рубежом.

2. Утвердить штатное расписание Армянского комитета по культурным связям с соотечественниками за рубежом согласно приложению N1.*

3. В связи с образованием Армянского комитета по культурным связям с соотечественниками за рубежом утвердить штатное расписание Армянского общества дружбы и культурной связи с зарубежными странами согласно приложению N2.**

4. Поручить Госплану Армянской ССР и Министерству финансов произвести изменения в народнохозяйственном плане и бюджете, вытекающие из настоящего постановления.

5. Сохранить право получения процентной надбавки за знание иностранных языков и расходов на представительные цели, установленное для Армямского общества дружбы и культурной связи с зарубежными странами.

6. Установить Армянскому комитету по культурным связям с соотечественниками за рубежом два лимита пользования служебными легковыми автомобилями.

Обслуживание легковыми автомобилями возложить на Министерство автомобильного транспорта.

ПредседательСовета Министров
Армянской ССР *А.Кочинян*

Управляющий Делами Совета
Министров Армянской ССР *Г.Мелконян*

Ֆ.113,ց.94,գ.191,թ.թ.1,2: Բնագիր: Մեքենագիր:

* Տես` նույն գործի, թ.6:
** Նույն տեղում, թ.7:

N14
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՆՐԱԳԻՏԱՐԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

15 հունվարի 1965թ.
Երևան

Совет Министров Армянской ССР постановляет:

1. Принять предложение Президиума Академии наук Армянской ССР об издании Армянской Советской Энциклопедии (АСЭ).

2. Армянская Советская Энциклопедия должна явиться систематизированным сводом знаний по социально-экономическим и естественным наукам, а также по вопросам техники, литературы и искусства. Вместе с тем в ней должны найти широкое освещение вопросы истории и культуры армянского народа, особенно достижение Армянской ССР в различных областях коммунистического строительства.

Армянская Советская Энциклопедия должна стать универсальным справочником для самых широких слоев трудящихся республики, важным средством пропаганды всемирно-исторических достижений народов нашей страны.

3. Предусмотреть издание Армянской Советской Энциклопедии в 10 томах.

4. Всю работу по подготовке, составлению и изданию Армянской Советской Энциклопедии возложить на Академию наук Армянской ССР.

5. Поручить Госплану в 1965 году выделить дополнительно Академии наук Армянской ССР для главной редакции АСЭ:

а) 22 среднегодовые единицы численности работников, с фондом заработной платы 31,5 тыс.рублей;

б) лимит на приобретение оборудования и инвентаря в размере 15 тыс.рублей;

в) 2,5 тонн типографской бумаги для издания в 1965 году отраслевых словников и методических указаний в помощь авторам и редакторам АСЭ.

6) Поручить Государственному комитету Совета Министров Армянской ССР по координации научно-исследовательских работ выделить Академии наук Армянской ССР для финансирования расходов главной редакции АСЭ 48 тыс.рублей за счет резерва Комитета, предусмотренного по смете на 1965 год.

7. Установить, что подготовка издания Армянской Советской Энциклопедии должна вестись с таким расчетом, чтобы первый том АСЭ был выпущен в 1967году – к 50-летию Великой Октябрьской Социалистической революции. Все издания АСЭ завершить в течении 1967-1972гг.

Председатель Совета
Министров Армянской ССР *А.Кочинян*

Управляющий Делами Совета
Министров Армянской ССР *Г.Мелконян*

Ֆ.113, ց.96, գ.14, թթ.2,3: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 15
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ 1915 ԹՎԱԿԱՆԻ ԵՂԵՌՆԻ ԶՈՀԵՐԻ ՀԻՇԱՏԱԿԸ ՀԱՎԵՐԺԱՑՆՈՂ ԿՈԹՈՂ ԿԱՌՈՒՑԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

16 մարտի 1965թ.
Երևան

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետը ո ր ո շ ո ւ մ է՝

1. Սուլթանական Թուրքիայի կառավարողների կազմակերպած հայկական կոտորածների հիսնամյակի կապակցությամբ, ընդառաջելով ռեսպուբլիկայի աշխատավորների ու հասարակական կազմակերպությունների

ցանկությունններին, Երևան քաղաքում կանգնեցնել կոթող՝ ի հավերժացումն 1915 թվականի եղեռնի զոհերի հիշատակի:

2. Հանձնարարել Հայկական ՍՍՌ Պետշինին հայտարարել կոթողի լավագույն նախագծի մրցանակաբաշխություն: Մրցանակաբաշխության ժամկետ սահմանել մեկ ամիս՝ սկսած հայտարարության օրվանից:

3.Առաջարկել Երևանի քաղաքային սովետի գործկոմին անհրաժեշտ նախապատրաստական աշխատանք կատարել և կոթողի կառուցումն ավարտել 1965 թվականին:

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների
սովետի նախագահ *Ա.Քոչինյան*

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների
սովետի գործերի կառավարիչ *Հ.Մելքոնյան*

Ֆ.113, ց.96, գ.88, թ.2: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 16
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԻՑ՝ ՀՐԱԶԴԱՆԻ ԼԵՌՆԱՄԵՏԱԼՈՒՐԳԻԱԿԱՆ ԿՈՄԲԻՆԱՏԻ ՆԱԽԱԳԾՄԱՆ ԵՎ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

20 մարտի 1965թ.
Երևան

Совет Министров Армянской ССР отмечает, что Центральным научно-исследовательским институтом черной металлургии им. И.П.Бардина (ЦНИИчермет) совместно с Научно-исследовательским горно-металлургическим институтом (НИГМИ), Государственным институтом по проектированию металлургических заводов (Гипромез), Государственным институтом по проектированию предприятий горно-рудной промышленности (Гипроруда) и Всесоюзным научно-исследовательским и Проектным институтом механической обработки полезных ископаемых (Механобр) проведена значительная работа по исследованию руд Разданского месторождения и по

разработке технико-экономического доклада о строительстве горно-металлургического комбината на базе железных руд Разданского месторождения.

Проведенными исследованиями установлена возможность получения из разданских железных руд технически чистого железа и доказана техническая и экономическая целесообразность организации в республике новой отрасли промышленности черной металлургии, расчитанной в первую очередь технически чистого железа-как исходного сырья для производства высококачественных сталей, сплавов и чистых порошков железа.

В целях организации производства технически чистого железа на базе Разданского железорудного месторождения Совет Министров Армянской ССР постановляет:

1. Утвердить технико-экономический доклад о строительстве Разданского горно-металлургического комбината, рассмотренный и одобренный Совнархозом Армянской ССР.

2. Строительство комбината осуществить по первому варианту, с получением на обогатительной фабрике 68% концентрата железа, в составе:

рудника с производительностью	520 тыс.тонн железной руды
обогатительной фабрики производительностью	200 тыс.тонн железного концентрата

цеха губчатого и технически чистого железа производительностью:

а) отделения окомкования	170 тыс.тонн
б)отделения губчатого железа	126 тыс.тонн

в) отделения технически чистого железа — 100 тыс.тонн

Ввод мощностей комбината предусмотреть в несколько очередей.

3. Госплану Армянской ССР включить строительство Разданского горно-металлургического комбината в проект пятилетнего плана развития народного хозяйства на 1966-1970 г.г. и выделить в 1965 году средства на проектно - изыскательские работы....

Председатель Совета Министров
Армянской ССР *А.Кочинян*

Управляющий Делами Совета
Министров Армянской ССР *Г.Мелконян*

Ֆ.113,ց.96,գ.93,թ.թ.2,3: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 17
ՀԽՍՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ԳԱՌՆԻՈՒՄ ԲՅՈՒՐԱԿԱՆԻ ԱՍՏՂԱԴԻՏԱՐԱՆԻ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱՃՅՈՒՂ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

27 սեպտեմբերի 1965թ.
Երևան

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետը ո ր ո շ ո ւ մ է՝

1. Ընդունել Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի և Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետի գիտահետազոտական աշխատանքների կոորդինացման պետական կոմիտեի միջնորդությունը և Գառնիում կազմակերպել Բյուրականի աստղադիտարանի կոսմիկական հետազոտությունների ֆիլիալ:

2. Հանձնարարել Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի նախագահությանը ֆիլիալի կազմակերպման հետ կապված հարցերը լուծել շահագրգռված կազմակերպություններին հետ:

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների
սովետի նախագահ *Ա.Քոչինյան*

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների
սովետի գործերի կառավարիչ *Հ.Մելքոնյան*

Ֆ.113, ց.96, գ.356, թ.2: Բնագիր: Մեքենագիր:

N18
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԵՎ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ Բ.ՄՈՒՐԱԴՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՍՀՄ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴ՝ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻՑ ՀԱՅԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ԽՍՀՄ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ 1966 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻ 21-Ի ՈՐՈՇՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԻՐԵՆՑ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ* ՔՆՆԱՐԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Մարտ,1966թ.
Երևան

Секретариат ЦК КПСС рассмотрев ходатайство ЦК КП Армении и Совета Министров Армянской ССР, своим постановлением от 21 февраля 1966 года N Ст.134/129гс разрешил республике в дальнейшем проводить репатриацию армян из зарубежных стран.

В соответствии с поручением Секретариата ЦК КПСС ЦК КП Армении и Совет Министров Армянской ССР вносят на Ваше рассмотрение свои предложения по данному вопросу.

---
* Տես N18 փաստաթուղթը:

Проект решения прилагается.

Секретарь ЦК КП Армении
А.Кочинян

Председатель Совета Министров Армянской ССР *Б.Мурадян*

Ֆ.1, ց.46, գ.68, թ.68: Թողոն: Մեքենագիր:

N 19
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻՑ ՀԱՅԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ ԽՍՀՄ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՄԱՆ ՆԱԽԱԳԻԾ

Մարտ, 1966թ.
Երևան

Совет Министров СССР постановляет:

1. Удовлетворить ходатайство ЦК КП Армении и Совета Министров Армянской ССР и разрешить Совету Министров Армянской ССР проводить в дальнейшем репатриацию армян из зарубежных стран в СССР в количестве до 5 тыс. человек ежегодно.

2. Обязать Совет Министров Армянской ССР:

а) проводить репатриацию армян только на основе индивидуального отбора иностранных граждан армянской национальности с учетом политической обстановки в странах, откуда проводится репатриация армян;

б) заблаговременно подготовить жилье и трудоустроить возвращающихся из-за границы армян по их профессии и специальностям.

3. Поручить Госплану СССР в ежегодных планах предусмотреть увеличение по Армянской ССР объема капитальных вложений на жилищное, коммунальное и культурно-бытовое строительство в размерах, необходимых для размещения армян, возвращающихся из-за границы, в соответствии с предложением Совета Министров Армянской ССР для трудоустройства и приема 5 тыс. человек ежегодно.

4. Обязать Министерство финансов СССР предусматривать, начиная с 1966 года, выделение Совету Министров Армянской ССР необходимых денежных средств на покрытие расходов, связанных с перевозкой и приемом возвращающихся из-за границы армян.

5. Распространить на возвращающихся из-за границы армян льготы, предусмотренные постановлением Совета Министров Союза ССР от 12 августа 1961 года N731-307.

Ֆ.1, ց.46, գ.68, թ.17: Թողոն: Մեքենագիր:

N 20
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱ-ԿԱՆ «ԳԱՐՈՒՆ» ԱՄՍԱԳԻՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

4 հունիսի 1966թ.
Երևան

В августе 1965 г. ЦК КП Армении обратился в ЦК КПСС с просьбой разрешить издание в республике молодежного общественно-политического, художественного, иллюстрированного журнала на армянском языке.

Целесообразность издания такого журнала мотивируется в первую очередь необходимостью улучшения работы по коммунистическому воспитанию подрастающего поколения, усилению политического воздействия на широкие слои молодежи.

Журнал этот намечается издавать в качестве органа ЦК ЛКСМ Армении. Он будет призван отражать жизнь молодежи, ее трудовые будни и досуг, освещать проблемы, волнующие советскую молодежь.

Журнал будет знакомить читателей с новыми произведениями молодых писателей и поэтов, освещать деятельность молодых ученых и композиторов, рабочих и инженеров, тружеников села и т.д.

Журнал будет воспитывать молодежь Армении в духе советского патриотизма, в духе преданности идеям коммунизма и тем самым оказывать помощь комсомольским организациям республики в их идеологической и массово-политической работе.

ЦК КП Армении просит ЦК КПСС ускорить рассмотрение вопроса об издании в Армении молодежного общественно-политического, художественного, иллюстрированного журнала под заглавием “Гарун” (“Весна”).

Секретарь ЦК КП Армении *А. Кочинян*

Ֆ.1, ց.46, գ.66, թ.142: Թողոն: Մեքենագիր:

N 21
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ՄՈՍԿՎԱՅԻ ԿԵՆՏԿՈՄ ԵՎ ՔԱՂԳՈՐԾԿՈՄ՝ ՆԱԽԿԻՆ ԼԱԶԱՐՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՇԵՆՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄՇՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉՈՒԹՅԱՆԸ ՏՐԱՄԱԴՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

8 հուլիսի 1966թ.
Երևան

Помещение бывшего Лазаревского института в Москве (по Армянскому переулку N2) после революции, по указанию В.И.Ленина и постановлению ВЦИК от 29 сентября 1921г. было передано в распоряжение правительства Армении и в нем размещались: Постоянное представительство Совета Министров Армянской ССР при Совете Министров СССР и студия для подготовки кадров искусствоведов Армении. В 1953 году Советом Министров СССР было принято решение о закрытии Дома культуры Армении, в связи с чем большая часть здания (около 2500 кв.метров рабочей площади) была передана Институту востоковедения АН СССР, ныне Институт народов Азии. Постпредству оставлено помещение площадью 420 кв.метров. В результате этого, как Институт народов Азии, так и Постпредсртво оказались в очень стесненных

условиях. Постпредство вынуждено было организовать гостиницу и общежитие в разных местах города.

В целях создания нормальных условий, для работы Постпредства, сосредоточения всех учреждений республики в одном здани, ЦК КП Армении и Совет Министров Армянской ССР просят предоставить Институту народов Азии другое помещение, оставив указанное здание Постпредству Армянской ССР. При этом Совет Министров ССР может сдать Моссовету имеющееся в его распоряжении в Москве помещение общежития Постпредства по ул.Чехова, дом N 3/10.

Секретарь ЦК КП Армении *А. Кочинян*

Ֆ.1, ց.46, գ.68, թ.27: Թողոն: Մեքենագիր:

N 22
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄՏԱՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ՆԱՄԱԿԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Լ.ԲՐԵԺՆԵՎԻՆ, ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍՆԵՐԻ ԿԵՆՏԿՈՄՆԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՆԵՐ Վ.ԱԽՈՒՆԴՈՎԻՆ ԵՎ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻՆ՝ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԻՆՔՆԱՎԱՐ ՄԱՐԶԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ ՄԻԱՑՆԵԼՈՒ ԽՆԴՐԱՆՔՈՎ

Օգոստոս, 1966թ.
Երևան

Լեռնային Ղարաբաղի ազգակիցներին Հայկական ԽՍՀ կազմում մեզ հետ ուս ուսի մեր միալեզու ազգային մշակույթը, գիտությունն ու տնտեսական կյանքը զարգացնելու տեսնելու հայ ժողովրդի նվիրական, խոր ու անկեղծ երազանքը լիովին համընկնում է լենինյան մեծ սկզբունքների հետ:

Ղարաբաղը Հայաստան է տարածքով և ազգային կազմով, Հայաստան է կենսաձևով, հոգևոր կերտվածքով և կենցաղով:

Ղարաբաղի պատմությունը Հայաստանի պատմությունն է. հայկական է Ղարաբաղի լեզուն, արվեստը և գրականությունը: Եվ քանի որ գոյություն ունի Հայկական ԽՍՀ, նպատակա-

հարմար չէ նրա անբաժանելի մասը արհեստականորեն կտրել Խորհրդային Հայաստանից:

Հավատում ենք, որ դուք կդառնաք այս հարցի լուծման նախաձեռնողները:

Մենք համոզված ենք, որ այս հարցի լուծումը էլ ավելի կամրապնդի մեր ժողովուրդների համագործակցությունը, իսկ սահմանների անհրաժեշտ ճշտումը մեկ անգամ ևս կապացուցի մեր ժողովուրդների եղբայրությունը և կապիտալիստական աշխարհին ցույց կտա, որ սոցիալիզմի երկնակամարի տակ իշխում է փոխըմբռնման ոգին, որ ազգամիջյան բոլոր հարցերը վճռում են կոմունիստական բարձր գիտակցականությամբ: Մենք երկյուղածությամբ ենք փայփայում մեր լինելիության հիմքերի հիմքը՝ մեր բարեկամությունը:

Մեր երկու ժողովուրդները հոգեբանորեն վաղուց են հասունացել հարցի նման լուծման համար: Դեռ ավելին, մենք վստահ ենք, որ յուրաքանչյուր ադրբեջանցի հոգու խորքում համոզված է հայ եղբայրների պահանջների արդարացիության մեջ: Մեր երկու ժողովուրդները հոգեբանորեն պատրաստ են հարցի նման լուծմանը, քանի որ խորհրդային կարգերի 50 տարիների ընթացքում մենք դաստիարակվել ենք ինտերնացիոնալիզմի ոգով, եղբայրության ոգով:

Մենք արմատախիլ ենք արել ազգամիջյան հակակրանքներն ու նախախորհրդային շրջանի բացասական տրամադրությունները և նման հարցերի վճռման ժամանակ պետք է հենվենք ոչ թե ինչ-որ մտացածին տարածայնությունների, այլ մեր կոմունիստական փոխըմբռնման և անկեղծ համագործակցության վրա:

Մենք առավել քան համոզված ենք, որ այս հարցի լուծումը վստահելի ձեռքերում է, և խիստ ցանկալի կլինի, որ այն համընկներ Հայաստանում խորհրդային իշխանության կարգերի հաստատման տարելիցին:

Ֆ.1, ց.46, գ.65(բ), թ.1,2: Թողոն: Մեքենագիր:

N 23
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԵՎ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ Բ.ՄՈՒՐԱԴՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ՝ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԻՆՔՆԱՎԱՐ ՄԱՐԶԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ ՄԻԱՑՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

30 սեպտեմբերի 1966թ.
Երևան

В соответствии с поручением Секретариата ЦК КПСС нами рассмотрено письмо группы деятелей науки и культуры Армянской ССР, адресованное XXIII съезду КПСС.

В письме ставится вопрос о возвращении Нагорного Карабаха и Нахичеванской АССР Армянской ССР. Авторы письма ссылаются на исторические факты и свое предложение обосновывают экономическими, политическими и этническими факторами.

В письме указывается общеизвестный исторический фак о том, что 46 лет тому назад правительство Азербайджанской ССР огласило декларацию о признании этих территорий нераздельными частями Армянской ССР, однако их фактическое присоединение затянулось.

По мнению авторов, возвращение вышеуказанных земель Армянской ССР будет способствовать дальнейшему укреплению братства и дружбы между народами, еще раз продемонстрирует торжество ленинской национальной политики.

Вопросы, поднятые в письме группой деятелей науки и культуры Армянской ССР ставятся не впервые. С многочисленными аналогичными заявлениями и письмами в ЦК КПСС и ЦК КП Армении, особенно за последние годы, обращались большие группы ученых, творческих работников, представителей интеллигенции, рабочих, работников сельского хозяйства, студенчества и другие. Постановка этих вопросов получила широкий отклик и одобрение среди общественности республики. Разделяя

подобные настроения, подавляющая часть населения Армянской ССР как в письменной, так и устной форме активно ставят вопрос о возвращении Карабаха и Нахичевани Армянской ССР.

К этому следует добавить, что подобные настроения широко распространены и среди населения Нагорно Карабахской Автономной Области, о чем свидетельствую многочисленные письма, поступающие в ЦК КП Армении от различных групп трудящихся НКАО.

Внимательно изучив все аспекты этих вопросов и проанализировав сложившееся сейчас в республике положение, считаем необходимым доложить ЦК КПСС о следующем.

Для армянского народа, как и для других народов, территориальные вопросы всегда имели жизенно важное значение.

Для него было величайшей национальной трагедией отторжение Турцией западных областей Армении, составляющих более 2/3 территории Армении, которое в период первой мировой войны сопровождались массовыми истреблением полутора миллионов армян. Именно этим следует объснить болезненную реакцию населения республики на коварство турецкой дипломатии, пытающейся фальсифицировать историю и уйти от ответственности за геноцид и отторжение армянских земель.

На протяжении длительного времени Компартия Армении ведет большую разъснительную работу среди народа, объсняя внешнюю политику нашей партии и правительства, направленную на претворение в жизнь принципа мирного сосуществования между государствами и укреплению мира и дружбы между народами.

Настроение трудящихся свидетельствует о понимании ими правильности и мудрости внешней политики, проводимой Совестким Правительством и Центральным Комитетом Коммунистической партии.

Однако, если доводы о нецелесообразности постановки вопросов об отторгнутых Турцией территориях в настоящее время воспринимаются народом с пониманием, то по вопросам, связанным с возвращением Карабаха и Нахичевани Армянской ССР, мы испытываем серьезные трудности.

Дело в том, что действительно территории Нагорного Карабаха и Нахичевани с древних времен были составными частями Армении.

Принадлежнопсть Нагорного Карабаха и Нахичевани в прошлом никем под сомнение не ставилось. Лишь в 1918-1920 годах в период образования буржуазных государств Армении и Азербайджана и господства в них националистических партий дашнаков и мусаватистов земли Нахичевани и Нагорного Карабаха стали объектами провокаций империалистических держав Запада и реакционных правящих кругов Турции.

После установления Совесткой власти в Азербайджане и Армении, возникают реальные условия и возможности для справедливого разрешения этого, искусственно созданного, территориального вопроса и предпринимаются практические шаги в этом направлении.

Действительно, 1 декабря 1920 года, т.е. через день после установления Советской власти в Армении, на торжественном заседании Бакинского Совета, приветствуя победу Советской власти в Армении, председатель Азербайджанского ревкома, видный революционный деятель т. Н.Нариманов огласил Декларацию Правительства Советского Азербайджана , в котором было сказано: “Правительства мусават и дашнаков, продавшись Атланте, превратили народы в слепое орудие в руках последней и в своих империалистических вожделениях натравливали один народ на другой, создав Карабахский, Зангезурский, Нахичеванский и другие территориальные вопросы, которые не могли быть разрешены усилиями дашнако-мусаватистской реакции.

Советский Азербайджан ...объявляет, что отныне территориальные вопросы не могут стать причиной взаимного кровопускания двух вековых соседних народов; территории Зангезурского и Нахичеванского уездов являются нераздельной частью Советской Армении, а трудовому крестьянству Нагорного Карабаха предоставляется полное право самоопределения .....” (газета “Коммунист”- орган Центрального и Бакинского Комитетов Азербайджанской Коммунистической партии большевиков, от 2 декабря 1920г. N178).

В резолюции, принятой на этом заседании указывается: ”Торжественное заседание Бакинского Совета, Азревкома со всеми рабочими и Красноармейскими организациями, с чувством неподдельной пролетарской радости , отмечая факт победы Советской революции в Армении, приветствует и целиком одобряет историческую декларацию, оглашенную т. Н.Наримановым, которая, устраняя раз и навсегда вековые межнациональные распри и кровопролитные войны между Арменией и мусульманским миром открывает новую страницу счастливой жизни в истории народов Закавказья и всего Востока ”(там же).

Как явствует из этой Декларации, территория Нахичеванского уезда была безоговорочно признана нераздельной частью Советской Армении. Что касается Нагорного Карабаха, то передача этой территории Армении была в последующем закреплена правительственным декретом 12 июня 1921 года, опубликованным за подписью председателя Совнаркома Армянской ССР А. Мясникяна, в котором было сказано, что на основании Декларации Ревкома Советской Социалистической Республики Азербайджана объявляет, что Нагорный Карабах отныне является неотъемлемой частью Советской Социалистической Республики Армении.

Декларация Азербайджанского Ревкома встретила самое горячее одобрение трудящихся Закавказья, Компартии Армении и особенно армянского народа.

Эти решения были широко обнародованы в печати и провозглашены перед всем миром, как и образец блестящего решения национального вопроса, возможного только в условиях социализма.

Многие видные деятели Коммунистической партии Советского Союза, С.М.Киров, Г.К.Орджоникидзе и другие неоднакратно как в публичных выступлениях, так и на заседаниях Кавбюро РКП(б) одобряли декларацию Азербайджанского Ревкома и безоговорочно высказывались за оставление Нахичевани и Карабаха в составе Армении.

В дальнейшем эти решения остались невыполнимыми.

Что касается Нахичевани, то это произошло по настоянию Турции, правящие круги которой преследовали в Закавказье свои собственные пантюркистские цели, направленные против интересов народов Советских республик.

Именно в результате вмешательства Турции в дела совестких республик и вопреки позиции Советского Азербайджана и Советской России, Нахичеванская область не была включена в состав Армянской ССР.

В этот период, в 1921 году, молодая Советская Россия, в силу ряда обстоятельств внутреннего и международного порядка (Кронштадский мятеж эсеров, опасность перехода Турции в лагерь западного империализма, опасность высадки нового десанта Антанты в Батуми и т. д.) вынуждена была согласиться с настоянием Турции о передаче Нахичеванакой области под протекторат Азербайджана.

Однако следует отметить, что даже по этому договору юридически Нахичеванская область не была включена в состав Азербайджана,а лишь передача в качестве автономной территории “под покровительство”Азербайджана, ибо и тогда было совершенно очевидно, что территориально и экономически Нахичеванская область, находясь в центре Армении и

оставляя ее неразрывную часть, не могла быть включена в состав Азербайджана.

Что касается включения Нагорного Карабаха в состав Армянской ССР, то это также не было осущестлено и Нагорный Карабах, несмотря на свое преобладающее армянское население (по данным сельскохозяйственной переписи Азербайджана 1924 г. армяне в НКАО составляли 94.4% населения), был односторонне включен в состав Азербайджана на основе единственного довода, а именно-довода об экономическом тяготении населения Нагорного Карабаха к городу Баку.

После передачи Нагорного Карабаха Азербайджанской ССР прошло более 40 лет. В момент принятия решения не было никаких правовых и политических сомнений насчет принадлежности Нагорного Карабаха Армении. В условиях тогдашней крайней экономической отсталости Армении такой вопрос как экономическое тяготение к Баку мог бы быть поставлен, но не мог быть главным при решении этого вопроса, ибо не только Нагорный Карабах, но и вся Армения тогда экономически тяготела к Баку и Тбилиси, ввиду ее крайней экономической отсталости.

Ныне этот единственный довод снят: во-первых, потому что Советская Армения за годы Советской власти, благодаря бескорыстной помощи великого русского народа, стала одной из передовых индустриальных республик Совесткого Союза и теперь вполне в состоянии обеспечить успешное экономическое развитие Нагорного Карабаха;

Во-вторых, потому что сороколетнее пребывание Нагорного Карабаха в составе Азербайджана дает право говорить о том, что это не обеспечило должного экономического и культурного развития этого края.

Статистика указывает, что за эти годы население Карабаха не увеличилось. Более того, армянское население области в течении последних тридцати лет (1926 и 1959 гг.) уменьшилось. Если в 1926 году в Нагорном Карабахе

насчитывалось 111.694 армянина, то в 1959 году насчитывалось 110.053 армянина.

Население Карабаха и ныне состоит на 85 % из армян и именно на этом основании за ним признана национальная автономия. Территориально область примыкает к Армении, являясь ее органическим продолжением.

Таким образом, основные доводы при решении любого территориального вопроса говорят о правомерности постановки вопроса о присоединении Нагорного Карабаха к Армянской ССР.

Мнение о том, что не стоит ставить вопрос о передаче Карабаха от Азербайджана Армении, так как обе территории советские, нельзя считать обоснованным, поскольку если в политическом отношении это действительно все равно, то не все равно насколько успешно в культурном и экономическом отношении развивается тот или иной советский край, в котором живут советские люди. С передачей Карабаха Армении решается и ряд других важнейших вопросов;

а) вполне понятно, что армянская социалистическая культура, т.е. культура коренного населения Карабаха может значительно лучше развиваться в общей системе культуры Армянской ССР. Искусство, печать, радио, культурно-просветительные учреждения, художественная самодеятельность Карабаха развивалась бы более полноценно в общении с армянской культурой, тогда как ныне даже отдельные гастрольные группы из Армении в Карабахе являются редким явлением;

б) для развития среднего и высшего образования населения Карабаха Армения имеет больше возможностей в смысле обеспечения учительскими и другими кадрами. Юноши и девушки Карабаха, окончившие среднюю школу, получают больше возможности продолжить образование на родном языке.

Передача Нагорного Карабаха устранит ненормальность создавшегося положения, когда малочисленный

армянский народ в условиях Советского Союза имеет две государственности-одну Союзную Армянскую республику и одну, примыкающую к ней же автономную национальную область, но в составе другой союзной республики.

На основе вышеизложенного и учитывая нынешнюю обстановку в республике, считаем крайне необходимым рассмотреть вопросы, связянные с возвращением Нахичевани и Нагорного Карабаха Армянской ССР.

При рассмотрении поднятых вопросов, мы исходили из основной главной задачи обеспечения дальнейшего укрепления братской дружбы между народами Советского Союза и, в частности, между армянскими и азербайджанскими народами.

Нерешенность этого вопроса создает серьезные затруднения в деятельности партийных органов и проведения политико-воспитательной работы среди широких слоев населения республики.

По нашему мнению было бы целесообразно рассмотреть и решить положительно вопрос передачи Нахичевани и Нагорного Карабаха Армянской ССР, при этом Нахичеванская АССР могла бы сохранить свою автономию в составе Армянской ССР, на территории которой она находится.

Однако, если возвращение Нахичевани Армянской ССР на современном этапе будет сопряжено с известными сложностями, то возвращение Нагорного Карабаха Армянской ССР не связано с какими либо трудностями и может быть совершенно безболезненно.

Опасения возможной нежелательной реакции лишены основания, так как вопрос ставится не об отторжении какой-либо части территории Азербайджанской ССР, а слиянии автономной национальной области союзной республикой, коренное население в которых однородно-армянское.

Положительное решение этого вопроса будет иметь исключительно важное политическое значение и явится новым свидетельством торжества мудрой национальной

политики нашей партии, Ленинского Центрального Комитета и Политбюро ЦК КПСС.

Секретарь ЦК КП Армении *А.Кочинян*

Председатель Совета Министров
Армянской ССР *Б.Мурадян*

Ֆ.1, ց.46, գ.65 (ա), թթ. 1-9: Թողոն: Մեքենագիր:

N 24
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ՝ԱՐՓԱ-ՍԵՎԱՆ ՋՐԱՏԱՐԻ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՋՈՂՈՒԹՅԱՄԲ ԱՎԱՐՏԻՆ ՀԱՍՑՆԵԼՈՒ ԵՎ ԹՈՒՆԵԼԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ԵՎ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՅԻ ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ՆՎԱՃՈՒՄՆԵՐԻՆ ԾԱՆՈԹԱՆԱԼՈՒ ՆՊԱՏԱԿՈՎ ԱՄՆ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐ ԳՈՐԾՈՒՂԵԼՈՒ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

28 հունվարի 1967թ.
Երևան

ЦК КП Армении рассмотрел ход сооружения тоннеля для переброски стока реки Арпа в озеро Севан и установил срок окончания строительства 1969 год.

Сооружения тоннеля ведется на большой глубине и в весьма сложных гидрогеологических и топографических условиях. Малое сечение тоннеля, большая длина отдельных забоев затрудняют одновременное ведение проходческих и бетонных работ, использование подземного транспорта. Отставание строительства вертикальных шахт, оттягивание сроков открытия новых забоев, медленные темпы проходки ставят под угрозу завершение сооружения тоннеля в установленный срок. В связи с этим появилась необходимость пересмотра способов проходки отдельных лимитирующих забоев с применением более современного тоннельного оборудования.

Как известно из мировой практики тоннелестроения, в настоящее время существуют проходческая машина, дающая возможность прокладывать тоннели со скоростью от 20 до 60 погоных метров в сутки, что почти в 5-10 раз превышает скорости, достигнутые на строительстве тоннеля у нас.

Для своевременного окончания строительства тоннеля переброски реки Арпа в озеро Севан целесообразно приобрести две машины фирмы “Роббинс”. В деле приобретения указанных машин проявляет инициативу Армянская община США и, в частности, земляческие союзы и благотворительные организации, которые в настоящее время развернули необходимую работу по этому вопросу. Одновременно они считают целесообразным для ознакомлемия с техническими данными указанных машин и установления возможности применения в наших условиях послать в США группу специалистов.

ЦК КП Армении принял решение командировать в США для полного изучения технических вопросов начальника управления “Армгидроэнергострой” тов. Марутяна К.С., главного инженера проектного инстиута “Армгидропроект” тов. Тер-Оганесяна А.Н. и заместителя председателя Комитета по культурным связям с сооотечественниками за рубежом тов. Мартиросяна А.С. и просит Вашего согласия.

Секретарь ЦК КП Армении *А.Кочинян*

Ֆ.1, ց.47, գ.57, թթ.10,11: Թողոն: Մեքենագիր:

N 25
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՍՀՄ ՄԻՋԻՆ ՄԵՔԵՆԱՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ Ե.ՍԼԱՎՍԿՈՒՆ՝ 1960Թ. ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆՆ ԱՆՑԱԾ ՀԽՍՀ ԳԱ ՖԻԶԻԿԱՅԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՌԱԴԻԱՑԻՈՆ ԼԱԲՈՐԱՏՈՐԻԱՅԻ ՄԻ ՄԱՍԸ ԳԱ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ ՍՏԵՂԾՎՈՂ ՖԻԶԻԿԱՅԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻՆ ՏՐԱՄԱԴՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

18 մայիսի 1967թ.
Երևան

После передачи в 1960 году Института физики Академии наук Армянской ССР в систему нынешнего Министерства среднего машиностроения СССР проблематика указанного института закономерно сузилась и сосредоточилась исключительно на изучении физики элементарных частиц.

В то же время ряд важных направлений современной физики стали развиваться в разрозненных лабораториях и группах, в основном не входящих в состав Ереванского физического института МСМ СССР.

В настоящее время на базе этих лабораторий и групп создается Институт физики Академии наук Армянской ССР. По этому вопросу имеется решение Президиума Академии наук СССР, а также бюро ЦК КП Армении.

В связи с этим, просим Вашей санкции на передачу из состава Ереванского физического института в систему Академии наук Армянской ССР части бывшей радиационной лаборатории, занимавшейся исследованием излучения в неоднородных средах и взаимодействия лазерных пучков с электронами, а также части лаборатории ФЭЧ, занимающейся исследованием космических лучей в космофизическом аспекте (всего 30 штатных единиц научных и научно-вспомогательных работников, соответствующее оборудование и 250 кв. метров лабораторных площадей).

Положительное решение данного вопроса серьезно содействовало бы дальнейшему развитию физической науки в республики.

Секретарь ЦК КП Армении *А.Кочинян*

Ֆ.1, ց.47, գ.59, թ.23: Թողոն: Մեքենագիր:

N 26
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԵՎ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ Բ.ՄՈՒՐԱԴՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ ԵՎ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴ՝ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ ՄԵՏՐՈՊՈԼԻՏԵՆ ԿԱՌՈՒՑԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Հունիս,1967թ.
Երևան

Столица Армянской ССР - г.Ереван, один из быстро растущих городов Совесткого Союза. За годы Совесткой власти население города с 40 тысяч выросло до 700 тысяч человек. За последнее время ежегодно прирост населения составляет 25-30 тысяч человек.

Центральный Комитет Коммунистической партии и Совет Министров Армянской ССР принимают меры к предотвращению дальнейшего чрезмерного роста города. Однако и при всех возможных ограничениях к 1980 году население города достигнет 1 млн. человек.

Уже теперь имеются большие затруднения в обслуживании населения городским транспортом. Они еще более возрастут по мере дальнейшего роста города.

В 1966 году при рассмотрении и утверждении технико-экономического обоснования развития г.Еревана к 1980г. Государственный комитет по гражданскому строительству и архитектуре при Госстрое СССР подтвердил необходимость создания в городе скоростного транспорта с большой провозной способностью.

Институтом “Кавгипротранс” составлено технико-экономическое обоснование строительства скоростного рельсового транспорта в г.Ереване. Тщательные и

деятельные расчеты с учетом резко пересеченного рельефа (разница высот от 850 до 1350м над уровнем моря) показали, что метрополитен является наиболее целесообразным, насущно необходимым и рентабельным видом скоростного транспорта.

При наличии метрополитена решается также ряд других жизненно важных вопросов для пограничного города: быстрое укрытие населения при воздушных налетах, срочная эвакуация его из центра города, организация и проведение спасательных работ во всех частях гороад и др.

Оптимальный вариант технико-экономического обоснования предусматривает строительство метрополитена в г.Ереване протяженностью 21 км. Общая стоимость строительства 90 млн.рублей, стоимость 1км-4,2 млн.рублей, что значительно ниже стоимости строительства метрополитена в других городах страны.

Строительство намечается осуществить в две очереди: первая очередь протяженность 13 км, пропускной способностью 400 тыс. человек в день; вторая очередь протяженностью 8 км, пропускной способностью 600 тыс. человек в день, стоимость 30 млн. рублей.

Строительство метрополитена будет обеспечено кадрами проходчиков тоннеля, занятых в настоящее время на строительстве тоннеля для переброски вод реки Арпа в озеро Севан.

Центральный Комитет КП Армении и Совет Министров Армянской ССР просят разрешить приступить с 1967 года к проектированию строительства метрополитена в г. Ереване.

Секретарь ЦК КП Армении *А.Кочинян*

Председатель Совета Министров
Армянской ССР *Б.Мурадян*

Ֆ.1, ց.47, գ.57, թթ.139,140: Թողոն: Մեքենագիր:

N 27
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ՝ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԱԶԳԵՆ Ա ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԿԱՐՄԻՐ ԴՐՈՇԻ ՇՔԱՆՇԱՆՈՎ ՊԱՐԳԵՎԱՏՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

21 մարտի 1968թ.
Երևան

20 сентября 1968 года католикосу всех армян Вазгену I исполняется 60 лет.

Вазген I (Палджян Вазген) родился 20 сентбря 1908 года в г. Бухаресте (Румыния) в семье ремесленника. После окончания средней школы, с 1929г. по 1936г. учился на факультетах литературы и философии Бухарестского государственного университета.

С 1930г. по 1945г. работал учителем в Бухарестской армянской школе.

В 1943г. Вазген I был избран начальником Румынской епархии армянской церкви. На этом посту он проделал большую работу по укреплению и усилению среди местных армян патриотических чувств к родине - Советской Армении и Советскому Союзу в целом.

В 1955г. Вазген I был избран Верховным патриархом и католикосом всех армян.

После избрания католикосом всех армян и принятия гражданства СССР Вазген I еще шире развернул свою патриотическую деятельность и значительно активизировал участие армянской церкви в борьбе за мир и дружбу народов во всем мире.

Во время своих неоднократных поездок по зарубежным странам, а также во всей своей деятельности на посту католикоса Вазген I активно поддерживал внешнеполитический курс Советского государства, пропагандировал достижения нашей страны, давал достойный отпор вражеским измышлениям по вопросу о свободе совести в СССР, поддерживал борьбу народов

против империализма и колониализма, выступал за дружбу между народами и мирное сосуществование между государствами, за мир во всем мире.

Католикос Вазген I ведет широкую работу по укреплению и усилению патриотических чувств среди зарубежных армян, по их сплочению вокруг родины - Советской Армении и Советского Союза.

Он направляет усилия армянской церкви на поддержку нашего правительства по репатриации армян на свою Родину - Советскую Армению.

Вазген I - член Советского и Армянского комитета защиты мира. Он являлся членом делегации общественности Советского Союза на всемирных конгрессах за мир во всем мире в Москве (1962г.) и в Хельсинки (1966г.).

За свою активную деятельность и защиту мира Вазген I был награжден Почетным дипломом Всемирного Совета Мира и Почетной грамотой Верховного Совета Армянской ССР.

В период пребывания на посту начальника Румынской епархии армянской церкви Вазген I был награжден правительством Румынии орденом “Звезда Республики”. Он также награжден высшими орденами Эфиопии и Иордании.

Принимая во внимание вышеизложенное, бюро ЦК КП Армении приняло решение о представлении католикоса всех армян Вазгена I к награждению орденом Трудового Красного Знамени и просит ЦК КПСС утвердить.*

Секретарь ЦК КП Армении *А. Кочинян*

Ֆ.1, ց.48, գ.46, թթ.106, 107: Թողոն: Մեքենագիր:

* Ամենայն Հայոց Վազգեն Ա կաթողիկոսը ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի հրամանագրով պարգևատրվեց «Պատվո Նշան» շքանշանով:

N 28
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ `ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 100-ԱՄՅԱԿԸ ՆՇԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

21 մարտի 1968թ.
Երևան

ЦК КП Армении 19 июня 1966 года принял решение о проведении в 1969 году 100-летия со дня рождения великого армянского писателя Ованеса Туманяна и обратился в ЦК КПСС с просьбой санкционировать организацию юбилейных торжеств.

Ованес Туманян-гордость и слава культуры армянского народа. Его многогранное творчество явилось вершиной армянской литературы конца XIX-начала XX века, открыло новую блестящую страницу ее истории.

Туманян создал непревзойденные образцы лирических стихотворений, такие поэтические шедевры, как поэмы “Ануш”, ”Маро”, ”Сако лорийский”, ”Взятие Тмкаберда”.

Неоценимым вкладом в сокровищницу армянской литературы является и проза Туманяна. С поразительной реалистической силой показана народная жизнь в его рассказах.

Глубоко народное, проникнутое гуманизмом творчество Туманяна в значительной мере развивалось под влиянием русской литературы, в частности Пушкина и Лермонтова, любовь к которым великий армянский поэт пронес через всю свою жизнь. В произведениях Туманяна с огромной художественной силой, как никогда до него, отображены думы и чаяния народа, его могучая нравственная сила, стремление к свободе. ”В целом поэзия Туманяна, - писал о нем выдающийся русский поэт Валерий Яковлевич Брюсов,- есть сама Армения, древняя и новая, воскресшая и запечатленная в стихах большого мастера ”.

Великий сын своего народа, Ованес Туманян глубоко чувствовал его стремления, непоколебимо верил в приход нового, справедливого социального строя. “В одеждах пламенных придет заря грядущих дней”,- писал он в 1915 году.

Уже с 1905 года идеи армянского освободительного движения он связывал с русской революцией. Туманян лично был связан с большевиками, в частности со Степаном Шаумяном, по предложению которого перевел отрывок из оды Пушкина “Вольность”, распространявшийся в виде листовок среди трудящихся Закавказья. Когда царизм, стремясь остановить надвигающуюся революцию, провоцировал братоубийственные столкновения, Туманян, рискуя жизнью, с белым флагом объезжал армянские и азербайджанские села Лорийского и Казахского районов, что способствовало предотвращению кровавых событий.

Страстный поборник и вдохновенный певец дружбы народов, Туманян был одним из популярнейших общественных деятелей Закавказья, он сделал очень много для развития и укрепления дружеских отношений между армянским, грузинским и азербайджанским народами.

Пламенный гуманист и демократ, великий писатель Ованес Туманян был среди тех мастеров культуры, которые первыми с большей радостью и безоговорочно приняли Советскую власть. “Эта власть,-говорил он, -единственный якорь, который может спасти тонущий корабль нашего народа. “Идет власть, которая должна навсегда покончить с кровью и разорением, создать вечный мир для народов. О такой власти в течении многих веков мечтало трудящееся человечество и, уходя, завещало эту мечту грядущим поколениям”.

Произведения Туманяна переведены более чем на 20 языков народов ССР и изданы на 30 языках народов зарубежных стран. Многие произведения армянского классика легли в основу либретто опер, балетов,

симфонических полотен, сценариев кинофильмов, переложены на песни.

Учитывая оогромное значение творчества Ованеса Туманяна в развитии армянской культуры и его большой выход в мировую литературу, просим ЦК КПСС:

I. Создать при Совете Министров юбилейный комитет по проведению 100-летия со дня рождения Ованеса Туманяна.

2. Вопрос проведения юбилея Ов.Туманяна поставить перед Всемирным Советом Мира как проведение даты мировой культуры.

3. В юбилейные дни – в сентябре-октябре 1969 года провести в Москве торжественное собрание, посвященное 100-летию со дня рождения Ованеса Туманяна.

4. В Москве соорудить памятник Ованеса Туманяна, а также назвать его именем одну из улиц столицы.

5. Разрешить наряду с литераторами Москвы, Ленинграда и союзных республик на юбилейные торжества в Ереван пригласить писателей из социалистических стран, прогрессивных зарубежных армянских писателей, 3-4 арменоведов из стран Западной Европы.

6. Поручить центральным издательствам издать на русском языке произведения Ованеса Туманяна.

7. Пooручить редакции газет и журналов опубликовать статьи и материалы об Ованесе Туманяне, а также переводы небольших произведений великого писателя.

Секретарь ЦК КП Армении *А. Кочинян*

Ֆ.1, ց.48, գ.46, թթ.108-110: Թողոն: Մերենքգիր:

N 29
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ՝ ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 100-ԱՄՅԱԿԸ ՆՇԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

27 մայիսի 1968թ.
Երևան

Бюро ЦК КП Армении 14 мая 1968 года приняло решение, в котором ходатайствует перед ЦК КПСС о проведении в 1969 году 100-летия со дня рождения великого армянского композитора Комитаса (Согомона Геворковича Согомоняна).

Комитас-основоположник армянской классической музыки. В истории музыкальной культуры он вошел как деятель, отличавшийся исключительной многогранностью. Огромное значение придавал Комитас делу собирания и изучения музыкального фольклора, считая, что народная музыка должна стать основой для развития профессионального творчества. Собранные им многочисленные образцы народных песен явились крупнейшим вкладом в мировую фольклористику.

Сборники Комитаса по праву считаются энциклопедией армянского народного музыкального творчества, а его теоретические труды в этой области составили эпоху в развитии национального музыкознания. Непреходящее значение имела деятельность Комитаса как вдохновенного исполнителя, неутомимого организатора народных и профессиональных хоров, замечательного педагога, страстного публициста, поборника передовых принципов народного реалистического искусства.

Плодотворная работа в этих областях непосредственным образом способствовало композиторской деятельности Комитаса, которая сыграла поистине истороческую роль в развитии армянской музыки. Крупнейший национальный композитор, Комитас наметил в своем творчестве, отличающемся глубокой народностью, демократичностью и реализмом, тот основной путь, по которому пошло

дальнейшее развитие национального музыкального искусства. Его многочисленные произведения, в том числе гениальные хоры, вошли в сокровищницу духовной культуры народа, звучат далеко за пределами нашей Родины.

Комитас опирался в своем творчестве на достижения русской и мировой музыкальной культуры. Его искусство высоко оценили многие передовые деятели русской и зарубежной музыки. Композитор-демократ, кровно связанный с народной жизнью, он в тяжелых исторических условиях связывал освобождение своего народа с русской революцией. Творческие интересы Комитаса выходили далеко за пределы национального искусства. Он с глубоким уважением относился и высоко ценил другие музыкальные культуры, любовно собирал и изучал песни и музыку соседних народов.

Широкая пропаганда творчества великого армянского композитора будет способствовать дальнейшему сближению и взаимообогащению национальных культур братских народов Советского Союза.

Исходя из вышеизложенного, просим разрешить провести 100-летие со дня рождения великого армянского композитора Комитаса в 1969 году.

Секретарь ЦК КП Армении *А.Кочинян*

Ֆ.1, ց.48, գ.46, թթ.163,164: Թողոն: Մեքենագիր:

N 30

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍՆԵՐԻ ԿԵՆՏԿՈՄՆԵՐԻ ԵՎ ԽՍՀՄ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՂ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ԿՈԼՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ԾԱԳԱԾ ՀՈՂԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԸ ԿԱՐԳԱՎՈՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

5 նոյեմբերի 1968թ.
Մոսկվա

В соответствии с поручениями ЦК КПСС от 23 июня 1968 года, Совета Министров СССР от 10 и 20 июня

1968 года нами рассмотрен вопрос о возникшем земельном споре между колхозами двух смежных районов Армянской ССР и Азербайджанской ССР и приняты следующие меры.

1. Признали неизменной границу между Армянской и Азербайджанской ССР, утвержденную постановлением Закавказского ЦИК от 1928 года. В связи с этим на месте, с участием руководителей Кедабекского и Шамшадинского районов и соответствующих хозяйств двух сторон эта граница определена в натуре и таким образом земельный спор между хозяйствами двух районов урегулирован.

2. Учитывая отсутствие перспективы для дальнейшего развития хутора Таглар Кедабекского района Азербайджанской ССР, расположенного на территории Шамшадинского лесхоза Армянской ССР, и части селения Шурнухи Горисского района Армянской ССР, находящейся на территории Кубатлинского района Азербайджанской ССР, запрещено ведение нового строительства в них.

Для сельскохозяйстенного использования за жителями данных сел закреплено во временное пользование необходимое количество земли.

Совету Министров Азербайджанской ССР и Совету Министров Армянской ССР поручено оформить закрепление этих земель сроком до 5 лет.

3. Среди колхозников Кедабекского района Азербайджанской ССР и Шамшадинского района Армянский ССР проведена необходимая разъяснительная работа с тем, чтобы в дальнейшем не допускать возникновения конфликтов между колхозами в вопросах использования земельных участков.

4. Поручено Президиумам Верховных Советов Армянской и Азербайджанской ССР, рассмотреть и утвердить представленное паритетной комиссией двух республик графическое начертание границ между Армянской и Азербайджанской ССР, проведенное в соответствии с решениями Закавказского ЦИК от 1927-1929гг.

5. Поручено министерствам сельского хозяйства Армении и Азербайджана после утверждения Президиумам Верховных Советов республик границ на всех спорных участках перенести в натуру линию границы и не допускать в дальнейшем ее нарушения.

Секретарь ЦК КП Азербайджана *В.Ахундов*

Секретарь ЦК КП Армении *А.Кочинян*

Министр сельского хозяйства СССР *В.Мацкевич*

Ֆ.1, ց.48, գ.49, թթ.72, 73: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 31
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԵՐԳՉԱԽՄԲԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱԿԱՆ ԿՈՉՈՒՄ ՇՆՈՐՀԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

12 նոյեմբերի 1968թ.
Երևան

Решением бюро ЦК КП Армении от 27 сентября 1968 года Государственной хоровой капелле Армении за большие творческие успехи, высокое профессиональное мастерство и заслуги в деле пропаганды армянской песенной культуры присвоено звание академической.

Государственная хоровая капелла Армении основана более тридцати лет назад. За это время она достигла больших высот исполнительного искусства.

Репертуар капеллы обширен и разнообразен. Наряду с произведениями армянских классиков - Комитаса, Кра-Мурзы, Екмаляна, особое место в репертуаре капеллы занимает русская классическая и современная музыка - Глинка, Мусоргский, Шостакович, Свиридов, Шебалин, Холминов и другие. В исполнении капеллы звучали

произведения Моцарта, Берлиоза, Верди, Бетховена, Шуберта, Сметаны, Дворжака, Генделя, Вагнера, Масканьи, Беллини, Диницетти, Мендельсона, произведения советских армянских композиторов А.Хачатуряна, А.Бабаджаняна, А.Арутюняна, Э.Мирзояна и многих других. Капелла уделяет большое внимание произведениям композиторов братских союзных республик.

Государственная хоровая капелла Армении пользуется большой популярностью не только в республике, но и далеко за ее пределами. За последние годы капелла с большим успехом гастролировала в Москве, Ленинграде, городах Латвии, Литвы, Эстонии, Грузии, Азербайджана, Северного Кавказа, Беларусси, Украины, Казахстана, получив высокую оценку за исполнительское мастерство.

Во всесоюзном конкурсе, посвященном 50-летию Великого Октября, капелла была удостоена звания лауреата с дипломом первой степени.

Исполнение капеллы отличается большой силой и выразительностью, умением раскрыть замысел композитора. Эти достоинства дают капелле возможность исполнять самые сложные произведения мировой хоровой литературы.

Государственная хоровая капелла Армении проводит большую работу по художественному обслуживанию трудящихся республики, а также обширную военно-шефскую деятельность среди воинов Советской Армии.

Учитывая вышеизложенное, просим присвоить Государственной хоровой капелле Армении звание академической.

Секретарь ЦК КП Армении *А. Кочинян*

Ֆ.1, ց.48, գ.47, թթ.125, 126: Թողոն: Մեքենագիր:

N 32
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԵՎ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ Բ.ՄՈՒՐԱԴՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՍՀՄ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ ՄԱՐՇԱԼ Ա.ԳՐԵՉԿՈՅԻՆ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ ՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

6 մարտի 1969թ.
Երևան

ЦК КП Армении и Совет Министров Армянской ССР ставят вопрос о создании в республике Высшего общевойскового военного училища. Организация у нас указанного училища сыграла бы большую роль в деле военно-патриотического воспитания молодежи, привития у нее любви к военным наукам и подготовки квалифицированных кадров офицеров.

В 1940-1949 годах в г. Ереване функционировали специальная школа ВВС и артиллерийская спецшкола, которые подготовили немало способных кадров для соответствующих родов войск Советской Армии, в их числе обучалась и молодежь нашей республики.

И сейчас Советская Армия располагает значительным числом молодежи со средним образованием, которая вместе с молодежью из других союзных республик могла бы обучаться военному делу.

Для организации Высшего общевойскового военного училища правительство Армянской ССР выделяет соответствующее помещение и примет все необходимые меры для его оборудования и благоустройства. Если в принципе вопрос создания училища будет Вами решен положительно, то по представлению Министерства обороны СССР будут решены и другие вопросы, связанные с созданием училища.

Просим рассмотреть и решить положительно.

Секретарь ЦК КП Армении А.Кочинян

Председатель Совета Министров
Армянской ССР Б.Мурадян

Ֆ.1, ց.49, գ.49, թ.8: Թղոհ: Մեքենագիր:

N 33
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍՆԵՐԻ ԿԵՆՏԿՈՄՆԵՐԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՆԵՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ, Հ.ԱԼԻԵՎԻ ԵՎ ԽՍՀՄ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ Վ. ՄԱՑԿԵՎԻՉԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՄԻՋԵՎ ԾԱԳԱԾ ՀՈՂԱՅԻՆ ՎԻՃԵԼԻ ՀԱՐՑԵՐԸ ԿԱՐԳԱՎՈՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

17 նոյեմբերի 1969 թ.
Մոսկվա

ЦК КП Азербайджана, ЦК КП Армении и Министерство сельского хозяйства СССР, рассмотрев в соответствии с решением Секретариата ЦК КПСС вопрос с землепользовании колхозами Кедабекского района Азербайджанской ССР и Шамшадинского района Армянской ССР с учетом возникших дополнительных обстоятельств, решили следующее:

1. Учитывая отсутствие перспективы для дальнейшего развития хутора Тагилар Кедабекского района Азербайджанкой ССР, признали целесообразным переселить жителей данного хутора в течение двух лет в другие населенные пункты Кедабекского района Азербайджанской ССР.

2. Ввиду того, что границы, определенные Закавказским ЦИК в 1927-1929гг., проходят в непосредственной близости селений Каравелляр и Мамедджафарлы Кедабекского района Азербайджанской ССР и использование приграничных земель колхозам Айгедзор Шамшадинского района Армянской ССР в

дальнейшем может привести к нежелаемым инцидентам, временно закрепить за колхозам имени Калинина Кедабекского района 46 га земель, примыкающих к республиканским границам с северо-западной части селения Каравелляр и западной части селения Мамедджафарлы.

Зимние пастбища в пределах до 100 га в Джейранчельском массиве, ныне используемые колхозами Кедабекского района, временно закрепить за колхозам Айгедзор Шамшадинского района.

Поручить Советам Министров Армянской ССР и Азербайджанкой ССР в месячный срок оформить указанные отводы земель колхозу им. Калинина Кедабекского района и колхозу Айгедзор Шамшадинского района.

3. Для предотвращения дальнейших инцидентов признано целесообразным охотный двор колхоза села Айгедзор Шамшадинского района Армянской ССР, построенный вблизи республиканской границы, перенести на лесные полины, ныне используемое жителями хутора Тагижар, после переселения хутора.

Секретарь ЦК КП Армении *А.Кочинян*

Секретарь ЦК КП Азербайджана *Г.Алиев*

Министр сеьского хозяйства СССР *В.Мадкевич*

Ֆ. 1,ց.49,գ.47,թ.116,117: Վավերացված պատճեն: Մեքենագիր:

N 34
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ ԼԵՆԻՆԻ ՇՔԱՆՇԱՆՈՎ ՊԱՐԳԵՎԱՏՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

16 հունվարի 1970 թ.
Երևան

Решением бюро ЦК КП Армении от 12 января 1970 года народный художник СССР Мартирос Сергеевич

Сарьян представлен к награждению орденом Ленина за большие заслуги в развитии армянского советского изобразительного искусства и в связи с девяностолетием со дня рождения.

М.С.Сарьян родился 28 февраля 1880 года в городе Нахичеване на Дону, в семье земледельца.

Художественное образование М.С. Сарьян получил в Московском училище живописи, ваяния и зодчества /1897-1903г.г./, под руководством выдающихся русских художников Архипова и Касаткина. По окончании училища М. Сарьян занимался в мастерских Серова и Коровина. В эти годы художник впервые выставляет свои работы.

Молодой Сарьян испытывает воздействие новых течений в искусстве, которые особенно усилились после поражения рерволюции 1905 года. Однако, новые веяния в искусстве не могли удовлетворить М. Сарьяна. Творческие поиски привели художника к реализму. “С 1908 года я стал на путь реализма” - писал впоследствии М. Сарьян.

В 1910-1913 годах художник совершает путешествие в Константинополь, Египет и Иран. В результате ознакомления с этими странами М. Сарьян пишет картины, в которых передает природу и быт Востока. Своеобразие этих картин художника быстро снискали ему известность со стороны художественных кругов того времени.

Начавшаяся в 1914 году мировая война привлекает внимание М. Сарьяна к трагической судьбе его родного народа, и значительную часть военных лет Сарьян проводит в Закавказье, уделяя много времени общественной работе.

Октябрьская революция застает М.Сарьяна в Ростове на Дону, где он и проживает до окончания гражданской войны. С первых же дней установления Советской власти в Армении М.Сарьян переезжает в Армению, в Ереван. Дальнейшая жизнь и деятельность художника в основном связывается с Арменией.

Открывается новый и наиболее плодотворный период в творчестве М. Сарьяна.

Работы М. Сарьяна, исполненные в первые годы его пребывания в Советской Армении (1923-1926 г.г.), являясь отражением пафоса новой жизни армянского народа, вставшего на путь возрождения, проникнуты большой жизнерадостностью (”Армения”, “Солнечный пейзаж”, “Горы”, “Пестрый пейзаж”, “Араратская долина”).

Параллельно с работой в области пейзажа, в эти же десятилетия значительное место в художественной деятельности М. Сарьяна занимает также работа его как портретиста. М. Сарьян создает целую галерею портретов деятелей культуры Советской Армении. Он пишет портреты писателей, ученых, музыкантов, артистов, художников, общественных и политических деятелей и Героев Советского Союза. В лучших портретах художника даны выразительные, острые и меткие характеристики, свидетельствующие о большой зоркости художника, умеющего проникать в душевый мир человека.

Еще в дореволюционные годы заметное место в работах художника занимали натюрморты. В советские годы художник также много внимания уделяет этому жанру. Многочисленные изображения цветов и фруктов, составляющие тематику его натюрмортов, исполнены с присущим М.Сарьяну большим живописным мастерсвом.

Немаловажное место в деятельновти М.Сарьяна занимает работа в театре. Живописно-декоративное дарование М.Сарьяна позволило ему и этой области создать такое блестящее оформление, как декорации и костюмы к операм “Алмаст” (1939г.) и “Давид Бек” /1956г./.

Оптимистическое искусство Мартироса Сергеевича Сарьяна полно живого чувства красоты мира, душевного богатства человека. Их раскрытию посвящено все простое и ясное творчество художника.

Во всех своих произведениях М.Сарьян певец природы, советского человека, яркий выразитель солнечной, радостной жизни.

М.С.Сарьян, виднейший продолжатель народных творческих традиций, воспитал целую пеляду талантливой молодежи.

М.С.Сарьян награжден двумя орденами Ленина, Трудового Красного Знамени и "Знак почета", медалями, избирался депутатом Верховного Совета СССР и Верховного Совета Армянской ССР.

В 1960 году М.С.Сарьяну присвоено звание народного художника СССР.

В 1961 году М.С.Сарьяну присуждена Ленинская премия за цикл картин "Моя Родина". В этих картинах с наибольшей силой и полнотой раскрылись характерные черты творчества художника. Переделываемая советским человеком природа родной Армении воспета М. Сарьяном с потрясающей силой.

В 1965 году М.С.Сарьяну присвоено звание Героя Социалистического Труда за большие заслуги в развитии советского изобразительного искусства.

Учитывая вышеизложенное, просим представить народного художника СССР Мартироса Сергеевича Сарьяна к награждению орденом Ленина за большие заслуги в развитии армянского советского изобразительного искусства и в связи с девяностолетием со дня рождения.

Секретарь ЦК КП Армении *А.Кочинян*

Ֆ.1, ց. 50, գ. 52, թ.թ. 13-15: Թողոն: Մեքենագիր:

N 35
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԵՎ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ Բ.ՄՈՒՐԱԴՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ ԵՎ ԽՍՀՄ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴ՝ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻՑ ՀԱՅԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԿԵՏԸ ՄԻՆՉԵՎ 1975 Թ. ԵՐԿԱՐԱՑՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

10 հունվար 1970 թ.
Երևան

В результате сложившихся в конце XIX и в начале XX веков исторических условий значительная часть армянс-

кого народа, проживавшая на территории Западной (Турецкой) Армении, была изгнана с родной земли и рассеяна по многим странам мира, в частности по странам Ближнего и Среднего Востока, Европы и Америки, в которых образовались большие колонии армянских беженцев.

Иная судьба сложилась у армян, населявших восточную часть Армении, которая еще в 1828 году, присоединившись к России, навеки связала свою судьбу с великим русским народом. В результате победы Октябрьской революции была образована Армянская Советская Социалистическая Республика.

Преимущества социалистического строя, успехи и достижения Советской Армении в хозяйственном и культурном строительстве пробудили у трудящихся армян, скитающихся на чужбине под гнетом империализма, стремление к репатриации в Советскую Армению, которую они рассматривают как свою Родину.

Советское правительстов всегда доброжелательно относилось к вопросу репатриации армян из-за границы. После победы Октябрьской революции по инициативе В.И.Ленина Советское правительство положительно отнеслось к идее возвращения армянских беженцев на Советскую Родину и создало необходимые условия для этого.

Благодаря заботе Коммунистической партии и Советского правительства с 1921 года по настоящее время в Советскую Армению возвратилось более 210 тысяч человек из Ливана, Сирии, Египта, США, Франции, Кипра, Ирана, Турции и других зарубежных стран.

Массовая репатриация армян в Советскую Армению и создание для них на Родине условий свободного труда и счастливой жизни стали блестящим примером осуществления ленинской национальной политики Коммунистической партии и Советского государства, проявлением заботы об интересах и судьбах малых народов, что оказывает положительное явление на общественность стран, где проживают зарубежные армяне.

По имеющимся данным, в настоящее время десятки тысяч армян в зарубежных странах, в частности в Иране, Сирии, Ираке и др., хотят переехать в Советскую Армению. Многие из записавшихся для репатриации в Советский Союз распродали свое имущество и приняли советское гражданство, что, по сообщениям компетентных органов, вызывает притеснение указанных лиц со стороны местных властей.

Обращает на себя внимание то обстоятельство, что некоторое ограничение в деле приема армян из-за границы в Советский Союз за последние годы способствовало выезду значительной части армян из стран Ближнего Востока в США, Канаду, и Австралию, что используется буржуазной пропагандой в антисоветских целях.

Как показывает опыт, подавляющее большинство репатриантов активно включилось в общественную жизнь республики и своим трудом способствует дальнейшему развитию народного хозяйства и культуры нашей Родины.

Репатриация армян из зарубежных стран в СССР осуществляется за счет средств республиканского бюджета и не потребует дополнительных ассигнований.

Учитывая большое политическое значение репатриации и то, что в этом году истекает срок репатреации армян, установленных постановлением Совета Министров СССР от 9 августа 1966 года, ЦК КП Армении и Совет Министров Армянской ССР просят разрешить продолжать репатриацию армян из-за границы в 1971-1975 и последующие годы.

Секретарь ЦК КП Армении *А.Кочинян*

Председатель Совета Министров
Армянской ССР *Б.Мурадян*

Пометка: "Один экземпляр этого письма тов. Кочинян в Москве передал тов. Брежневу Л. И."

Ֆ.1,ց.50,գ.53,թ. 143-145: Վավերացված պատճեն: Մեքենագիր:

N 36
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ՝ ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆԻՆ ԾՆՆԴՅԱՆ 70-ԱՄՅԱԿԻ ԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՀԵՐՈՍԻ ԿՈՉՈՒՄ ՇՆՈՐՀԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

21 փետրվարի 1973թ.
Երևան

6 июня с.г. исполняется 70 лет со дня рождения народного артиста СССР, лауреата Ленинской премии композитора Арама Ильича Хачатуряна.

С именем А.И.Хачатуряна-одного из выдающихся композиторов современности-непосредственно связано рождение и становление нового, советского этапа в развитии армянского музыкального искусства. А.И.Хачатурян внес в армянскую музыку новый мир идей, расширил круг ее традиционных образов и стилистических приемов.

С покоряюшей художественной силой А.И.Хачатурян воспел в своих прозведениях новую, возрожденную Армению, могучий создательный порыв народа. Героическая революционная действительность стала основой создания наиболее значительных его произведений-балетов "Счастье", "Гаянэ", "Спартак", трех монументальных симфоний, Фортепианного, Скрипичного, Виолончельного концертов, принесших композитору мировую славу.

Жизненность музыки А.И.Хачатуряна обусловлена не только ее ярко выраженным национальным характером, теснейшей связью с народным музыкальным искусством, но и великолепным использованием образцов музыкальной культуры народов СССР, высокохудожественным воплощением их дружбы и нерушимого единства.

А.И.Хачатурян сыграл огромную роль в творческом развитии армянских советских композиторов-народных артистов СССР Арно Бабаджаняна, Александра

Арутюняна, народного артиста Армянской ССР Эдуарда Мирзояна и многих других.

Художник-коммунист А.И.Хачатурян ведет большую общественную работу. Он избирался депутатом Верховного Совета Армянской ССР и Верховного Совета СССР.

За разработку актуальных теоретических проблем советской музыки А.И.Хачатуряну присуждена степень доктора искусствоведения, он избран действительным членом Академии наук Армянской ССР.

Творческий труд А.И.Хачатуряна-замечательное достояние духовной культуры советского народа.

Учитывая вышеизложенное, Бюро ЦК КП Армении 15 февраля 1973 года приняло решение о представлении народного артиста СССР, лауреата Ленинской премии композитора Хачатуряна Арама Ильича к званию Героя Социалистического Труда-за заслуги в развитии армянского советского музыкального искусства и в связи с 70-летием со дня рождения.

Просим рассмотреть.

Выписка из решения Бюро ЦК КП Армении от 15 февраля 1973 года прилагается.

Секретарь ЦК КП Армении *А. Кочинян*

Ֆ.1,ց.53, գ. 72, թթ. 52, 53: Վավերացված պատճեն: Մեքենագիր:

N 37
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ՝ ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 100-ԱՄՅԱԿԸ ՆՇԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

13 հունիսի 1973 թ.
Երևան

В 1975 году исполняется 100 лет со дня рождения великого армянского советского поэта Аветика Сааковича Исаакяна.

А.С.Исаакян родился 31 октября 1875 года в г. Александрополе (ныне Ленинакан)*. В 1889 году поступил в Эчмиадзинскую духовную семинарию ,,Геворкян,, которую не окончил в связи с участием в студенческих волнениях.

В 1893 году А.Исаакян уехал за границу, учился в Лейпцигском университете в Германии. По оканчании его вернулся на родину. В 1896 году был арестован за антиправительственную деятельность; в 1898 году освобожден из тюрьмы.

Первые произведения А. Исаакяна появились в печати в 1892 г. В 1897 г. вышел сборник стихов ,"Песни раны," принесший поэту большую известность. Через четыре года был издан второй сборник стихотворений Аветика Исаакяна "Из старых и новых песен и ран" за которым последовала книга "Стихотворения" /1903 г./.

Основные темы лирики Исаакяна ясно обозначились уже в его первом сборнике. Исаакян выступил как певец народного горя, как сын своей родины. Обратившись к сокровищнице народных мотивов и песен, поэт в циклах лирических стихов /"Песни Алагяза" и "Песни ашуга"/ воспел труд земледельца и солнечную, живописную природу Армении, с превосходным знанием народного быта воспроизвел картины жизни армянской деревни.

А.Исаакян видел социальные контрасты действительности, царящую вокруг нищету. Гневные слова поэта против несправедливого строя пробуждали народное самосознание, звали к активному действию. Назревающее в массах чувство протеста А. Исаакян хорошо отразил в стихотворении ,,Ах! Горе и боль даны на земле,,.

Накануне и в период первой русской революции 1905-1907 гг. А.Исаакян призывал к восстанию, воспевал свободу народов Кавказа ("Колокол свободы".1903 г., "И злобы святой, и мщения ад". 1905 г.).

* Ныне Гюмри.

Стихи А. Исаакяна, рожденные скорбью и гневом, в бурях первой русской революции, составили одну из замечательных страниц истории армянской поэзии.

После подавления революции 1905 года А. Исаакян глубоко переживал крушение надежд, которые он связывал с вооруженным выступлением народа. Скорбные думы А.Исаакяна нашли выражение в поэме “Абул-Ала-Маари” (1909), в которой он гневно бичевал устои буржуазного общества. Поэт затрагивает ряд социально-политических, философско-нравственных проблем.

“Абул-Ала-Маари” принадлежит к числу выдающихся произведений не только армянской, но и мировой литературы. Поэма переводена на многие европейские и восточные языки.

Преследуемый царской охранкой, А.Исаакян в 1911г. эмигрировал за границу, В эмиграции написаны восточные легенды, поэмы в прозе (”Лилит” “Ли-Таи-По” и др.) и лирические стихи на народные мотивы о гарибе-страннике, тоскующем по родной земле.

Процесс формирования общественно-политических взглядов А. Исаакяна был сложным и противоречивым.

Более решительные сдвиги в идейном развитии поэта произошли под влиянием Великой Октябрьской социалистической революции. Освобождение народов России от вековой кабалы пробудило в его сознании новые темы и мотивы, и в 1919г. в Женеве А.Исаакян начал писать поэму “Мгер из Сасуна”. Тема поэмы соотвествует новым общественным настроениям автора, укрепившим веру поэта в народ, в его способность с оружием в руках разрушить старый мир и взять на себя задачу переустройства жизни на новой, справедливой основе. Творчески разрабатывая мотивы армянского народного эпоса “Давид Сасунский”. А.Исаакян создал образ Мгера-богатыря, заступника бедняков. “Мгер-армянский народ,-писал поэт,-вместе с великим русским народом разорвал свои цепи и вышел из мрачной темницы рабства. Исполнилась заветная мечта армяснкого народа. Рухнул

злой, несправедливый, жестокий мир и был построен новый для счастья людей,,.

В 1926г. А.Исаакян впервые посетил Советскую Армению: он стал свидетелем тех громадных перемен, которые произошли в жизни родного края уже в первое пятилетие существования власти рабочих и крестьян. Здесь он издал сборник стихов, рассказы.

Находясь с 1930 по 1936 гг. за границей. А.Исаакян был в числе друзей Советского Союза. В рассказе “У них есть знамя” “Знамя надежды” поэт призывал трудящихся капиталистических стран последовать примеру советских народов, строящих социализм.

Осенью 1936 г. поэт навсегда возвратился на родину, чтобы отдать все свои силы строительству новой жизни.

В стихах, написанных за советские годы, автор славит мирный созидательный труд советских людей.

В дни Великой Отечественной войны А.Исаакян своим огненым словом прославлял благородные чувства и высокие идеи, с которыми шли в бой советские войны. Пламенные патриатические стихи “Бранных клич” “Сердце мое на вершинах гор” “Вечной памяти С.Г.Закияна” звали сынов Армении вмесет с другими братскими народами Советского Союза грудью встать на защиту единой социалистической Родины.

В течение многих лет, до конца своей жизни А.Исаакян возглавлял Союз советских писателей Армении. А.Исаакян был избран действительным членом Академии наук Армянской ССР.

За заслуги в развитии армянской советской литературы он был награжден двумя орденами Ленина, удостоен Государственной премии первой степени.

Умер А. Исаакян 17 октября 1957 года.

Творчество А.Исаакяна пользуется широкой известностью не только в Армении, но и далеко за ее пределами. Его произведения переведены на языки народов Советского Союза и на многие иностранные языки.

Учитывая вышеизложенное, Бюро ЦК КП Армении 1 июня 1973 г. приняло решение отметить в октябре 1975 года юбилей —100 летие со дня рождения великого армянского советского поэта Аветика Сааковича Исаакяна.

Просим рассмотреть.

Выписка из решения Бюро ЦК КП Армении от 1 июня 1973 года прилагается.

Секретарь ЦК КП Армении *А. Кочинян*

Ֆ.1,ց.53,գ.72,թ. 154-157: Վավերացված պատճեն: Մեքենագիր:

N 38

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԵՎ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ Գ.ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ ԵՎ ԽՍՀՄ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴ՝ ԵՐԵՎԱՆԻ ՕԴԱՆԱՎԱԿԱՅԱՆԸ ԸՆԴԱՐՁԱԿԵԼՈՒ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

18 հունիսի 1973 թ.
Երևան

Аэровокзал Ереванского аэропорта построен Министерством гражданской авиации с проектной пропускной способностью 200 пассажиров в час, фактически же в 1972 году нагрузка аэропорта была в четыре раза больше.

Решением Совета Министров СССР Ереванский аэропорт с 1970 года обьявлен международным портом, отсюда совершаются полеты в Бейрут, Амман, а с 1974 года начнут прилетать в Ереван самолеты Ливанской авиакампании МЭА.

Крайне стесненные условия аэровокзала сдерживают дальнейшее развитие как внутренних, так и международных авиаперевозок.

Между тем по наметкам Министерства гражданской авиации обьем перевозок пассажиров в Ереванском аэропорту в ближайшие годы еще возрастает и дойдет до 3-

3,5 млн. пассажиров в год /при 1,5 млн. человек в 1972 году/.

Учитывая создавшееся положение и перспективу увеличения авиаперевозок из Ереванского аэропорта, ЦК КП Армении и Совет Министров Армянской ССР просят поручить Министерству гражданской авиации и Госплану СССР рассмотреть и решить вопрос реконструкции и расширения Ереванского аэровокзала.

Секретарь ЦК КП Армении *А. Кочинян*

Председатель Совета Министров
Армянской ССР *Г. Арзуманян*

Ֆ.1, ց.53, գ.72, թ.158: Վավերացված պատճեն: Մեքենագիր:

N 39
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա.ՔՈՉԻՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՄԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒՄ ՊԵՏԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔՆԵՐ ԲԱՑԵԼՈՒ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

25 հուլիսի 1973 թ.
Երևան

За последние годы повысился разведывательный интерес противника к развивающимся отраслям оборонной промышленности, научно-исследовательским институтам, военным обьектом Армянской ССР. Заметными стали его стремления к получению политической информации.

Развитие иностранного туризма, экономических и научно-культурных связей республики с зарубежными странами, вызвало за последние годы увеличение в несколько раз потока иностранцев, среди которых выявляются разведчики и агентура противника. Устроились выезды жителей республики по различным каналам в капиталистические страны.

В борьбе против Советской Армении противник стал более активно использовать враждебную деятельность

армянской националистической партии дашнакцутюн, которая усиливает свою работу, используя всевозможные каналы.

Ежегодно задерживаются перебежчики из Турции и Ирана, за попытку нелегального ухода за кордон КГБ привлекаются к уголовной ответственности 10-12 человек.

С учетом оперативной обстановки, для более успешной организации борьбы с подрывной деятельностью активно действующего противника, расширения масштабов предупредительно-профилактической работы, Комитет государственной безопасности при Совете Министров Армянской ССР нуждается в штатном увеличении.

Из 44 районов республики лишь в 13 имеются районные аппараты КГБ. Нет подразделений КГБ даже в некоторых пограничных с Турцией районах /Талин, Ахурян/, в местах с большой концентрацией армян-переселенцев из капиталистических стран. Отсутствуют райотделы КГБ в столице республики г. Ереване.

Для организации 4 новых отделений КГБ в районах республики со сложной оперативной обстановкой /Талин, Ахурян, Абовян, Алаверды/ и 7 отделов КГБ в районах г. Еревана потребуется увеличение штатной численности КГБ Армении на 60 единиц, в том числе 35 офицеров.

Просим рассмотреть.

Секретарь ЦК КП Армении *А. Кочинян*

Ֆ.1, ց.53, գ.73, թ.22, 23: Վավերացված պատճեն: Մեքենագիր:

ՆԱՄԱԿՆԵՐ

N 1
ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻՑ

12 հունվարի 1956թ.
Երևան

Շատ Սիրելի Անտոն,

Տեղեկացա, որ վերադարձել եք Մոսկվայից, օգտվելով առիթից՝ շնորհավորում եմ Ձեր Նոր տարին՝ ցանկանալով Ձեզ քաջառողջություն և նորանոր հաջողություններ Ձեր բարձր և պատասխանատու պոստում:

Սիրելի՛ Անտոն, շատ ուրախ եմ, որ որոշել եք ընկեր Արամ Ինճիկյանին բնակարան հատկացնել, սակայն, ցավոք սրտի, պիտի ասեմ, որ Ինճիկյանը քաղսովետում հաշվառման չի ենթարկված՝ չնայած 1954թ. նրա դիմումը՝ համապատասխան մակագրությամբ, Դուք ուղարկել եք քաղսովետ: Այդ հանգամանքը կարող է դժվարության առաջ բերել:

Ուստի խնդրում եմ, անկախ հաշվառման հանգամանքից, կարգադրեիք Ինճիկյանին տալ այն բնակարանը, որ հատկացված է քաղսովետի ֆոնդին՝ փոխարենը վերցնելով Ինճիկյանի այժմ զբաղեցրած բնակարանը:

Շատ եմ խնդրում Ինճիկյանին այս անգամ անպայման բավարարել, նրա վիճակը տարիներ շարունակ ծանր է եղել, որի պատճառը նրա ծայրահեղ համեստությունն է:

Թե՛ նրա անտանելի վիճակը և թե՛ երկարամյա արդյունավետ գործունեությունը լիովին հիմք են տալիս, որ նա, վերջապես, ունենա իր բնակարանը:

Չեմ կասկածում, սիրելի՛ Անտոն, որ Դուք չեք խնայի Ձեր ջանքերը իմ խնդրանքը կատարելու համար:

Ջերմագին բարևներով և հարգանքներով

Ավետիք Իսահակյան

Ֆ.1127, ց.1, գ.73,թթ.3,4: Ինքնագիր:

N 2
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԻՍԱԿՈՎԻՑ

1 ապրիլի 1958թ.
Մոսկվա

Глубокоуважаемый Антон Ервандович!

Прошу принять мои искренние поздравления с повторным переизбранием Вас Председателем Совета Министров Армянской ССР.

От души желаю Вам дальнейших успехов в работе, а для этого хорошего здоровья.

Ваш Исаков

Ֆ.815,ց.1,գ.248,թ.1: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 3
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԻՍԱԿՈՎԻՑ

29 օգոստոսի 1959 թ.
Մոսկվա

Глубокоуважаемый и дорогой Антон Ервандович!

Примите мою глубокую признательность за внимание, теплые чувства и пожелания выраженные в телеграмме.

Ольга Васильевна и я искренне желаем дальнейших успехов в Вашей многотрудной деятельности. Удивляемся энергии и настойчивости, т.к. представляем какую огромную работу приходится Вам выполнять.

Будьте здоровы. Вам, Марии Огановне и всему семейству желаем счастья и благополучия на многие годы.

Ваш Исаков

P.S. Прикажите показать Вам сентябрьский номер журнала"Армянская Литература", где помещен мой рассказ. Факт из моей биографии. Он развлечет Вас на несколько минут.

Ֆ.815,ց.2,գ.34,թ.4: Ինքնագիր:

N 4
ՅՈՎՅԱՆՆԵՍ ԻՍԱԿՈՎԻՑ

10 հունվարի 1962 թ.
Մոսկվա

Глубокоуважаемый и дорогой Антон Ервандович!

Приношу вам мою глубокую признательность за несравненный подарок, в виде Атласа Армянской ССР. Благодарю за память и внимание. Подарок очень щедрый и ценный.

По первому впечатлению атлас заслуживает высокую оценку. Несмотря на ограниченный объем, он дает основные сведения, помимо географической характеристики нашей Советской Армении-ее политико-экономическое состояние, природные богатства, социальные и демографические данные, наконец основные этапы бурной и героической истории нашего народа.

Насколько знаком с аналогичными изданиями, Атлас Армянской ССР является (в таком объеме) первым и высоконаучным трудом замечательного коллектива ученых, который может послужить образцом для других республиканских изданий подобного назначения.

Как позволит здоровье и время, постараюсь опубликовать рецензию, что щедро присланные экземпляры попадут в руки достойных ученых - географов и учреждений.

Еще раз примите благодарность.

Ваш Исаков.

Ֆ.815,ց.1,գ.248,թ.3: Պատճեն: Մեքենագիր:

N 5
ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆԻՑ

31 մարտի 1965թ.
Երևան

Սիրելի Անտոն Երվանդի,

Պարտք եմ համարում իմ հարազատ Հայաստանի կառավարությանը հայտնել շնորհակալություններս բարձր պատվին արժանանալուս առթիվ* Ձեր ցուցաբերած ջերմ վերաբերմունքի համար:

Մարտիրոս Սարյան

Ֆ.1127, ց.1, գ.73, թ.6: Ինքնագիր:

N 6
ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆԻՑ

28 մարտի 1967 թ.
Երևան

Дорогой Антон Ервандович!

Пишу Вам это письмо в институте искусств АН. В случайной беседе я узнал, что институт крайне нуждается в автобусе для своих научно-экспедиционных работ.

Обращаюсь к Вам с большой и настоятельной просьбой.

Дайте указания о выделении одного автобуса моему родному институту.

---

* Մ.Սարյանը 1965թ. պարգևատրվել էր ԽՍՀՄ Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի կոչումով:

Хочу быть уверенным, что Вы внимательно отнесетесь к моей слезной просьбе.

Благодарю Вас   Арам Хачатурян

Ա. Քոչինյանի ընտանեկան արխիվ: Ինքնագիր:

N 7
ԴՄԻՏՐԻ ՇՈՍՏԱԿՈՎԻՉԻՑ

12 հոկտեմբերի 1966 թ.
Մոսկվա

Дорогой Антон Ервандович!

Спасибо Вам сердечное за Ваше поздравление, за Ваши добрые пожелания.

Крепко жму руку и шлю Вам мои самые лучшие пожелания.

Ваш   Д. Шостакович.

Ա. Քոչինյանի ընտանեկան արխիվ: Ինքնագիր:

N 8
ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆԻՑ

4 փետրվարի 1969 թ.
Կունցևո

Дорогой Антон Ервандович!

Прошу извинить меня за то, что я обращаюсь к Вам с вопросом, который для Вас маленький , а для меня очень волнующий.

Ереванский горсовет один из улиц Еревана назвал моим именем. Это большая честь для меня. Жители улицы Арама Хачатуряна обратились ко мне с просьбой помочь им получить газ. Все уже приготовлено , а газа все нет. По этому поводу я написал письмо Гарибджаняну и в Горсовет

Асратяну. Боясь, что может этих товарищей нет на месте, а других я не знаю, я обращаюсь к Вашей помощи.

Очень прошу через Ваших помощников сделать указание помочь жильцам улицы Хачатуряна получить газ. Поддержите мой авторитет.

Мне очень хочется, чтобы эта моя просьба состоялась бы.

Сейчас нахожусь в загородной больнице в Кунцево. Удовлетворение моей просьбы явится хорошим лекарством для меня.

О том, что мой дом в ужасном состоянии, и что мне не придется жить и работать в этом доме в Ереване-я уже не буду писать.

Примите мою запоздалую благодарность за поздравления с новым годом.

С глубоким уважением Арам Хачатурян.

Ֆ.1, ց.49, գ.50, թ.3: Ինքնագիր:

N 9
ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆԻՑ

14 փետրվարի 1969թ.
Երևան

Дорогой Арам Ильич!

С радостью получил и прочитал твое письмо.

Очень сожалею, что ты еще находишься в больнице. От души хотелось, чтобы ты скорее поправился и был здоровым.

Для того, чтобы подтвердить это мое искреннее желание, сообщу тебе, что твоя первая просьба о подключении газа к домам твоей улицы будет в ближайшее время выполнена. Все строительно-монтажные работы уже завершены. Задержка только в отсутствии газа, из-за холодов положенной нормы республика не получает.

Вопросом твоего дома в Ереване я поручил Бадалу Амаяковичу, будем надеяться, что и в этом году будет все в порядке.

Дорогой Арам Ильич, полагаюсь на твою снисходительность за небольшую задержку ответа.

Пользуюсь случаем еще раз, дорогой Арам Ильич, желаю тебе скорейшего выздоровления, всего самого наилучшего в жизни, новых успехов в творческой деятельности.

С искренним уважением А. Кочинян

Ֆ.1, ց.49, գ.50, թ.2: Թողռն: Մեքենագիր:

N 10
ԵԶՐԱՍ ՀԱՍՐԱԹՅԱՆԻՑ

27 հունիսի 1973թ.
Մոսկվա

Մեծարգո Անտոն Երվանդի,

Ինձ խորապես հուզեցին Ձեր ջերմ ու սրտագին շնորհավորանքներն իմ յոթանասունամյակի և կառավարական բարձր պարգևատրման առնչությունններով:

Ես շարունակ զգացել եմ ինձ իբրև մեր մեծ կուսակցության մարտիկ գիտության դժվարագույն ճակատում՝ չմոռանալով միաժամանակ, որ հանդիսանում եմ պատասխանատու նաև իմ հարազատ հայ ժողովրդի առաջ: Այս իսկ պատճառով բոլոր համեստ հաջողություններս ու անսակավ անհաջողություններս այդ հույժ կարևոր, բայց և բարձր ու խճճված մարզում վերապրել եմ եռակի՝ որպես կոմունիստ, որպես զավակն իմ ժողովրդի և որպես անհատ:

Թեպետ արդեն տարեց եմ դառնում, բայց տակավին լի եմ լավատեսությամբ ու հույսերով, որ դեռևս ի վիճակի կ՛լինեմ կատարելու պարտքս կուսակցությանս, ժողովրդիս ու Պավլովի

նվիրական հիշատակի հանդեպ:

Ձերդ՝ Եզրաս Հասրաթյան

Ֆ.1127, ց.1, գ.74, թ.6: Ինքնագիր:

N 11
ԱՆԱՍՏԱՍ ՄԻԿՈՅԱՆԻՑ

25 հոկտեմբերի 1973թ.
Նոր Աֆոնի

Дорогой Антон Ервандович!

В знаменательный день Вашего 60-летия от всего сердца приветствую Вас, верного сына нашей Коммунистической партии и армянского народа.

За Вашими плечами долгая и плодотворная работа партийного и государственного деятеля республики, члена Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза. Партия и Правительство высоко и заслуженно оценили эту Вашу многолетнюю деятельность.

Горячо поздравляю с высшей для коммуниста наградой-Орденом Ленина и искренне желаю Вам успехов в работе и крепкого здоровья.

С Коммунистическим приветом А. Микоян

Ֆ.1127, ց.1, գ.80, թ.17: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 12
ԳՈՒՐԳԵՆ ՋԱՆԻԲԵԿՅԱՆԻՑ

25 հոկտոմբերի 1973թ.
Երևան

Уважаемый Антон Ервандович!

Сердечно поздравляю с шестидесятилетием Вашего рождения. Желаю Вам долгой, счастливой, бодрой жизни

на благо нашего народа, нашей республики, нашего театра. Пусть не иссякнет Ваша энергия на добрые дела.

Гурген Джанибекян

Ֆ.1127, ց.1, գ.80, թ11: Հեռագրական բլանկ:

N 13
ՌԱՍՈՒԼ ՀԱՄԶԱՏՈՎԻՑ

15 նոյեմբերի 1973թ.
Մոսկվա

Уважаемый Антон Ервандович! Не успел своевременно поздравить, был за рубежом. Сердечно поздравляю дважды тридцатилетием и трижды двадцатилетием Вас-замечательного кавказца, человека большой души и большой судьбы.

Расул Гамзатов.

Ֆ.1127, ց.1, գ.80, թ.8: Հեռագրական բլանկ:

N 14
ԼԵՎ ԿՈՒԼԻՋԱՆՈՎԻՑ

Անթվակիր

К сожалению, в короткие дни после возвращения из Дилижана и до отъезда за границу, не смог найти вас в Москве. Поэтому с таким большим опозданием пишу Вам, чтобы выразить искреннюю благодарность за замечательный прием и гостеприимство, которые мне были оказаны. Только-что вернулся из месячной поездки в Италию и Францию, но все впечатления этого месяца не смогли приглушить прекрасных воспоминаний о Дилижане, о встречах с добрыми друзьями, об Армении вообще. Я был очень рад еще и тому, что все мои восторги разделили со мной моя жена и мои сыновья, которые

вернулись в Москву настоящими армянами. За все это, в первую очередь, благодарен Вам, дорогой Антон Ервандович.

Очень хочется повидать Вас, чтобы рассказать о том ощущении, которое оставляет пребывание в Армении - ощущение огромного труда, строительства, замечательного подъема, который виден во многих добрых делах, совершающихся в Республике. Не буду Вас утомлять моими восторгами, которые все равно как следует словами и не выразишь.

С большим нетерпением ожидаю Вашего приезда в Москву. Пока же еще раз благодарю Вас, желаю Вам доброго здоровья и успехов.

С искренним уважением   Лев Кулиджанов

Ֆ.1127,ց.1,գ.74,թ.12: Բնագիր: Մեքենագիր:

ՀՈՒՇԵՐ

ՎԱՐԱԶԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀԱՎԵՐԺԻ ՃԱՄՓՈՐԴԸ

Առաջացած տարիքումս վկա եմ եղել Հայաստանի կուսակցական ու պետական բարձրաստիճան ղեկավարների գործունեությանը՝ ի նպաստ պատմական մեծ վերածնունդ ապրող հայ ժողովրդի նորօրյա արարումների: Դրանց թվին է պատկանում Անտոն Երվանդի Քոչինյանը՝ լոռեցի հայրենակիցների հորջորջմամբ՝ Քոչնանց Անտոնը:

Հարաճուն եղավ նրա վերելքը՝ սկսվելով շրջանային թերթի լրագրողից, կոմերիտմիության տարբեր կազմակերպություններ ղեկավարից, հասնելով Հայաստանի կառավարության նախագահի, վերջում՝ Հայկոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղարի պաշտոնին:

Նրա հետ հանդիպելու առիթ ունեցա, երբ վարչապետ էր: Ներկայացա իր նստավայրը՝ կառավարական տուն: Ներկայացա՝ որպես Հայաստանի ճարտարապետների միության վարչության նախագահ ու պատմական հուշարձանների պահպանության հայկական ընկերության նախագահի տեղակալ (պատվավոր նախագահը Մարտիրոս Սարյանն էր): Դա այն տարին էր, երբ լրացել էր հայոց Մեծ եղեռնի 50 տարին: Մայր Հայաստանում ու բովանդակ սփյուռքում ծայր էին առել բողոքի ցույցեր՝ պահանջելով, որ իր արդարացի գնահատականը ստանա թուրքերի իրականացրած ոճրագործությունը: «Մեր հողերը, մեր հողերը» կանչողներից շատերը չգիտեին, որ Թուրքիայում եղեռնը շարունակվում էր, այս անգամ անտերունչ մնացած հայկական հավատքի ու մշակույթի հուշարձանների նկատմամբ: Իրականացվում էր ստոր մի ծրագիր՝ Թուրքիայի կողմից գրավված Արևմտյան Հայաստանի տարածքում իսպառ

վերացնել հայերի հիշատակը: Պայթեցվում ու ավերվում էին բազմաթիվ վանքային համալիրներ ու տաճարներ, դրանք վերածվել էին փլատակների կամ լիովին անհետացել:

Հանդիպմանս նպատակն էր վարչապետին իրազեկ դարձնել այդ մասին, խնդրել, որ Հայաստանի կառավարությունը համապատասխան միջազգային ատյաններին դիմում ուղղի, քանզի սփյուռքահայ կազմակերպությունների դիմումներին պատասխան չի տրվում, որովհետև նրանք չէին դիտվում որպես իրավական կողմ, այդ կարգավիճակը չունեին:

- Անտո՛ն Երվանդովիչ, - ասացի, - այդ կարգավիճակը պատկանում է Հայաստանի կառավարությանը: Մինչև ե՞րբ հանդուրժենք թուրքերի սանձազերծած բարբարոսությունները:

- Իրավացի ես, - պատասխանեց Քոչինյանը, - սակայն երևի տեղյակ ես դրա պատճառներին: Վստահ չենք, որ մեր դիմումին միութենական կառավարությունը ընթացք կտա, որովհետև չի ցանկանա խաթարել սովետա-թուրքական հարաբերությունները:

- Գուցե փորձե՞ք, - հուշեցի:

- Համաձայն եմ, - պատասխանեց, - կազմի՛ր և ինձ ներկայացրու՛ մի զեկուցագիր՝ կցելով լուսանկարչական համապատասխան փաստագրեր:

Որոշ ժամանակից հետո ներկայացա իր պահանջածով: Խնդրեց թողնել՝ ծանոթանալու: Մի քանի օր անց նրա քարտուղարը հեռաձայնեց՝ խնդրելով ներկայանալ Անտոն Քոչինյանին:

- Վարազդա՛տ, - մտերմորեն ասաց, - տեղյակ լինելով վերին ատյանների՝ այս հարցերում եղած դիրքին՝ կասկածում եմ, թե ընթացք կտան:

Թեև ստալինյան բռնապետության ժամանակներն անցել էին, սակայն լիովին չէին հաղթահարվել, հին մտայնությունը դեռ իրեն զգալ էր տալիս:

- Հապա ի՞նչ անենք, ինչպե՞ս արդարանանք Մայր հայրենիքի ու սփյուռքի հայության առաջ:

- Այդ առթիվ ոմանց հետ խորհրդակցեցինք, գտանք, որ հարմար կլինի՝ դա կատարվի հասարակական կազմակերպության անունից: Օրինակ՝ նորաստեղծ ձեր ընկերության միջոցով, մանավանդ որ 1965 թվականը հայտարարված է որպես հուշարձանների պահպանության միջազգային տարի:

Պետական մարդիկ ավելի խելոք ու հեռատես են, քան մեզ նման երդվյալ հայրենասերները: Խորհրդակցելով Մարտիրոս Սարյանի հետ՝ գտանք, որ վարչապետի առաջարկը միանգամայն տեղին է, ուստի գործի անցա, կազմեցի նոր զեկուցագիր, կցեցի համապատասխան լուսանկարներ ու Մարտիրոս Սարյանի ստորագրությամբ ուղարկեցի Մոսկվա՝ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի սովետական մասնաճյուղի հասցեով՝ հուսադրվելով, որ պատշաճ ուշադրության կարժանանա:

Սակայն մեզ սպասում էր հուսախաբություն...

Այդ տարի Մոսկվայում բացվել էր Մարտիրոս Սարյանի գործերի ցուցահանդես՝ գրավելով բազում այցելուներ, որը ուրախացնում էր վարպետին: Սակայն խիստ վրդովվել էր, երբ մեկն իրեն էր մոտեցել ու հայտնել.

- Մարտիրո՛ս Սերգեևիչ, Ձեր դիմումը՝ ուղարկված ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ին, քննարկեցինք: Ամբողջովին բաժանում ենք Ձեր վրդովմունքը Թուրքիայում հայկական հուշածանների ավերումների առթիվ: Սակայն կներեք, հարմար չգտանք ընթացք տալ, քանզի դա կվնասի սովետա-թուրքական բարեկամությանը:

Մի կողմ դնելով այդպիսի բարեկամությունը, մեր հայրենասիրական ջանքերը կրկնապատկեցինք՝ օգտվելով առիթից, որ դեռևս հուշարձանների պահպանության միջազգային տարին չէր ավարտվել:

Այդպիսին էր իրադրությունը մեր երկրում այդ տարիներին: Մեր ազգային շահերի պաշտպանության ամեն մի փորձ դեմ էր առնում անհաղթահարելի պատնեշի: Սակայն Հայաստանում ծայր առած վրդովմունքը հետզհետե համաժողովրդական բնույթ էր կրում՝ վերածվելով բուռն ցույցերի: Դրանք մեղմորեն զսպվեցին, ու հանրապետության ղեկավարությունը ճշմարիտ եզրահանգման եկավ. հարկավոր էր դիմել սովետական վերին ատյաններին, որպեսզի այդ հարցում վերանայեին իրենց վերաբերմունքը, թույլատրեին գոնե մի հուշահամալիր կառուցել՝ ի հիշատակ եղեռնի միլիոնավոր զոհերի: Բարեբախտաբար դրական պատասխան ստացվեց: Դա էլ առիթ ստեղծեց վերստին առնչվել Անտոն Քոչինյանի հետ: Հայաստանի կառավարությանն առընթեր ճարտարապետության և շինարարության պետական կոմիտեին, որի նախագահն էր Գրիգոր Աղաբաբյանը ու Հայաստանի ճարտարապետների

միությանը հանձնարարվեց կազմակերպել նախագծերի մրցույթ: Առաջին աշխատանքը մրցութային հանձնաժողովի հավանու-թյանը չարժանացավ: Ընտրելու արժանի ոչ մի նախագիծ չկար, ուստի հայտարարվեց մրցույթի երկրորդ փուլ: Այս անգամ արդյունքները գոհացուցիչ էին: Մրցութային հանձնաժողովը կրկին գործի անցավ՝ հետագա քննարկումից հաջորդաբար հանելով այն նախագծերը, որոնք հավանության չարժանացան: Վերջնական քննարկմանը մնացին երկու նախագիծ, որոնցից մեկը պիտի երաշխավորվեր իրականացման համար: Ճիշտն ասած՝ անձամբ ես դրանցից ոչ մեկը չէի հավանում: Մրցութային հանձնաժողովի անդամներից նույն կարծիքին էին այն տարիների մշակույթի նախարար Ռոբերտ Խաչատրյանը և «Հայպետնախագիծ» ինստիտուտի տնօրեն Կորյուն Հակոբյանը:

Մի երեկո, երբ պիտի տեղի ունենար մրցութային հանձնաժողովի վերջին նիստը՝ քննարկման թողնված երկու նախագծերից մեկը ընտրելու համար, անսպասելի հայտնվեցին Հայկոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղար Յակով Զարոբյանը, Գերագույն խորհրդի նախագահի Նագուշ Հարությունյանը, վարչապետ Անտոն Քոչինյանը՝ իրենց ուղեկցող ղեկավար աշխատողների մի խմբով: Շարված մի սեղանի շուրջ՝ դիտում էինք վերջնական քննարկմանը դրված նախագծերի երկու մանրակերտները: Չգիտեմ ինչու, Անտոն Քոչինյանն ինձ դիմեց.

- Այս երկուսից դու ո՞րը կընտրեիր:

- Ոչ մեկը, - կտրուկ պատասխանեցի:

- Ինչու՞:

- Նախ երկուսն էլ չեն համապատասխանում մրցութային առաջադրանքին, չեն խորհրդանշում հայրենիքի վերածնության գաղափարը: Սուգը արտահայտող երկու հորինվածքներն էլ անընկալելի են: Եթե սրանցից մեկն ու մեկը իրականացվի, պիտի հեղինակը մոտը կանգնի, որ այցելուներին բացատրի գաղափարը:

- Իսկ դու ո՞րը կընտրեիր:

- Ցավոք, այն հանված է քննարկումից:

Եկողները խնդրեցին այդ նախագիծը ցույց տալ իրենց: Մանրակերտը դրվեց սեղանին: Դիտելուց հետո հարցում արեց Յակով Զարոբյանը.

- Ինչու՞մն է սրա առավելությունը:

- Նախ լիովին համապատասխանում է մրցույթի առաջադրանքին: Երկու բաղադրիչները՝ սուգն ու վերածնունդը, մատուցված են ճարտարապետական պարզ ու մատչելի լեզվով: Մեկը՝ խաչքարաձև խոնարհված կոթողներով, մյուսը՝ շեշտակի վերասլաց սրածայրով: Նախագծում ներդրված գաղափարները պարզ ու մատչելի են ամեն մի դիտողի համար:

Եկողները հավանություն տվին ու մեկնեցին:

Մրցութային հանձնաժողովի անդամները այս անգամ միաձայն հավանություն տվին քննարկումից հանված նախագծին: Ծրարը բացելուց հետո պարզվեց, որ նախագծի հեղինակները Արթուր Թարխանյանն ու Սաշուր Քալաշյանն են:

Այդպիսով, Անտոն Քոչինյանը նպաստեց ճիշտ ընտրություն կատարելուն: Ծիծեռնակաբերդի բարձունքում 1968-ին շարք մտած համալիրը, որը մերօրյա հայկական ճարտարապետության լավագույն ստեղծագործության շարքին դասվեց, համընդհանուր հավանության արժանացավ, դարձավ հանուն հայության ուխտատեղի:

Որպես պետական-կուսակցական գործիչ Անտոն Քոչինյանը պատկանում էր Հայաստանի Կոմկուսի առաջին քարտուղար Գրիգոր Հարությունյանի դպրոցին: Օժտված էր շրջահայացությամբ, գիտեր խորամուխ լինել հիմնահարցերում, խուսափել հապշտապ որոշումներ կայացնելուց, մանավանդ՝ իրականացնելուց: Ղեկավարվում էր ժողովրդի իմաստուն խորհրդով՝ «Տասը չափի՛ր, մեկ կտրի՛ր»: Դրա հետ միասին նա օժտված էր կազմակերպչական մեծ շնորհքով ու անսպառ եռանդով: Դա առանձնապես ցայտուն դրսևորվեց, երբ 1969-ին նշվեց իր հայրենակից՝ Ամենայն հայոց բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի ծննդյան 100-ամյակը:

Իր բնույթով համաժողովրդական հոբելյանը գերազանցեց ինչպես «Սասունցի Դավիթ» էպոսի 1000, այնպես էլ Գլաձորի համալսարանի հիմնադրման 700-ամյակների հոբելյաններին:

Հարկ եմ համարում անդրադառնալ նաև նրա գործունեության ևս մի քանի ոլորտների: Իմ ունեցած տպավորությամբ Հայաստանի ոչ մի ղեկավար այնպես չէր ճանաչում Հայաստանը, ինչպես Անտոն Երվանդովիչը: Գիտեր ոչ միայն ամեն տեղի թուփն ու ծառը, կածանն ու ճանապարհը, այլև

շրջկենտրոնների ու գյուղերի ղեկավարներին ու նույնիսկ հասարակ մարդկանց, այն էլ՝ անուն-ազգանուններով: Լավատեղյակ էր Հայաստանի բոլոր շրջանների բնակլիմայական պայմաններին, դրանցով թելադրվող գյուղատնտեսական ճյուղերի զարգացմանը, արդյունաբերական այս կամ այն օբյեկտների տեղադրման հնարավորություններին ու դրա հետ կապված՝ քաղաքաշինության զարգացման հիմնախնդիրներին:

Ցավոք, հենց իր հայրենիքում՝ Ալավերդի ու Կիրովական քաղաքներում, իրականացված միջոցառումները՝ վնասաբեր արդյունաբերական համալիրների տեղաբաշխումը, ուսկցվեցին քաղաքաշինական նորմաների խախտմամբ և հատկապես բնապահպանական առումով թանկ նստեցին բնակչության վրա, այնպես, ինչպես ալյումինի գործարանը՝ Երևանում:

Կիրովական քաղաքի հատակագծում քիմիական կոմբինատի շուրջը նախատեսնված էր այսպես կոչված սանիտարական գոտի, որում արգելվում էր տեղաբաշխել որևիցե շինարարություն: Այս գոտին լիովին ծառատնկման պիտի ենթարկվեր: Նշված գոտու մեջ էր մտնում քիմկոմբինատին մոտ գտնվող Փամբակ գետի ձախափնյա տարածքը: Հետագա տարիներին, խախտելով սահմանված կարգը, սանիտարական գոտու որոշ տարածքներ հետզհետե կառուցապատման ենթարկվեցին, և Փամբակի ձախափնյա մասում առաջացավ մի ընդարձակ բնակելի համալիր: Դրանում բնակեցված Հայաստան ներգաղթածները իրավացի բողոքեցին՝ ասելով. «Հայրենիք եկանք, որ թունավորվենք»:

Հարկ եղավ Կիրովականում կազմակերպել ճարտարապետների միության վարչության արտագնա նիստ: Դիտողություն արինք գլխավոր ճարտարապետին, իսկ նա արդարացավ, որ դա կատարված է քաղաքապետարանի կարգադրությամբ, իսկ քաղաքապետը հայտնեց, որ դա թույլատրել է Հայաստանի կառավարությունը, քանզի բուռն զարգացող քաղաքը պահանջ ուներ կառուցապատման նոր տարածքների: Թեկուզ ուշացած, քաղաքի հետագա զարգացման համար սկսց նվաճվել «Դիմաց» կոչված բարձրադիր տարածքը, որի վրա կառուցապատվեց մի ընդարձակ բնակելի համալիր:

Անտոն Քոչինյանը հետամուտ էր բնական ռեսուրսների նպատակահարմար օգտագործմանը, անտառային զանգված-

ների պահպանմանը, ծառատունկերով լրացմանն ու թարմացմանը: Էլ ավելի նա հետամուտ էր ջրային պաշարների նպատակահարմար օգտագործմանը, դրանք գյուղատնտեսական կուլտուրաների, հատկապես մրգատու այգիների ու խաղողի տարածքների ընդարձակմանը ծառայեցնելուն:

Հայտնի է, որ Հայաստանի գետերը հոսում են կամ դեպի Վրաստան, կամ էլ Ադրբեջան՝ պակաս չափով օգտակար լինելով Հայաստանին: Անտոն Քոչինյանի նշանաբանն էր հնարավորինս կրճատել ջրերի արտահոսքը Հայաստանից: Այդ կապակցությամբ Հայաստանի կառավարությունը զգալի չափով ավելացրեց ներդրումները ջրամբարների ու ջրհան կայանների համակարգերը ընդարձակելու համար:

Հնագետները Եղեգնաձորի շրջանի Աղավնաձոր գյուղի դաշտում պղել ու բացել էին միջնադարյան Հայաստանի մի քարավանատան ավերակներ: Այնտեղ մեկնեցի՝ ծանոթանալու, չափագրելու և լուսանկարելու: Ուղեկիցս ասաց, որ այդ գյուղի կարմիր գինին բացառիկ բարձր որակ ունի: Փորձեցի, իրոք, կարող էր մրցակցել աշխարհի լավագույն գինիներին: Այդ էր պատճառը, որ այնուհետև՝ մինչև այժմ՝ շուրջ կես դար, իմ տան գինին այդ գյուղից եմ բերում: Պատահաբար իմացա, որ նույն գինին շատ է հավանում նաև Անտոն Քոչինյանը: Որպեսզի նպաստի ջրապակաս Աղավնաձորում խաղողագործության տարածքների ընդարձակմանը, կարգադրել էր Արփա գետի ափին կառուցել մի հզոր ջրհան կայան, որի օգնությամբ ջուր էր մղվում հարյուր մետրից ավելի բարձր գտնվող սարահարթը: Դա էլ նպաստեց, որպեսզի սարահարթի զգալի տարածություններ պատվեն խաղողի այգիներով՝ տարեցտարի ավելացնելով գյուղի կոլտնտեսության եկամուտները, գնալով էլ ավելի բարձրացնելով Աղավնաձորի գինու համբավը:

Տարբեր առիթներով Անտոն Քոչինյանի հետ մտերմական հանդիպումների առիթներ եմ ունեցել, նույնիսկ սեղանների շուրջը զրուցել ու երգել ենք: Մի օր ասաց.

- Հայրս խիստ պատվիրել էր, որ մարդկանց նկատմամբ լինեմ հոգատար, ոչ մեկին չնեղացնեմ, մանավանդ՝ չվնասեմ:

Նա հավատարիմ էր իր հոր պատվիրանին: Այդ էր պատճառը, որ ժողովուրդը սիրում էր պարզ ու սրտամոտ իր ղեկավարին: Սակայն, ինչպես ամենուր, այնպես էլ մեզ մոտ

եղան ստահակներ, որոնք հանդես եկան նրան վարկաբեկելով ու պիտակավորելով:

1974-ին իմ վերջին պաշտոնական հանդիպումն ունեցա Անտոն Երվանդովիչի հետ: Այդ տարի պիտի տեղի ունենար Հայաստանի ճարտարապետների միության հերթական համագումարը: Նախորդ չորս համագումարներում ընտրվել էի վարչության նախագահ, այս անգամ նպատակ ունեի հրաժարվել, քեզնից խոչընդոտում էր իմ մանկավարժական ու գիտահետազոտական գործունեությանը:

Ուշադիր լսեց, դեմքին հավանության նշան չկար.

- Վարազդա՛տ, - ասաց, - ձերոնց բոլորին ես լավ եմ ճանաչում, քեզանից հարմարը դժվար թե ճարվի:

- Կճարվի, - առարկեցի, - ուզողներ շատ կան...

- Դու գիտես, - ասաց, - բայց խորհուրդ չեմ տալիս:

Իր մոտից դուրս եկա, անցա Կարեն Դեմիրճյանի մոտ, որը, որպես քարտուղար, բացի արդյունաբրությունից հովանավորում էր նաև շինարարության ու ճարտարապետության բնագավառները: Նա էլ ուշադիր լսեց, սակայն հավանություն տվեց:

- Վատ չի լինի երիտասարդացնել Հայաստանի ճարտարապետների միության ղեկավարությունը:

Ցավոք սրտի նույն՝ 1974-ին Հայաստանի Կոմկուսի առաջին քարտուղարի պաշտոնից ազատվեց նաև Անտոն Քոչինյանը: Անտեղյակ մնացի, թե ինչու: Պաշտոնանկ արվեց իմաստնացած, փորձառու ու եռանդուն պետական-կուսակցական գործիչը, որ դեռ կարող էր շարունակել իր խիստ օգտակար գործունեությունը՝ ի նպաստ Հայաստանի ու իր սիրելի ժողովրդի:

Պաշտոնանկ արվելուց հետո եռանդուն ու փորձառու Անտոն Քոչինյանին մի այլ, թեկուզ երկրորդական պաշտոն չվստահվեց, մնաց գործազուրկ...

Իմ վերջին հանդիպումը Անտոն Քոչինյանի հետ տեղի ունեցավ Ջրվեժի այգեգործական տարածքի իր հողամասում: Զբաղված էր ծառատունկ անելով, փորում էր ու ցանում, արևի տակ տքնում: Խիստ հուզվեցի, փաթաթվեցինք, համբուրվեցինք... Հրաժեշտ տալիս ասաց.

- Երևանում մեկ-մեկ մո՛տս արի, զրուցենք, նարդի խաղանք, իմ ախոյանը Լևոն Հախվերդյանն է, դու՛ էլ ուժերդ չափիր:

Թեև շատ կուզեի, սակայն այդպիսի առիթ չստեղծվեց:

Սակայն մի տխուր առիթ, այնուամենայնիվ, ծառացավ իմ առաջ՝ նրա թաղմանը մասնակցելը: Ինձանից չորս տարով փոքր Անտոն Քոչինյանին վիճակված էր ինձանից շուտ հրաժեշտ տալ այս աշխարհին: Նա գնաց հավերժի ճամփորդ դառնալու՝ իր հետևից թողնելով բարի հիշատակ և անուն:

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՂԱԼՈՒՄՅԱՆ

ԱՆՏՈՆ ՔՈՉԻՆՅԱՆԸ ԻՆՉՊԵՍ ՈՐ ԿԱՐ

Երբ ասում են Անտոն Քոչինյան, քո առաջ հառնում է կիրթ ու առաքինի, հայ ժողովրդի նյութ ու ոգուց կերտված, բարի ու զգայուն, ազնվամիտ մարդու շքեղ կերպարը:

Երբ ասում են Անտոն Քոչինյան, մարդն ակամա խանդավառվում ու հպարտանում է իր մեծ հայրենակցի կատարած հայրենաշեն գործերով, հայրենակերտ ձեռնարկումներով:

Երբ ասում են Անտոն Քոչինյան, մարդ ակամայից մտածում է, թե նա դեռ որքա՜ն կարող էր կերտել և արարել, հավելել մնայուն արժեքներ, եթե այդ հնարավորությունն ընձեռվեր նրան: Ամենայն հավանականությամբ նա այդ վիշտը տարավ իր հետ:

Տակավին երիտասարդ տարիքին Անտոն Քոչինյանն արդեն անցել էր կուսակցական ու պետական գործչի երկար ճանապարհ: Նրան ճանաչում, հարգում ու պատկառում էին, ակնածանքով էին վերաբերվում ողջ հանրապետությունում: Անտոն Քոչինյանին վստահվեց Խորհրդային Հայաստանի Նախարարների խորհրդի նախագահի պատասխանատու պաշտոնը: Նրան վիճակված էր այդ չափազանց պատասխանատու պաշտոնում ամենաերկարակյացը լինել հանրապետությունում (1952-1966թթ.): Նա հանրապետության կառավարության միակ, եզակի նախագահն էր, որ այդ պաշտոնում աշխատեց Կուսակցության Կենտկոմի երեք առաջին քարտուղարների հետ, ինչը բավական պերճախոս փաստ է: Չէ՞ որ դա ամենևին էլ դյուրին գործ չէր: Սակայն Անտոն Քոչինյանի նման երկարակեցությունը կառավարության նախագահի պաշտոնում արդյունք էր նրա՝ հանրապետության գերազանց իմացությանը, սկզբունքայնությանը, կազմակերպչական մեծ ունակությանը, վարվելակերպի յուրահատուկ ոճին, անձնական մաքրությանը և վերջապես ժողովրդի մոտ ունեցած ազնվագույն մարդու, իսկական հայրենասերի մեծ հմայքի:

Կարելի է համարձակորեն բարձրաձայնել, որ սկսած անցած դարի 50-ական թվականների սկզբից մինչև իր պաշտոնավարման վերջը, հանրապետությունում կատարված

ազգանվեր բոլոր մեծագործությունների իրականացման ընթացքում Անտոն Քոչինյանը եղել է նախաձեռնողների, իրականացնողների առաջին շարքում:

1966 թվականի փետրվարին Անտոն Քոչինյանն ընտրվեց Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղար: Դա առաջին դեպքն էր, երբ հանրապետության կառավարության երկարամյա նախագահն ընտրվում էր կուսակցական բարձր պաշտոնում: Նա ընտրվեց նաև ԽՄԿԿ Կենտկոմի անդամ: Դա պատահական թռիչք, առաջխաղացում չէր, այլ մեծահմուտ ղեկավարի տեղին, օրինաչափ առաջընթաց, մեծագույն վստահություն, որը բացառում էր մեծամտությունը, փառամոլությունը և ինքնապաշտությունը:

Կուսակցության Կենտկոմի առաջին քարտուղարի պատվավոր ու ծանրագույն պարտականության ստանձնումով Անտոն Քոչինյանի համար բացվեցին նոր հնարավորություններ՝ հայրենաշեն մեծագործությունները լայն չափով ծավալելու, տարիների ընթացքում կուտակած փորձն ու իմաստնությունը գործի դնելու համար: Իրոք, ակնառու են նրա ծառայությունները հանրապետության կառավարության նախագահի և ապա Կոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղար աշխատած ժամանակահատվածում: Այդ ընթացքում Հայաստանը մեծագույն զարգացում ապրեց: Կառուցվեցին նոր քաղաքներ, քաղաքատիպ ավաններ, վերափոխվեց, բարգավաճեց ու բարեշինվեց հայ գյուղը:

Հանրապետությունը վերածվեց հսկայածավալ շինհրա-պարակի: Սկսվեցին խոշորագույն օբյեկտների շինարարություն-ները: Մեծ թափով շարունակվեց դեռևս Յակով Զարոբյանի հետ նախաձեռնած Արփա-Սևան ջրատարի կառուցումը: Սկսվեցին Երևանի մետրոպոլիտենի, Հայկական ատոմակայանի, Աղստաֆա-Իջևան-Հրազդան, Սևան-Շորժա երկաթուղիների, Երևան-Սևան մայրուղու, Երևանի «Հրազդան» մարզադաշտի, Երևանի «Ռոսիա» կինոթատրոնի և շատ ու շատ այլ օբյեկտների շինարարությունները: Շահագործման հանձնվեց Պուշկինի լեռնանցքի թունելը, սկսվեց Սևանի թունելի շինարարությունը: Նախագծվում էր նաև Մեղրիի թունելի նախագիծը: Զարկ տրվեց միջշրջանային և միջգյուղական ճանապարհների շինարարա-կան աշխատանքներին: Ամենքիս աչքի առաջ մեկը մյուսի հետևից հառնում էին գիտության, կրթության, մշակույթի,

առողջապահական օբյեկտներ, հանգստյան տներ և բազում այլ կառույցներ:

Անտոն Քոչինյանը որդիական ջերմ վերաբերմունք ուներ գյուղի նկատմամբ: Նա հաճախ էր կրկնում, որ մենք գյուղ ունեցող ազգ ենք, որ գյուղը ազգի օրրանն է, որ հայ գյուղում օրորոցի բարուրի լացի ձայնը չպետք է կտրվի, որովհետև դա է ազգի հարատևման ճանապարհը, նրա էթնիկական հենքը: Նա հորդորում, պահանջում էր բոլոր ղեկավարներից սատարել գյուղացուն տուն կառուցելու և, ընդհանրապես, նրա սոցիալական վիճակի բարելավմանը ուղղված բոլոր ձեռնարկումներին:

Քոչինյանը բնության մարդ էր, գերազանց գիտեր հանրապետության հողն ու ջուրը, քարն ու թուփը և հատկապես մարդկանց: Նա, այո՛, կարող էր անուն-ազգանունով թվարկել հանրապետության կոլտնտեսությունների նախագահներին, պետական տնտեսությունների տնօրեններին ու արտադրության առաջավորներին: Հանրապետության գերազանց իմացությամբ նա ոչ մի մրցակից չի ունեցել: Տարիների ընթացքում նրա նախաձեռնությամբ իրացվեցին հազարավոր հեկտար քարքարոտ հողեր ու ղռեր, լայն թափով սկսվեցին Արարատյան դաշտի աղուտների աղազերծման աշխատանքները, դարավանդակավորման միջոցով օգտագործվեցին տարածքների թեք լանջերը: Հանրապետության շատ շրջաններում հնարավոր եղավ էլեկտրական և հեռախոսային ցանց անցկացնել, ճանապարհներ կառուցել, սոցիալ-կենցաղային օբյեկտներ ստեղծել սար գնացած անասնապահների համար: Ամենուրեք շարք էին մտնում անասնապահական խոշոր համալիրներ, թռչնաբուծական ֆաբրիկաներ, ջերմոցային տնտեսություններ, գյուղատնտեսական հումք վերամշակող արդյունաբերական ձեռնարկություններ: Զարկ տրվեց ջրամբարների, ջրանցքների և ջրատնտեսական մյուս օբյեկտների կառուցմանը:

Գյուղական բնակչությանը՝ հատկապես երիտասարդությանը, տեղում աշխատանքով ապահովելու նպատակով հանրապետության բազմաթիվ գյուղերում ու ավաններում կազմակերպվեցին արդյունաբերական, շինարարական, կենցաղային և արտադրական բազմաքանակ մասնաճյուղեր:

Ձեռնարկված միջոցառումների իրականացման շնորհիվ հանրապետության տնտեսություններում հնարավոր դարձավ մեծ չափերով ընդարձակել խաղողի և պտղատու այգիները,

ճշգրտվեցին և ընդարձակվեցին մշակաբույսերի ցանքատարածությունները, բարձրացավ անասնապահության մթերատվությունը, զգալի չափով ավելացավ գյուղատնտեսական հումքից պատրաստվող արդյունաբերական արտադրանքի տեսականին, քանակը, բարելավվեց որակը:

Բայց դրանք սոսկ կազմակերպչական միջոցառումներ չէին, որ իրականացվում էին հանրապետության իրավասու մարմինների կողմից: Ամեն մի կարևորագույն նախաձեռնություն պահանջում էր իր գիտական ու տնտեսական հիմնավորումը: Շրջադարձային նշանակություն ունեցավ Կոմկուսի Կենտկոմի և Գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահության կողմից հրավիրված հանրապետական այն խորհրդակցությունը, որտեղ քննարկվեցին գյուղատնտեսության մեջ գիտության նորագույն նվաճումների և առաջավոր փորձի ներդրման խնդիրները: Ազգային ակադեմիայում հրավիրված խորհրդակցությանը մասնակցում էին կուսակցական ու պետական ղեկավար աշխատողներ, անվանի գիտնականներ, տնտեսության ղեկավարներ, արտադրության առաջավորներ: Խորհրդակցությունում ուշագրավ, իմաստալից ելույթներով հանդես եկան Անտոն Քոչինյանը և Գիտությունների ակադեմիայի պրեզիդենտ Վիկտոր Համբարձումյանը: Միջոցառումն իր դրական ազդեցությունն ունեցավ հանրապետության գյուղատնտեսական արտադրության հետագա զարգացման գործում: Այդ տարիներին հանրապետության գյուղի աշխատողների համար պարբերաբար կազմակերպվում էին գիտաարտադրական և տեսական կոնֆերանսներ, նույնատիպ այլ միջոցառումներ:

Անտոն Քոչինյանը մշտական որոնումների մեջ էր: Ուշի ուշով հետևում էր միության մյուս հանրապետություններում իրականացվող նորություններին, առաջավոր փորձին և աշխատում էր դրանք հնարավորինս ներդնել հանրապետության ժողովրդական տնտեսության համապատասխան ճյուղերում: Հենց այդ նպատակով էլ Անտոն Քոչինյանի նախաձեռնությամբ և իր անմիջական մասնակցությամբ հանրապետության ագրոհամալիրի ղեկավարները եղան Մոլդովայում, ուսումնասիրեցին մոլդովացիների առաջավոր փորձը՝ խաղողագործության, այգեգործության, անասնապահության աշխատատար պրոցեսների մեքենայացման և գյուղատնտեսական հումքի վերամշակման գործում: Փոխադարձ այցով մեզ մոտ եկան մոլդովացի-

ները: Առաջավոր փորձի ուսումնասիրման նպատակով Հայաստան ժամանեցին նաև հարևան հանրապետությունների ղեկավար աշխատողներ, գիտնականներ, տարբեր մասնագետներ:

Անտոն Քոչինյանը, լինելով մեծ հայրենասեր, հազար թելերով կապված լինելով իր ազգի պատմությանը, գիր ու գրականությանը, մշակույթին, կարողանում էր միշտ մեծ շուքով, արժանավայել կերպով կազմակերպել մեր պետական տոները և ազգային մեծերի հոբելյանական տարելիցները: Մարդիկ երբեք չեն մոռանա հանճարեղ Թումանյանի և Մեծն Կոմիտասի 100-ամյակներին նվիրված հոբելյանական միջոցառումները, որոնք իրավամբ վերածվեցին համազգային անկրկնելի տոնախմբությունների, որոնց մասնակցում էին նախկին Միության բոլոր հանրապետություններից և արտասահմանյան շատ երկրներից ժամանած բազմաթիվ հյուրեր, սփյուռքահայեր: Այդ օրերին յուրաքանչյուր հայ մարդ ներքուստ հպարտանում էր, որ ինքը հայ է, որ իր ժողովուրդը ծնել է Թումանյանի և Կոմիտասի նման հանճարների: Օտարները մոտիկից ճանաչում էին մեր ժողովրդին, վայելում նրա հյուրասիրությունը:

1968 թվականին նույն փառահեղ շքեղությամբ տոնվեց Երևան-Էրեբունի 2750-ամյակը: Դա ազգային ինքնագիտացման, ազգային հպարտության տոնն էր: Դա մեկ անգամ ևս ի լուր աշխարհի ազդարարում էր, որ մենք հին աշխարհի դասական ազգերից ենք, որ մեր հայրենիքի մայրաքաղաքը աշխարհի հնագույն քաղաքներից մեկն է, և մենք՝ հայերս, եղել ենք, կանք, արարում ենք և մեր ներդրումը բերում համամարդկային քաղաքակրթությանը: Մայրաքաղաքի ծննդյան օրը նշող «Էրեբունի-Երևան» տոնակատարությունը դարձավ ավանդական:

Այդ միջոցառումները ներշնչանքի աղբյուր դարձան մեր գրողների, երաժիշտների և մշակույթի շատ գործիչների համար, ստեղծվեցին գրական մեծարժեք գործեր, հորինվեցին նոր, մնայուն ստեղծագործություններ:

Մեծ էին ձեռքբերումները նաև մարզական բնագավառում: Առաջին անգամ 1973 թվականին Երևանի «Արարատ» ֆուտբոլային թիմը հռչակվեց Խորհրդային Միության չեմպիոն և գավաթակիր: Դա փոքր նվաճում չէր, ողջ հայ ժողովուրդը հայրենիքում ու սփյուռքում խանդավառության մեջ էր:

Անտոն Քոչինյանն արտաքուստ հանգիստ, բայց ներքուստ շատ անհանգիստ մարդ էր: Հիշում եմ՝ Աղստաֆա-

Իջևան-Հրազդան երկաթուղու կառուցման տարիներին ես աշխատում էի Իջևանի շրջանում՝ իբրև շրջկոմի առաջին քարտուղար. ամեն շաբաթվա երկուշաբթի օրը, որպես կարգ, անձամբ իրեն զեկուցում էի երկաթուղու շինարարության ընթացքի մասին և ստանում նոր հանձնարարություններ: Նա հաճախ էր կրկնում, որ այդ երկաթուղու կառուցումը եղել է Աղասի Խանջյանի և Խորհրդային Հայաստանի մյուս ղեկավարների տարիների իղձն ու ցանկությունը, և այժմ վերջապես իրականություն է դառնում:

Անտոն Քոչինյանը իր մշտատև հետևողականությամբ դարձյալ հսկում էր հանրապետության քաղաքներում և շրջաններում իրականացվող կարևորագույն կառույցների շինարարական աշխատանքները: Նույնը իրագործվում էր նաև տնտեսության բոլոր բնագավառներում: Որպես սահմանված կարգ՝ նա շաբաթը 2-3 օր շրջում էր հանրապետությունում, բանվորի հետ զրուցում հաստոցի մոտ, գյուղացու հետ՝ դաշտում, շինարարի հետ՝ շինհրապարակում: Հաճախ էր լինում գիտական, կրթական և մշակութային օջախներում: Ամռան ամիսներին այցելում էր պիոներական, երիտասարդական և սպորտային ճամբարներ ու բազաներ: Նա խուսափում էր ուղեկցողների ստվար բազմությունից: Այն տարիներին հանրապետության և ոչ մի գյուղացի, ոչ մի քաղաքացի չէր զարմանա, եթե իրենց բնակավայրում հանկարծ հայտնվեր հանրապետության առաջին ղեկավարը: Նրա անձնական մանրակրկիտ ուսումնասիրությունները հանգեցնում էին ճշմարիտ եզրակացությունների, հետևապես օգտաշատ որոշումների: Նա մի անսովոր զգացողությամբ տեսնում էր երևույթը, հանրության վիճակը, մարդկային հարաբերություն-ների ջերմացումն ու օտարացումը:

Զարմացնում էին նրա խոսքի անպաճույճ հստակու-թյունը, կենդանությունն ու թեթևությունը, գեղեցկությունը, վայելչությունն ու հմայքը: Անտոն Քոչինյանը խոսքաշեն մարդ էր: Լինելով բնատուր կիրթ ու գրագետ մարդ՝ նա իր ելույթներում և հատկապես աշխատավոր մարդկանց հետ ունեցած զրույցների ժամանակ խաճախ էր օգտագործում ժողովրդական թևավոր, մեծախորհուրդ ասացվածքներ, մտքի բուն էությունը բացահայտող բարբառային տարողունակ խոսքեր ու դարձվածքներ, ինչպես նաև հումոր, որն ավելի

ընկալելի էր դարձնում գրույցը, գրույցի նպատակը: Հաճախ դաշտում ընդմիջման ժամին նա հողի մշակի հետ նստում էր հացի, հետաքրքրվում նրա նիստուկացով, բարի խորհուրդներ տալիս, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ օգնում ու սատար կանգնում կարիքավորներին:

Անտոն Քոչինյանը մտքի ու գործի մեծ թռիչքների ընդունակ պետական ու կուսակցական գործիչ էր: Նա նոր ու իրական հայեցակետից էր նայում ազգային ու համամարդկային մնայուն արժեքներին: Նա, հարգելով համամարդկայինը, տոգորված էր հայի հայրենասիրությամբ, իր հայրենիքի ու ժողովրդի համար անում էր այն լավն ու բարին, ինչը հնարավոր էր անցած հասարակարգում: Այո՛, նա արժանահիշատակ Գրիգոր Հարությունյանից հետո այն համարձակ ու խիզախ ղեկավարն էր, որ ամենքին հայտնի այդ տարիներին բարձրացրեց Լեռնային Ղարաբաղի հարցը: Ես այդ մասին ոչ թե լսել կամ կարդացել եմ, այլ երկար զրուցել եմ հետը, անձամբ ճանապարհել եմ նրան հարևան հանրապետություն ու դիմավորել վերադարձին: Նա երբեք հարցի լուծման նկատմամբ ունեցած հույսն ու հավատը չէր կորցնում: Անտոն Քոչինյանը ուշադրության կենտրոնում էր պահում սփյուռքահայության և հայրենիքի միջև կապի ամրապնդման ու զարգացման գերխնդիրը:

Ոչ որպես հուշ, այլ որպես դարձի կոչ Երևան քաղաքում և հանրապետությունում պատմական Հայաստանի տեղանուն-ներով անվանակոչվեցին շրջաններ, ավաններ ու թաղամասեր: Գրեթե վերացվեցին հայկական բնակավայրերի օտարածին անվանումները:

Նորից ասեմ, որ Անտոն Քոչինյանը մեծ հմայքի տեր մարդ էր: Լայն կապեր ունենալով Խորհրդային Միության ամենատարբեր բնագավառների բարձրաստիճան ղեկավար-ների հետ, օգտագործելով Բրեժնևի հետ ունեցած վաղեմի մտերմությունը՝ կարողանում էր այդ հնարավորությունները ծառայեցնել ի բարօրություն մեր ժողովրդի, ի նպաստ հանրապետության բարգավաճման:

Անտոն Քոչինյանը շատ լավ գիտեր, որ հանրապետության առջև ծառացած ամենաբարդ խնդիրները կարելի է հաջողությամբ լուծել, եթե աշխատանքի յուրաքանչյուր տեղամասում՝ սկսած տնտեսությունից մինչև

հանրապետական գերատեսչությունները, գործի գլուխ լինեն այնպիսի մարդիկ, ովքեր իրենց մասնագիտական իմացությամբ, փորձով, կազմակերպչական ունակություններով և իրենց քաղաքացիական հմայնքով և ազնվությամբ կարող են նախաձեռնել և ընդունակ են մինչև վերջ հասցնել սկսած գործը: Նա կադրերի ընտրության գործում անչափ նրբազգաց էր և սկզբունքային: Հարգում ու օգնում էր նախաձեռնող ու աշխատող մարդկանց, կանաչ ճանապարհ բացում նրանց աշխատանքային եռանդն ու գործունեությունը էլ ավելի ծավալելու համար: Եվ դրա համար մարդիկ հավատում ու հարգում էին նրան, նույնիսկ ամոթ էին զգում նրա նախատինքներից և ոգևորվում, թևավորվում խրախուսանքից:

Անտոն Քոչինյանն անչափ հեռատես ու ճկուն քաղաքականություն էր վարում կյանքում, պետական ու կուսակցական գործունեության ասպարեզում: Նա հավասարակշռությունը, վարմունքի և գնահատանքի տակտը պահպանել գիտեր նույնիսկ ամենածանր ու դժվարին պահերին: Նրա ներկայությունը լցնում էր լսարանը, հանդարտեցնում բորբոքվածներին, ոգեշնչում հուսահատներին: Նա ժողովրդական պարզություն ուներ, մարդիկ հավատում էին նրա անկեղծությանը: Նրանից չէիր լսի անհարկի ու անհարիր արտահայտություն, նրա բնավորության մեջ չկային չարության ու կոշտության շեշտեր: Նա ինքնատիպ մտածողության և գերզգացողության տեր մարդ էր: Աշխատում էր, որ մարդկանց միջև ստեղծվեին բարիդրացիական, փոխվստահության ու գործնական հարաբերություններ: Նա իր լրջությամբ, սկզբունքայնությամբ, համարձակությամբ ու համեստությամբ վառ օրինակ էր իր շրջապատի համար: Նա նույնիսկ թույլ չէր տալիս պաշտոնական փաստաթղթերում, զեկուցումներում ու ճառերում մեջբերումներ կատարել իրենից՝ վկայակոչելով իր անունը: Նրա համեստությունը դիմակավորված չէր, այլ բնավորություն, օրինաչափ դրսևորում: Նրա բնավորությանը խորթ էր ղեկավարի կեղծ դերակատարությունը: Նա մարդագետ մարդ էր, ուրիշի վշտով վշտանալ գիտեր, ուրիշի երջանկությամբ՝ երջանկանալ: Այո՛, կարելի է ասել, որ Անտոն Քոչինյանն իր հայրենասիրությամբ և հայրենաշեն արարումներով արժանի շարունակողն եղավ Ալեքսանդր Միասնիկյանի, Աղասի Խանջյանի և Գրիգոր Հարությունյանի սկսած գործի:

Անտոն Քոչինյանը մեծ գերդաստանի հայր էր: Նրա ընտանիքի անդամները համեստ ու խոհեմ մարդիկ էին և այդպիսին էլ մնացել են մինչև այսօր: Լինելով արժանապատիվ մարդիկ՝ նրանք միաժամանակ պահպանում են հայրենի լավագույն ավանդույթներն ու սովորությունները: Նրանք երբեք չչարաշահեցին և չօգտվեցին նրա անվան հմայքից և հիմա էլ ապրում են համեստ կյանքով: Եվ զարմանալի չէ, որ հորից ժառանգած հայրենասիրությունն ու ժողովրդին նվիրվելու պատգամը խորապես գիտակցած նրա կրտսեր որդին Արցախյան ազատամարտի հենց առաջին օրերից մահապարտների ջոկատում էր, կռվում էր հերոսին և իր հոր բարի հիշատակին վայել հպարտ արժանապատվությամբ:

Անտոն Քոչինյանը հյուրասեր ու մարդամոտ, աղուհացի մարդ էր: Լինելով Լոռու հրաշք բնության զավակը՝ նա լոռեցուն հատուկ համ ու հոտով զրուցել ու հյուրասիրել գիտեր: Չնայած իր բազմազբաղ կյանքին՝ նա սիրով ու նվիրումով, բյուր թելերով կապված էր հայրենի տարերքի հետ, նրան էր նվիրում իր հոգու, մտքի ջերմությունն ու լույսը: Եվ դա էր պատճառը, որ, ի տարբերություն շատերի, նա չհեռացավ Հայաստանից՝ չնայած եղած հնարավորություններին: Նա չէր կարող անել դա. նա պարզապես Հայ էր:

Եվ հիմա, երբ մտովի նժարում ես այդ մեծ հայրենասերի՝ Անտոն Քոչինյանի կյանքն ու գործունեությունը, անվերապա-հորեն հանգում ես մեկ ճշմարտության, որ նա ապրեց, արարեց ու անմահացավ հանճարեղ լոռեցու պատգամով.

«Անց ենք կենում… միայն անմահ
Գործն է խոսվում լավ ու վատ,
Ա՜խ, երանի՝ ո՛վ մարդ կգա
Ու մարդ կերթա անարատ»:

ԵՂԻՇԵ ԱՍԾԱՏՐՅԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱՅԵԼՈՂ ՂԵԿԱՎԱՐԸ

Անտոն Քոչինյանը Խորհրդային Հայաստանի 70 տարվա (1920-1990թթ.) ղեկավարներից իր բարձր պաշտոններում ամենից երկարակյաց պետական և կուսակցական գործիչն էր:

Նա Խորհրդային Հայաստանի միակ ղեկավարն էր, որը ծնվել, մեծացել ու մինչև վերջին օրը աշխատել էր իր հայրենի երկրում: Նա, ի տարբերություն մյուս ղեկավարների, հայրենիքից դուրս ոչ մի տեղ չէր աշխատել: Երևի այդ էր պատճառը, որ նա հնարավորություն էր ունեցել մանրամասնորեն ծանոթանալու հանրապետության աշխարհագրական, բնակլիմայական պայմաններին, բնակչության կենցաղային սովորույթներին ու կադրերի անհատական ընդունակություններին: Առանց չափազանցնելու կարելի է նշել, որ նա անձամբ եղել էր հանրապետության համարյա բոլոր բնակավայրերում, ճանաչել էր դրանց քիչ թե շատ աչքի ընկնող բնակիչներին և հատկապես քաղաքային և գյուղական ակտիվին: Նա, լինելով հանգիստ և մարդամոտ բնավորության տեր ղեկավար գործիչ, հանդիսացել է նաև ամենից ժողովրդական և ճանաչված առաջին դեմքերից մեկը:

Անտոն Քոչինյանի հետ առաջին անգամ հանդիպել եմ 1950 թվականի գարնանը, երբ աշխատում էի «Քանաքեռալյումինշին»-ի պետի պաշտոնում: Այդ խոշորագույն շինարարության բազմահազար կոլեկտիվը՝ տոգորված սոցիալիստական պարտավորությունների կատարման եռանդով, օր ու գիշեր լարված աշխատում էր, որպեսզի «Կանազ» գործարանը շահագործման հանձնի նույն տարվա հուլիս ամսին: Սակայն կառուցվող գործարանի շինարարության պատվիրատուն պատրաստ չէր այդպիսի կարճ ժամկետում իրականացնելու գործարանի օբյեկտների ընդունման և շահագործման կարևոր գործը և ամեն կերպ համոզում էր հասարակական, պետական և կուսակցական կազմակերպություններին, որ այդպիսի կարճ ժամկետում հնարավոր չէ ավարտել այդ ծավալի շինարարական և մոնտաժային աշխատանքները: Քանի որ կառուցվող գործարանի տնօրեն Յակով Հակոբովը փորձված, կրթված և հանրապետությունում

ճանաչված ղեկավար աշատող էր, նրան հաջողվում էր շրջապատին համոզել մեր կոլեկտիվի «բարի ցանկության» անիրականալիությունը, իսկ մեզ՝ միջավայրին և շրջապատին անծանոթ նորեկներիս, չէր կարողանում համոզել: Ինձ և «Զակցվետմետստրոյ» տրեստի կառավարիչ Մնացական Սարուխանյանին մնում էր դիմել ՀԿԿ Կենտկոմի ղեկավարությանը՝ մեր վեճերում պարզություն մտցնելու համար: Սակայն այդ ժամանակ հանրապետության առաջին և երկրորդ դեմքերը բացակայում էին՝ Մոսկվայում համամիութենական միջոցառումների մասնակցելու պատճառով: Դրա հետևանքով մեզ՝ Մ.Սարուխանյանին, Յա.Հակոբովին, տողերիս հեղինակին և շինարարության կուսակցական կոմիտեի քարտուղար Վազգեն Մնացականյանին ու Կենտկոմի ծանր արդյունաբերության բաժնի վարիչ Սուրեն Մելքումյանին կեսգիշերվա ժամը 12-ին ընդունեց ՀԿԿ Կենտկոմի կադրերի գծով քարտուղար Անտոն Քոչինյանը: Համբերատար լսելով բոլոր կողմերի հակասական կարծիքներն ու առաջարկությունները՝ Ա.Քոչինյանը, իհարկե, չէր կարող միանշանակ որոշում ընդունել՝ առանց տեղում իրական դրությունը մասնագիտորեն ուսումնասիրելու և երկու կողմերի հնարավորությունները կշռադատելու: Այդ պատճառով նա հենց մեր ներկայությամբ կապվեց ԽՍՀՄ գունավոր մետալուրգիայի նախարար Պյոտր Լոմակոյի հետ, մանրամասն իրազեկ դարձրեց նրան ենթակա երկու խոշոր կազմակերպությունների վիճահարույց խնդիրների մասին, խնդրեց միջոցներ ձեռնարկել և մասնագիտական ու վարչատնտեսական որոշում ընդունել ալյումինի գործարանը ժամանակին շահագործման հանձնելու համար: Երևան ժամանեց մինիստրության աշխատողների մեծ խումբ՝ նրա մասնագիտացված վարչությունների և նախագծային ինստիտուտների պատասխանատու մասնագետներով, որոնց գործիմաց և մանրազնին ուսումնասիրության արդյունքում մշակված կոնկրետ միջոցառումները և անհրաժեշտ օգնությունը իրականացնելու հետևանքով նշված ժամկետում գործարանը հանձնվեց շահագործման:

1952 թվականին Հայաստանի տարածքում երեք վարչական մարզեր կազմակերպելու կապակցությամբ Ա.Քոչինյանը ընտրվեց հանրապետության առավել խոշոր արդյունաբերական, շինարարական, գյուղատնտեսական և, առհասարակ, տնտեսական այլ հնարավորություններով

հարուստ և բնակչության քանակով ավելի բազմամարդ Երևանի կուսակցական մարզկոմի առաջին քարտուղարի պաշտոնում: Այդ ժամանակ ես արդեն աշխատում էի ՀԿԿ Կենտկոմի ծանր արդյունաբերության բաժնի վարիչի տեղակալի պաշտոնում: Եվ քանի որ Երևանի մարզում կենտրոնացված էր հանրապետության տնտեսության ավելի քան երկու երրորդը, Կենտկոմի ղեկավարությունը նպատակահարմար գտավ իմ թեկնածությունն առաջարկել Երևանի մարզկոմի արդյունաբերության, շինարարության և տրանսպորտի միացյալ բաժնի վարիչի պաշտոնում: Սակայն ես, ինչպես և շատերը, համոզված չէի, որ այդ կառուցվածքը կայուն և երկարատև կլինի, այդ պատճառով հիացած չէի այդ առաջարկով: Ա.Քոչինյանը, այդ մասին լսելով, ինձ հրավիրեց իր մոտ և մեղմ ժպիտը դեմքին, բարեկամական քնքշությամբ ասեց.

-Եղիշե՛ Թևոսովիչ, բա չե՞ս ամաչում, որ հրաժարվում ես ինձ հետ աշխատել:

Ինձ ոչինչ չէր մնում անելու, միայն ասացի.

- Անտո՛ն Երվանդովիչ, ես չեմ հրաժարվում Ձեզ հետ աշխատելուց, այլ համոզված չեմ, որ այս նոր կառուցվածքը երկար գոյություն կունենա:

- Ոչինչ, ինչ լինելու է, թող միասին լինի, - ասաց նա:

Ա.Քոչինյանը գյուղատնտեսության բնագավառի բազմազան ճյուղերի զարգացման խնդիրները բավական լավ գիտեր և վարպետորեն միջամտում էր դրանց ժամանակին և մասնագիտորեն լուծելու գործին: Իսկ այս նոր պաշտոնում նա ավելի շահագրգիռ ուշադրություն էր դարձնում արդյունաբերական և շինարարական օբյեկտների գործունեությանը, էլեկտրակայանների ու գործարանների կառուցման ընթացքին, տնտեսական բնագավառի զարգացման այլ հարցերի լուծմանը: Կարճ ժամանակ անց Ա.Քոչինյանը նշանակվեց հանրապետության Նախարարների խորհրդի նախագահի պաշտոնում, ես ընտրվեցի մարզկոմի արդյունաբերության, շինարարության և տրանսպորտի գծով քարտուղար, իսկ Գրիգոր Արզումանյանը իմ փոխարեն նշանակվեց բաժնի վարիչ: Հիշարժան է այն փաստը, որ Ա.Քոչինյանը իր բարձր պաշտոնում աշխատելու ժամանակ հաճախ հրավիրում էր համատեղ ծանոթանալու և հարկ եղած դեպքում լուծելու տնտեսական բնագավառի օբյեկտներին վերաբերող հրատապ խնդիրները:

Համատեղ աշխատելու շնորհիվ Քոչինյանի և իմ միջև ստեղծվել էին բարի, գործնական, փոխադարձ հարգալից հարաբերություններ: Եվ երևիի այդ էր պատճառը, որ նա նույնիսկ Նախարարների խորհրդի նախագահի աշխատելու տարիներին ինձ հրավիրում էր արդյունաբերական շրջանների և հանրապետության կարևոր օբյեկտների իրավիճակը միասին ուսումնասիրելու, նրանց աշխատանքի ընթացքում ծագած կարևոր հարցերը որոշելու: Ի.Ստալինի մահից հետո երկրի նոր ղեկավար Ն.Խրուշչովը մտցրեց մի շարք իրավական և կառուցվածքային փոփոխություններ, և մեր հանրապետության նորաստեղծ երեք վարչական մարզերը լուծարվեցին: Աշխատելով ՀԿԿ Կենտկոմի արդյունաբերության, շինարարության և տրանսպորտի միացյալ բաժնի վարիչի պաշտոնում՝ ես ավելի մոտ և գործնական հարաբերությունների մեջ էի Ա.Քոչինյանի հետ: Դա, գուցե, հետևանք էր նաև նրան, որ Կենտկոմի նորընտիր առաջին քարտուղար Սուրեն Թովմասյանը, ըստ իր համոզմունքի և անցած աշխատանքի փորձի, գտնում էր, որ կուսակցական-քաղաքական գործիչները պետք է զբաղվեն քաղաքական, կազմակերպչական և դաստիարակչական հարցերով և ոչ թե մետաղի, ցեմենտի, անտառանյութի բաշխման հարցերով: Նա ինձ և Յա.Զարոբյանին հեգնում էր, երբ զեկուցում էինք, որ գործարանները կամ շինարարական օբյեկտները լրիվ կարողությամբ չեն աշխատում տարբեր նյութերի պակասության պատճառով: Նա կտրուկ ասում էր.

- Դա Նախարարների խորհրդի և համապատասխան մինիստրությունների գործն է, պահանջե՛ք, որ բարեխղճորեն կատարեն իրենց պարտականությունները:

Իսկապես, գուցե նա իրավացի էր, բայց երկրում ստեղծված կազմակերպչական և տնտեսական իրավիճակում դա չէր ստացվում, պետք էր կուսակցական օրգանների ակտիվ միջամտությունը:

Մի շարք գործարանների գործունեության բարելավման և նոր, ժամանակակից տեխնոլոգիայով գործարաններ կազմակերպելու հարցերով Պետպլանում պայմանավորվելուց հետո մտա Քոչինյանի մոտ՝ տեղեկացնելու մեր պայմանավորված առաջարկությունների կատարման մասին, բայց նա պատրաստվում էր դուրս գնալու և ուրախությամբ ասաց.

-Էս շատ լավ է, մի բարդ խնդիր է առաջացել, գնանք միասին և տեսնենք՝ ինչպես կարելի է լուծել:

Պարզվեց, որ կոլտնտեսության նախագահների վերապատրաստման դպրոցը ֆինանսական և կազմակերպչական ծանր վիճակում է, նախատեսված քանակությամբ նախագահներ վերապատրաստելու կարիքը չկար, այդ խոշոր կազմակերպությունն ու շենքերը սպասարկելը կապված էին մեծ ծախսերի հետ: Եվ երբ տեղում հայտնեցի, որ մեր առաջարկությունների ու բանակցությունների արդյունքում ԽՍՀՄ ռադիոէլեկտրոնային արդյունաբերության մինիստրությունը համաձայնել է և խնդրում է ժամանակավորապես, մինչև նոր շենք կառուցելը, մի որոշ արտադրական տարածք առանձնացնել մաթեմատիկական հաշվիչ մեքենաների փորձնական արտադրություն կազմակերպելու համար, Քոչինյանը ուրախացած բացականչեց.

- Բա սրանից հարմար է՛լ ինչ տեղ ես ուզում, շենքն էլ քեզ մատաղ, էս ամբողջ հոյակապ տարածքն էլ:

Մեծ գործարանի համար իսկապես հարմար տարածք էր, որտեղ հիմնադրվեց և իր զարգացումն ստացավ Երևանի երբեմնի մաթեմատիկական հաշվիչ մեքենաների օրինակելի և գովասանքի արժանի հզոր գործարանը:

Ա.Քոչինյանը մեծ վաստակ ունի հանրապետության շատ խոշոր և կարևորագույն գործարանների կառուցման հարցերի լուծման գործում: Նրա երկարատև հետևողական աշխատանքի արդյունքում լուծվեց նաև ավտոգործարանի կառուցման և հետագա զարգացման խնդիրը:

Ա.Քոչինյանի և տողերիս հեղինակի ջանքերով հաջողվեց ԽՄԿԿ քաղբյուրոյի որոշման մեջ մտցնել Աբովյանում ԽՍՀՄ ռադիոէլեկտրոնային արդյունաբերության նախարարության երեք խոշոր գործարանների կառուցման հարցը, որտեղ պետք է աշխատեին մոտ 15 հազար բանվոր ծառայողներ և ինժեներատեխնիկական աշխատողներ:

Ա.Քոչինյանի ծառայությունները մեծ են նաև Զոդի ոսկու հանքավայրի երկրաբանական հետազոտական աշխատանքների և հանքի ու հարստացուցիչ ֆաբրիկայի կառուցման դժվարին ու բարդ հարցերի լուծման բնագավառում: Ոսկու պաշարները որոշելու երկրաբանական աշխատանքները ավարտելու համար երկարատև ժամանակ և խոշոր գումարներ էին պետք: Բայց միշտ չէր, որ անհրաժեշտ միջոցներ էին

պլանավորվում: Քանի որ հերթական տարվա աշխատանքների ֆինանսական ապահովումը վտանգի տակ էր, Քոչինյանի հանձնարարությամբ հարցը պատրաստեցինք՝ ներկայացնելու ԽՍՀՄ Նախարարների խորհուրդ: Միաժամանակ Զոդի երկրաբանական հետազոտությունների խմբի պետ Ս.Մաթևոսյանին հանձնարարեցի լաբորատորիայի ջանքերով հանքաքարից անջատել 40-50 գրամ մաքուր ոսկի՝ երկրի ղեկավարությանը ցույց տալու համար: Մոսկվա մեկնելու նախօրյակին Ա.Քոչինյանի հետ կրկին ծանոթանալով հանքավայրի ամբողջ տարածքի, հորատանցքերի և աշխատանքի իրական արդյունքների հետ՝ պատրաստ մեկնեցինք Մոսկվա՝ հարցերը քննարկելու: Երբ ներս մտանք Կրեմլ, ոսկու նմուշի փորձանոթը հանձնեցի Քոչինյանին: Նա այն դրեց կաշվե թղթապանակի մեջ՝ զեկուցելու ժամանակ Ա.Կոսիգինին ցույց տալու համար: Սակայն կառավարական շենքի առաջ մեքենայից իջնելու ժամանակ սրվակն անսպասելիորեն ընկավ, և ոսկու հատիկները թափվեցին ասֆալտի վրա: Ստիպված եղանք երկուսով հավաքել ոսկու հատիկները և լցնել սրվակի մեջ: Քանի որ այդ օրը բոլոր հանրապետությունների ղեկավարները հրավիրված էին Կրեմլ՝ բարձր կարգի խորհրդակցության, հենց այդ ոսկի հավաքելու պահին մեզ նկատեցին, քահ-քահ հրճվում էին Ղազախստանի և Ուզբեկստանի ղեկավարները ու բացականչում. «Էս ինչ հրաշք է, հայերը նույնիսկ Կրեմլի ասֆալտապատ մայթում ոսկի են հայթայթում»: Ինչևէ, ԽՍՀՄ Նախարարների խորհրդի ցուցումով ապահովվեց հետազոտության համար անհրաժեշտ գումարը: Բայց բարդանում էր ոսկու հարստացուցիչ ֆաբրիկայի տեղի ընտրության խնդիրը: Նախագծող կազմակերպությունները և նրանց ականավոր մասնագետները պնդում էին, որ ֆաբրիկան պետք է կառուցվի հենց Զոդի հավաքավայրի մոտակայքում, որպեսզի հանքաքարը երկար տարածության վրա չտեղափոխվի, և արտադրանքի ինքնարժեքը դրա հաշվին չբարձրանա: Իսկ մենք (հատկապես Քոչինյանը)՝ իմանալով, որ ոսկու հանքաքարի հարստացման ընթացքում օգտագործվում են խիստ թունավոր նյութեր, պնդում էինք, որ ֆաբրիկան կառուցվի Սևանա լճի տարածքից դուրս, հանրապետության հարավային տարածքի՝ Արազդայանի համեմատաբար ամայի և աղուտ տեղամասում: Հիմա շատ դժվար է պատկերացնել, թե

ինչ պայքար էր տարվում Սևանը այդ աղետից փրկելու համար: Քոչինյանի բարձր հեղինակության և համառ պայքարի հետևանքով դրական լուծում ստացան և՛ այդ հարցը, և՛ Հրազդան-Վարդենիս երկաթգծի, և՛ Վարդենիս-Հրազդան կոյուղու մաքրման կայանի կառուցման հարցերը, ինչպես նաև հարստացուցիչ ֆաբրիկայի՝ Արազի տարածքում տեղադրելու խնդիրը:

Մեծ է Անտոն Քոչինյանի ծառայությունը նաև հանրապետության տարածքում երկաթուղային ճանապարհների և Երևանի մետրոպոլիտենի շինարարության հարցում: Հատկապես վերջինիս և Երևան-Սևան-Աղստաֆա երկաթգծի ճյուղի շինարարությունը հունի մեջ դնելու, դրանց ֆինանսավորումն իրականացնելու համար նա ստիպված էր լինում ոչ միայն համախակի լինել վերին օղակներում, ոչ միայն բացատրել դրանց նշանակությունը հանրապետության առաջըն-թացի և հետագա զարգացման համար, այլև համոզել, խնդրել...

Չի կարելի մոռացության տալ մի հանգամանք ևս: Անտոն Քոչինյանի ջանքերով էր, որ ԽՍՀՄ սպորտկոմիտեն որոշեց լեռնադահուկային սպորտի միութենական նշանակության համալիրը կառուցել հենց Ծաղկաձորում:

Ա.Քոչինյանը մեծ ուշադրություն էր դարձնում նաև անտառապատման հարցերին, հատկապես Սևանի ջրի մակարդակի իջեցման հետևանքով ազատված տարածքների, ավտոճանապարհների շուրջ, ինչպես նաև գյուղատնտեսական կարիքների համար չօգտագործվող տարածքների կանաչապատմանը: Բայց բարձրադիր գոտիներում լինում էին նաև մեծ դժվարություններ: Մի անգամ Լենինականում մեր գործերն ավարտելուց հետո ճանապարհվում ենք Կիրովական: Ջաջուռի լեռնանցքով դեպի Սպիտակ անցնելիս նայում եմ ու զարմանում՝ ինչու մեր Ղարաբաղի լեռների նման կանաչապատ ու անտառապատ չեն: Ասում եմ.

\- Անտո՛ն Երվանդովիչ, էս ինչ տխուր, միապաղաղ տեսարան է, ոչ մի ծառ, ոչ մի թուփ:

\- Չէ՛, Եղիշե՛ Թևոսովիչ, այս բլուրներն ու սարերը բոլորը անտառապատված են, բայց տնկիները դեռ փոքր են, կանցնի մեկ-երկու տարի, այստեղ կլինի խիտ անտառ:

Մոտավորապես երկու-երեք տարի անց անցնում ենք այդ ճանապարհով, նայում եմ շրջապատին՝ համարյա նույն պատկերն է: Վարորդին ասում եմ.

- Բագրա՛տ, մի քիչ արագ գնա, այստեղ շատ վտանգավոր է:

- Ի՞նչն է վտանգավոր, ի՞նչ է պատահել, - հարցնում է Քոչինյանը:

- Ոնց թե ինչ է պատահել: Այս խիտ անտառներում բազմաթիվ գիշատիչ գազաններ են բազմացել, կարող են մեզ հոշոտել:

Քահ-քահ ծիծաղում ենք, և Քոչինյանը հանաքով նախատում է.

- Այ՛ ղարաբաղցի, հերիք է ինձ ծաղրես: Դու գիտե՞ս՝ էստեղ ինչ բարձրություն է, ծառը չի աճում:

Եվ այդ նույն պահին ռադիոն հաղորդում է ի լուր ողջ մարդկությանը, որ Խորհրդային Միությունը տիեզերք է ուղարկել Յուրի Գագարինին:

- Այ՛ քեզ բան, գնալու են փորփրեն, երկնքի քարերը թափեն մեր գլխին ու երկիրը կործանեն, - ասում է Անտոն Երվանդովիչը:

Նորից հրճվում ու ծիծաղում ենք:

Անտոն Քոչինյանը հանրապետության այն հազվագյուտ ղեկավարներից էր, որ եղել էր Ղարաբաղում, ծանոթ էր նրա բնական պայմաններին և ականավոր գործիչներին: Գուցե այդ էր պատճառը, որ նա ակտիվ հետաքրքրություն էր ցուցաբերում Ղարաբաղի և նրա ժողովրդի բախտորոշ խնդիրների որոշման նկատմամբ: Մենք Ա.Քոչինյանի հետ շատ ենք զբաղվել Ղարաբաղի ակտիվի եռուն գործունեությանը նպաստելու և բուն Հայաստանի մտավորականության՝ այդ ուղղությամբ հարցադրումներին ընթացք տալու ուղղությամբ: Ղարաբաղի ակտիվի և ողջ աշխատավորության համառ պայքարի ու մեր հանրապետության մտավորականության ականավոր ներկայացուցիչների շնորհիվ վերջապես լույս աշխարհ եկավ հույսի մի նշյուլ: 1966 թվականի օգոստոսի 8-ին ԽՄԿԿ Կենտկոմի քարտուղարությունը որոշում ընդունեց, որով հանձնարարվում էր Ադրբեջանից Ախունդովին, Ալիխանովին, Իսկենդերովին և Հայաստանից Քոչինյանին, Մուրադյանին, Հարությունյանին համատեղ ջանքերով քննել Լեռնային

Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը Հայաստանի Խորհրդային Հանրապետությանը միացնելու հնարավորությունը և իրենց առաջարկությունները ներկայացնել ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝ հարցի վերջնական լուծման համար:

Անտոն Քոչինյանը անհապաղ հրավիրում է Կենտկոմի բյուրոյի նիստ, մեծ եռանդով տեղեկացնում է այդ որոշման բովանդակության և մեր անելիքների մասին: Ադրբեջանական ղեկավարության հետ բանակցություններ վարելու համար համապատասխան նյութեր պատրաստելու նպատակով Կենտկոմի բյուրոյի որոշմամբ ընտրվում է հինգ հոգուց բաղկացած հանձնաժողով, որի կազմում էր նաև տողերիս հեղինակը: Սակայն չնայած Ա.Քոչինյանի և մեր ցուցաբերած ակտիվությունը և մեծ շահագրգռվածությունը՝ ադրբեջանական կողմը ամեն կերպ հետաձգում էր հանդիպումը, իսկ հետո համոզեց ԽՄԿԿ Կենտկոմի ղեկավարությանը, որպեսզի Ղարաբաղի հարցը հանվի քննարկումից:

… Մի անգամ՝ օդանավակայան գնալու ժամանակ, նկատեցի, որ ճանապարհելու էին գալիս մի քանի նախարարներ, այլ ղեկավար գործիչներ: Հարցրի.

- Անտո՛ն Երվանդովիչ, պե՞տք է, որ ամեն անգամ առաջին դեմքերին հանրապետությունից դուրս գալիս կամ վերադառնալիս մեծ խմբով ղեկավարներ ճանապարհեն կամ դիմավորեն, չի՞ կարելի երկու-երեք հոգով բավարարվել:

- Չէ՛, չէ՛, Եղիշե՛ Թևոսովիչ, դու մեր ժողովրդին չես ճանաչում, նա իր ղեկավարների նկատմամբ անտարբեր է, նույնիսկ անհարգալից, անցած 60 տարվա ընթացքում հազիվ սովորել են օրենք, կառավարություն և ղեկավար հարգելը, հենց որ առիթ ստեղծվի, էլի նույն անհարգալից վերաբերմունքը կշարունակվի…

Նրան այդ անհարգալից վերաբերմունքը չէր սպառնում, նա մնաց և մնում է ժողովրդի կողմից բոլորից շատ սիրված ղեկավարներից մեկը:

ԻՐ ՀՈՂԻ ՈՒ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՆՎԻՐՅԱԼԸ

Իմ կարծիքով Անտոն Քոչինյանը մեր հանրապետության այն մեծ քաղաքական-պետական գործիչներից է, որը շատ մեծ ծառայություններ է մատուցել մեր ժողովրդին և պետությանը, որոնք ուրանալը կլինի անմարդկային վարքագիծ: Իրոք, նա իր ամբողջ էությամբ և արմատներով կապված էր մեր հողին, մեր ժողովրդին և հրաշալի գիտեր հանրապետությունը: Երբ նշանակում էինք որևէ գործարանի տնօրենի կամ կոլխոզի նախագահի, ըստ կանոնակարգի պետք է խորհրդակցեինք Կենտկոմի առաջին քարտուղարի հետ: Նման դեպքերում Անտոն Քոչինյանը հարցնում էր.

- Դա այսինչ գյուղի՞ց է:

Ասում էի՝ այո:

- Ումնցի՞ց է, ես գիտեմ՝ այնտեղ 2 եղբայր կային, դա որի՞ տղան է:

Նա գերազանց գիտեր գյուղացիներին, բրիգադիրներին, կոլխոզի նախագահներին: Քաղաքներում հայտնի բանվորներին: Օրինակ՝ մի անգամ ինձ հարցնում է.

- Խաչատուրը ո՞նց է:

Ես հետո պարզեցի, որ Խաչատուրը բանվոր էր՝ կոմունիստ՝ նախահեղափոխական ստաժով, ու ամբողջ կյանքում աշխատել էր՝ որպես գծի վարպետ: Անտոն Երվանդովիչը նրան ճանաչում էր, մինչև վերջ էլ ուշադիր էր նրա նկատմամբ՝ համարելով, որ մեծ ծառայություններ ուներ ժողովրդի հանդեպ, և ասում էր.

- Այնպե՛ս արեք, հանկարծ չնեղացնեն:

Երբեք չեմ մոռանա, թե ինչպես մի անգամ զանգահարեց ու ասաց.

- Ձեզ մոտ մի ռայկոմի քարտուղար է եղել, դու այն ժամանակ փոքր երեխա ես եղել, չես ճանաչի, նա Հայրենական պատերազմում վիրավորել, վերադարձել է, հիմա ո՞նց է:

Ասացի, որ չեմ ճանաչում, չգիտեմ, ժամանակ տա՝ հետաքրքրվեմ, զեկուցեմ:

Զանգ տվեցի և իմացա, որ վիճակը շատ ծանր է, տուն չունի, կինը մահացել է, ինքն էլ հողաշեն քողտիկում է

ապրում: Գնացի, տեսա, որ, իսկապես, ինքը պառկած էր երկաթե մահճակալի վրա՝ շինելը վերմակի տեղ գցած վրան, երեխաներն էլ նստած խաշած կարտոֆիլ էին ուտում: Ես շատ վատ զգացի, եկա, կանչեցի այն հիմնարկի պետին, որը բնակելի շենք էր կառուցել և պատրաստվում էր հանձնել, և մեկ ամսում այդ մարդուն ապահովեցինք բնակարանով և աշխատանքով: Այս օրինակով ուզում եմ ասել, որ Անտոն Քոչինյանը անսահման հոգատար էր մարդկանց նկատմամբ, իսկ դա ես համարում եմ կուսակցական գործչի ամենակարևոր վարքագիծը:

Անտոն Քոչինյանը երբեք չէր մոռանում՝ որտեղից էր և ուր էր գնում:

Երբ ես վերադարձա Մոսկվայից, ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի Զառիթափի ընտրական տեղամասում թափուր տեղեր էին բացվել: Քոչինյանն առաջարկեց, որ դնեն իմ թեկնածությունը, իսկ ես ասացի, որ այդ շրջանի հետ երբեք չեմ առնչվել, ինձ այնտեղ ոչ ոք չի ճանաչում: Պատասխանեց.

- Ա՛յ տղա, ոնց որ ռուս լինես, դու աշխատել ես Կենտկոմի ապարատում, մեր հպարտությունն ես, և Զառիթափում չտեսնված լավ ժողովուրդ է՝ բարձր կրթական ցենզով, առաքինի, այնպես որ հանգիստ գնա՛:

Իսկապես, շատ ջերմ ընդունեցին ու միաձայն ընտրեցին Հայաստանի Գերագույն խորհրդի պատգամավոր:

Նա շատ էր սիրում քայլել: Մենք հաճախակի որսի գնալու անվան տակ քայլում էինք ձորերով, սարերով՝ առանց որևէ կրակոցի, քայլում էինք, քայլում ու զրուցում: Զարմանալի է, բայց գիտեր ամեն մի աղբյուրի և քարի տեղը, իսկ դա ես համարում եմ շատ կարևոր հատկություն երկրի ղեկավարի համար, որը ոչ միայն տերն է հանրապետության, այլ նաև պատասխանատու է ժողովրդի առջև և իրեն հյուրի պես չի պահում իր սեփական հայրենիքում:

Անտոն Քոչինյանը իմ հիշողության մեջ մնացել է այն մարդկանցից մեկը, որը ամենաշատ ծառայությունն է մատուցել մեր հանրապետության արդյունաբերության ստեղծման և զարգացման գործին: Նա երկար տարիներ եղել էր նախարարների խորհրդի նախագահ, շատ գործնական հարաբերություններ էր ստեղծել միութենական բոլոր մարմինների հետ և այդ գործնական կապը միշտ օգտագործում էր ի շահ մեր հանրապետության:

Կիրովականում պետք է կառուցեինք ճշգրիտ հաստոցների գործարանը: Դժվարություններ շատ կային, պահանջվում էր նաև մասնագիտական արտակարգ ունակություններ: Անտոն Քոչինյանը համոզեց միութենական ղեկավարությանը գործարանի ստեղծման հարցում, և գործարանը կայացավ: Առաջին տնօրենը դարձավ Գաբրիել Գաբրիելյանը, որը մինչ այդ եղել էր Բաքվի Շմիդտի անվան գործարանի տնօրենը, և այնպիսի բարձր որակի հաստոցներ սկսեցին պատրաստել, որ արտադրանքը վաճառվեց անգամ եվրոպական երկրներում:

Մի բան էլ պետք է պատմեմ, որի մասին իրավունք չունեմ լռելու:

Միութենական ղեկավարությունը որոշել էր Կիրովականում կառուցել մոլիբդենի ձուլվածք ստանալու գործարան: Մենք մասնագետներ ուղարկեցինք Ուրալ՝ այն քաղաքը, որտեղ գործում էր նման մի գործարան: Վերադարձան սարսափած, պատմեցին, որ այնտեղ քաղաք չէր, այլ դժոխք, մոլիբդենի փոշին նստած էր քաղաքի վրա և, ինչպես հեքիաթներում էին պատմում, ո՛չ կանաչ կար, ո՛չ էլ ծառ:

Մեզ մոտ էլ արդեն գործարանի կառուցման հարց համարյա լուծված էր, ձևականության համար քաղխորհուրդը 10 օրում պետք է գործարանի կառուցման համար տեղ հատկացնելու որոշում կայացներ: Շտապ եկա Երևան՝ Անտոն Քոչինյանի մոտ, նկարագրեցի իրողությունը և ցույց տվեցի լուսանկարները: Ինձ հետ էր նաև Շավարշը Վարդումյան, որն այդ ժամանակ Կիրովականի գործկոմի նախագահն էր ու շատ մեծ ծառայություն ունեցող մարդ: Քննարկման ժամանակ ասացի, որ մենք որոշում չենք կայացնի, Անտոն Քոչինյանն էլ ժպիտով ասաց.

- Մենք էլ կկանչենք, կուսակցական տույժ կտանք:

Որոշումը չկայացրինք: Երբ Մոսկվայից եկան, մենք բացատրեցինք, որ Կիրովականը Հայաստանի առողջարանային քաղաքներից է, և գործարանը կառուցելուց հետո բան չի մնա, պետք է կառուցել մեկ ուրիշ տեղ, երկիրը մեծ է: Այդպես էլ հարցը մարեց, և գործարանը չկառուցվեց: Ես նորից եմ ընդգծում, եթե չլիներ Քոչինյանի ընդգծված, հաստատակամ միջամտությունը, մեզ չէր հաջողվի կանգնեցնել գործարանի կառուցումը:

Հիշում եմ՝ նոր էի աշխատում Կիրովականում, երբ 5-6 բալանոց երկրաշարժ եղավ, քանդվեց լիմոնադի գործարանը, մի քանի մասնավոր տներում ճեղքեր առաջացան, բայց զոհեր չկային: Պաշտոնս պարտավորեցնում էր, որ զանգեի և զեկուցեի դեպքի մասին: Քոչինյանը լսեց և հարցրեց.

- Շա՞տ ես վախեցել:

Ասացի, որ շատ եմ վախեցել: Ծիծաղելով ասաց.

- Այդպես էլ սուտ ասել չսովորեցիր, ուրիշը կասեր՝ չէ, չեմ վախեցել: Կարևորը՝ զոհեր չկան, հիմա Բադալի հետ կգանք:

Եվ, իսկապես, 4-5 ժամից հետո իրենք արդեն Կիրովականում էին:

Գնացինք գործարան, Բադալ Մուրադյանն ասաց, որ շուտով կհանձնվի լիմոնադի նոր գործարանը, այնտեղ մանր գործեր են մնացել, կօգնեն, որ մի շաբաթում հանձնեն շահագործման: Ճաքած տների բնակիչները հավաքվեցին մեր շուրջը, շատերին Քոչինյանը ճանաչում էր, կատակներով հանգստացնում էր և վերջում ասաց.

- Կիրովականը Հայաստանի ամենաշատ բնակելի շենքեր կառուցող քաղաքն է, քարտուղարն ու նախագահն էլ այստեղ են, - հետո, շրջվելով մեր կողմը, շարունակեց.

- Ասե՛ք տեսնեմ, ե՞րբ կարող եք լուծել բնակարաններ տալու հարցը:

Վարդումյանը ասաց, որ մեկ շաբաթում կլուծի, քանի որ պատրաստի բնակարաններ կան: Փաստորեն Անտոն Քոչինյանը եկավ, մարդկանց հուզող բոլոր հարցերը լուծեց անմիջապես տեղում: Մեկնելուց հետո էլ ամեն օր զանգում, հետևում էր՝ ինչպես է վիճակը, արդյոք բնակարանները ժամանակի՞ն հանձնվեցին:

Նա խոշոր պետական գործիչ էր, բայց նաև ազգասեր, ջերմ և շրջապատի նկատմամբ ուշադիր մարդ. դա անընդհատ զգում էի մեր համատեղ աշխատանքի ժամանակ:

Մարդու վրա երբեմն ցեխ են շպրտում կամ զրպարտում, բայց կա ժամանակը՝ ամենամեծ դատավորը, որը ամեն ինչ մաքրում է, և մարդը մնում է իր ժողովրդի առջև իր արածով և չարածով, իսկ Անտոն Քոչինյանը այն մարդկանցից է, որը շատ մեծ գործեր է արել հանրապետության համար:

Ինձ շատ դուր էր գալիս նաև այն, որ չէր մոռանում անցյալի երախտավորներին և զայրանում էր, որ մոռանում էին

ու չէին գնահատում: Օրինակ՝ մի անգամ գնացել էինք Կիրովականի քիմկոմբինատ, տնօրեն Սուրեն Օհանյանին ասաց.

- Իսկ դու գիտե՞ս, որ այս գործարանի առաջին տնօրենը Մարգարյանն է եղել, որը մեծ ծառայություններ ունի:

Օհանյանը պատասխանեց, որ գիտեն և նրա անունով փողոց են անվանել: Անտոն Քոչինյանը ուրախացավ և ասաց.

- Ճիշտ եք արել, տղա՛ ջան, չի կարելի մոռանալ նման նվիրյալներին:

Քոչինյանն իմ մեջ մնացել է իբրև Մեծ Մարդ, որը խոշոր պետական գործիչ էր և ամենաբարդ հարցերի լուծման ժամանակ էլ չէր մոռանում ամեն մի առանձին մարդու հոգսերը, նրա ցավերը և աշխատում էր օգտակար լինել: Նա մարդկանց մեջ դաստիարակում էր երախտագիտության զգացում այն մարդկանց նկատմամբ, որոնք մեծ ծառայություն են մատուցել մեր ժողովրդին, հայոց պետականության զարգացմանը: Ահա այն դիմանկարը, որը միշտ ապրելու է իմ հուշերում:

ԱԼԵՔՍԱՆ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԱ Է

Անտոն Քոչինյանը մեր սերնդակիցներից է, ճիշտ է՝ ինձնից 4-5 տարով մեծ է, բայց նշանակություն չունի. նույն սերնդի մարդիկ ենք: Ես նրան ճանաչում եմ մինչև պատերազմը, երբ Անտոնը նշանակվեց Ազիզբեկովի շրջանի կոմերիտմիության քարտուղար: Երբ ես վերադարձա պատերազմից, նա արդեն Կիրովյան շրջանի առաջին քարտուղարն էր: Հիմա մեզ մոտ նոր սովորություն է առաջացել. աշխատում են մեր անցած պատմությունը սևացնել: Դա անթույլատրելի է, պատմությունը կայացել է, Քոչինյանը քսան տարուց ավելի ղեկավարել է Հայաստանի Նախարարների խորհուրդը և Կենտրոնական Կոմիտեն: Եղել են ստվերոտ կողմեր, եղել են փառահեղ ու լուսավոր էջեր, խոսքը այստեղ միայն Անտոն Քոչինյանի ծառայության մասին չէ, ես ընդհանրապես եմ ասում, որ չի կարելի անտեսել կամ մոռանալ անցյալը: Ես ճանաչել եմ նրան շատ երկար ժամանակ, եղել անձնական մտերիմ հարաբերությունների մեջ, սկզբունքային վեճեր էլ են եղել, բայց Անտոն Քոչինյանը Խորհրդային Հայաստանի ամենաժողովրդական քաղաքական գործիչն էր, սա ընդգծված եմ ասում: Ես այլ նման քաղաքական գործչի չեմ ճանաչում: Նա ժողովրդական առաջնորդ էր, բայց առանց առաջնորդ լինելու հավակնության կամ ցուցադրման: Պարզ, հասարակ ձևով էր պահում իրեն, որը վայել է ամեն մի աշխատողի, առավել ևս՝ բարձրաստիճան ղեկավարի:

Երևի մեր քաղաքական գործիչներից Գրիգոր Հարությունյանի դպրոցին էր հարում նա (մենք բոլորս, ըստ երևույթին, Գ.Հարությունյանի կադրերից ենք): Ինչու՞մն էր Քոչինյանի ուժը:

Առաջին հերթին կարծում եմ՝ մեր քաղաքական գործիչների մեջ ո՛չ այն ժամանակ և ո՛չ էլ այսօր չկա մեկը, որ Հայաստանը իմանար այնպես, ինչպես նա:

Նա աշխատասենյակից և մեքենայի լուսամուտներից չէր տեսնում մեր երկիրը, Անտոնը գիտեր մեր ժողովրդին, սեփական Հայրենիքը, որին անսահմանորեն սիրահարված էր, գիտեր ամեն մի քարը, ամեն մի թուփը և անկյունը, իսկ Հայաստանը

բավականին խոր ծալքեր ունի իր թևերի տակ: Անտոնը այդ ամենը ճանաչում էր: Սա նրա ամենաուժեղ կողմերից մեկն էր:

Երկրորդ և ամենամեծ առավելություններից մեկն էլ այն էր, որ ոչ ոք Հայաստանի ժողովրդի ապրելակերպը այնպես լավ չգիտեր, ինչպես Անտոնը: Նա բնատուր իմաստության և տաղանդի տեր մարդ էր, օժտված էր ժողովրդական իմաստությամբ, որը շատ կարևոր հատկանիշ է մասնավորապես քաղաքական գործչի համար: Դա նրա ընդգծված հատկություններից էր: Նա ժողովրդական մարդ էր և ժողովրդի հետ կարող էր խոսել հասարակ, պարզ և մատչելի լեզվով, որ շրջանն ու որ գյուղն էլ գնար:

Մարդկանց մեծ մասին անձնապես ճանաչում էր, իսկ մնացածին դեմքով գիտեր, բացի այդ նաև անձնական մեծ հմայքի տեր էր: Քոչինյանը վիթխարի հետք թողեց Հայաստանի պատմության մեջ: Մենք այսօր նախորդ սերունդներին դատելու իրավունք, իհարկե, չունենք. պատմությունը այդպիսի ընթացք է ունեցել: Ցավոք սրտի մեր նախորդ քաղաքական գործիչներին չհաջողվեց մեզ ժառանգություն թողնել մեր մեծ, պատմական հայրենիքը, և ոչ թե նրա համար, որ նրանք չէին ուզում, այլ չկարողացան այդ ողբերգական քաոսի մեջ կողմնորոշվել և շատ բաներում տանուլ տվեցին: Քոչինյանը գիտեր այդ ամենը, դրա համար էլ նա շատ թանկ էր գնահատում այն, ինչ ուներ իր ձեռքի տակ: Լավ իմանալով հանրապետությունը՝ նա տիրապետում էր նաև ղեկավարման բոլոր լծակներին և դա օգտագործում էր առանց ցուցադրելու, առանց ինքնաթմբկահարման: Ինձ թվում էր, որ բոլոր մասնագիտությունների մեջ պրոֆեսիոնալ էր: Քոչինյանը այն հազվագյուտ մարդկանցից էր, որոնք օժտված են ղեկավարի բնութագրին հատուկ բազմաթիվ դրական գծերով: Նա մեծ ավանդ ունի Հայաստանի ժողտնտեսությունը հզորացնելու հարցում: Նա ազգային նիհիլիստ չէր և նախորդ սերունդների աշխատանքը չէր ժխտում, օրգանական կապ էր տեսնում սերունդների մեջ և գտնում էր, որ քաղաքական գործչի իմաստությունը կայանում է նրանում, որ սերունդների ջանքով ստեղծված աշխատանքը չի փորձում անձնավորել մի մարդու մեջ: Շատ մեծ աշխատանք կատարեց արտադրողական ուժերի տեղաբաշխման գործում: Հայաստանում կառուցվեցին բազմաթիվ գործարաններ, այդ մասին շատ է խոսվել: Չեմ

ուզում խորանալ: Անտոն Երվանդովիչի տարերքը նաև հայ գյուղն էր՝ «մթնում կորած խրճիթներով»: Նա ուզում էր վերակառուցել այդ գյուղերը և վերակառուցեց, հիմնովին փոխեց հայ գյուղի համայնապատկերը և «մթնում կորած խրճիթների անհյուրընկալ պատերը սև» չքացան մեր սերնդի տեսադաշտից: Շատ էր սիրում գյուղը և շատ մոտիկից էր զբաղվում գյուղի խնդիրներով: Նա վիթխարի աշխատանք ծավալեց հողերի իրացման և հատկացման համար: Նույնն էլ արեց արդյունաբերական ուժերի բաշխման հետ. երևան եկան բազմաթիվ արտադրական միավորումներ: Քոչինյանը նախաձեռնեց այնպիսի գործ, որ անգամ դժվար էր երևակայել: Երբ ծառացավ Սևանի ճակատագրի հարցը, այն ժամանակ Զարոբյանի հետ միասին սկսեցին 50 կմ երկարությամբ Արփա-Սևան թունելի կառուցումը, իսկ երբ Խրուշչովը եկավ Երևան և կարգադրեց դադարեցնել շինարարությունը, բոլորս էլ հասկացանք, որ թանկարժեք շինարարությունը կասեցվեց, իսկ վերականգնելը շատ դժվար հարց էր: Ես ներկա էի երկու «մեղավորների» խոսակցությանը:

Զարոբյանը ասաց.

- Անտո՛ն, պետք է գնալ Մոսկվա, Սևանի գլխին մեծ վտանգ կա, անհրաժեշտ է փրկել:

Դժվարությամբ գնաց, բայց լուծեց: Այն, որ շինարարությունը շարունակվեց, դա Քոչինյանի անձնական ծառայությունն էր: Պատճառը նրա կապերն էին, որը ձեռք էր բերել իր մարդկային հմայքով. մեծ հարգանք ունեին նրա նկատմամբ: Թունելի շնորհիվ Սևանը բարձրացավ 1մ 20սմ, նպատակ ունեինք 6 մ հասցնելու, սակայն... այս վերջին 10 տարիներին միանգամից իջեցրին 4 մ:

Քոչինյանը մեծ ուղի էր անցել, աշխատանքային մեծ ճանապարհ:

Նա սերտ կապեր ուներ մտավորականության հետ, հատկապես գրականության, ճարտարապետության, կերպարվեստի, երաժշտության աշխարհի հետ: Նրանց նկատմամբ չափազանց հոգատար էր և ստեղծում էր աշխատանքային ստեղծագործական պայմաններ: Նա այն կարծիքին էր, որ արվեստագետը պետք է կապված լինի հողի հետ, մշակույթը այնտեղից է գալիս, հողի շերտերի տակ է դրված, այնտեղից պետք է հանես:

Իհարկե, անթերի քաղաքական գործիչներ չեն լինում: Անտոնը իր դարաշրջանի մարդն էր և կրում էր դարաշրջանի կնիքը: Ես խորապես համոզված եմ, որ նա ազգային գործիչ էր, նեղ, պնդաճակատ կուսակցականամոլ չէր և լավ գիտեր, որ այսօր այս կուսակցությունն է հնարավորություն տալիս երկիրը ծաղկեցնել, շենացնել և ժողովրդին տանել վերածննդի ճանապարհով, մանավանդ այնպիսի ծանր իրադարձություններից հետո, ինչպիսին ցեղասպանությունը և 1937 թվականն էին, երբ մտավորականության սերուցքն այլևս չկար: Նա գիտեր կոմունիստական վարչակարգի ստվերոտ կողմերը, ու մենք ավելին էինք տեսնում և հասկանում, քան այն մարդիկ, որոնք իրենց այլախոհ էին անվանում: Բայց մենք գտնում էինք, որ ավելի լավ է օգտագործել այդ համակարգի առավելությունները և հանրապետության զարգացման հնարավորությունները, որպեսզի մենք կարողանանք մեր երկիրը շենացնել: Անտոնը այդ առումով իրապես ազգային գործիչ էր: Անտոնը ծանր ապրումներով, մեծ դժվարությամբ կազմակերպեց այնպիսի մեծ գործ, ինչպիսին էր հայրենադարձությունը: Շատ քչերին է հայտնի նաև այն մասին, որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Պոտսդամի վեհաժողովում դրվեց Հայաստանի հարցը՝ Կարսի, Իգդիրի, Արդահանի՝ նախինում ցարական Ռուսաստանի տարածքի մեջ մտնող հողերի վերադարձման հարցը: Այն ժամանակ բոլոր նախնական աշխատանքները կատարված էին, Քոչինյանին էլ նշանակել էին Կարսի մարզային կոմիտեի քարտուղար, բայց ափսոս, ծրագիրը չիրականացավ: Դրա պատճառը առաջին հերթին պետք է որոնել մեծ պետությունների և մեր հարևանների նուրբ դիվանագիտության մեջ: Հայաստանը միշտ նրանց ձեռքին խաղաքարտ է եղել իրենց խնդիրները լուծելու համար: Մենք այսօր էլ կարող ենք խորհել մեծ պատմիչ Եղիշեի խոսքերով, թե միաբանությունը բարի գործերի մայրն է, անմիաբանությունը չարիք է ժողովրդի համար: Այս միտքը պետք է խորապես ըմբռնել:

Խոր համոզմունքով պիտի ասեմ, որ երբ մեր ազգային քաղաքական գործիչները շոշափել են հարցեր, որոնք կապված են եղել Թուրքիայի կամ Ադրբեջանի հետ, Մոսկվայի միջոցով տապալել են մեզ: Այդպես տապալեցին Գ.Հարությունյանին Ղարաբաղի հարցի համար, այդպես վարվեցին Զարոբյանի հետ՝

ազգային զարթոնքի և Մեծ եղեռնը նշելու համար, նույն ճակատագրին արժանացավ Քոչինյանը, երբ Շելեպինին, որը եկել էր Հայաստան, կառավարության նախագահության կողմից նամակ ներկայացրեց այն մասին, որ անհրաժեշտ է Ղարաբաղի հարցը վերանայել և այն վերադարձնել Հայաստանին: Դրան անմիջապես հետևեցին հետապնդումները, անգամ տարածվեցին վարկաբեկիչ լուրեր: Անտոնն այն մարդը չէր, որ դեմ գնար իր ժողովրդի շահերին. նա դրա համար չէր ծնվել: Ոսկի ունեցողներին հակառակ նա գերադասում էր իշխանություն ունենալ, իսկ հարստությունը կեղտ է, որը այսօր կա, վաղը չկա: Կարևորը մարդու արած և դրած գործն է:

Պատահեց այնպես, որ հայրենադարձությունը Իրանից որոշ ժամանակով դադարեց, մինչդեռ տասնյակ հազարավոր հայեր դուրս էին եկել իրանահպատակությունից և մնացել էին օդի մեջ կախված: Անտոն Երվանդովիչը զանգահարեց և կանչեց իր մոտ: Գնացի մոտը, ասաց.

- Ալեքսա՛ն, Գ.Գևորգյանին հայտարարել են անցակալի անձ և հեռացրել են Իրանից, գնա՛, կարգավորի՛ր, դու այդ գործի վարպետն ես:

Ես ծիծաղելով ասացի, թե այդ որ օրվա դիվանագետն եմ, որ այդպիսի հանձնարարություն է տալիս: Այնուհետև արտաքին գործերի նախարարների հետ միասին բանակցությունների միջոցով վերականգնեցինք հայրենադարձությունը Իրանից:

Նա մտահոգ էր հայրենիքի և ժողովրդի համար, և ոչ մի բան չէր վրիպում նրա ուշադրությունից: Մանրախնդիր չէր, որը շատ կարևոր է ղեկավարի համար. դա նրան բնորոշող գծերից մեկն էր: Աչքի տակով նայում էր, թե ով է իր տեղում, ինչպես է աշխատում և ինչ պահանջներ ունի: Մի անգամ էլ կանչեց և ասաց, որ արդյունաբերության բնագավառը շատ մեծ է, այդ խնդրի վրա պետք է Նախարարների խորհրդում մեծ ուշադրություն դարձնել, պետք է դադարենք դոտացիոն հանրապետություն լինելուց: Հետո առաջարկեց տեղափոխվել նախարարներ խորհուրդ:

Ես հարցրի.

- Իսկ Դուք համաձայնեցրե՞լ եք Մոսկվայի հետ:

- Ղալմաղալ է անում, բայց ոչինչ, գիտի, որ առաջքաշում է, և դու, գիտեմ՝ կկարողանաս:

Ամբողջ պահուստային ֆոնդերը, ժողովրդին արդյունաբերական և պարենային ապրանքներով ապահովելը, մատակարարման խնդիրները իմ տնօրինության տակ էին: Զանգ էր տալիս.

- Ալեքսա՛ն, իմ օգնության կարիքը չկա՞:

Ասում էի.

- Շնորհակալ եմ, երբ կարիքը լինի, կզգուշացնեմ:

Տակտ, ղեկավարի իմաստություն: Երբեմն երեկոյան երկուսով մտնում էինք խանութները, նայում էր, դիմում էր մարդկանց, հետաքրքրվում էր, հարցնում էր, որ գյուղից է, պապն ով է, քեռին ով է, կատակելով անմիջական զրույցի էր բռնվում, իսկ երբ նստում էինք մեքենան, մեծ գոհունակությամբ նշում էր, որ ժողովուրդը արդեն լավ է ապրում:

Երբ Անտոն Երվանդովիչին նոր էին ընտրել Նախարարների խորհրդի նախագահ, պատահաբար հանդիպում է Ավետիք Իսահակյանին, որը, նկատելով Անտոն Քոչինյանի հոգսաշատ տրամադրությունը, անհանգստացած հարցնում է, թե ինչն է պատճառը:

- Վարպե՛տ, ինձ շատ անհանգստացնում է ժողովրդի վիճակը, պատերազմը նոր է վերջացել, տնտեսությունը խարխալված է, անապահով մարդիկ շատ կան:

Վարպետը հանգստացնող տոնով ասում է.

- Ա՛յ տղա, սոված հայերից ես վախենում, դու կուշտ հայերից վախեցի՛ր:

Քոչինյանը ուներ նաև մարդկային թուլություններ, և երբեմն իր բարությունը, ընկերական հարաբերությունները օգտագործում էին պատեհապաշտները, որոնք միշտ կան ու կլինեն:

Ղեկավարին հետագայում ո՛չ պետք է աստվածացնել և ո՛չ էլ ուրանալ: Նրա կատարած գործերին պետք է տալ ազնիվ և ճիշտ գնահատական: Սա է ճշմարտությունը:

СУРЕН АРУТЮНЯН

БОЛЬШОЙ ХОЗЯИН АРМЯНСКОГО ДОМА

История - это не просто чередование эпох и времен. Это и бесконечная галерея исторических портретов людей. Причем, каждый из этих портретов высвечивает сложнейшую диалектику своего времени. В этом смысле несомненный интерес представляет личность Антона Ервандовича Кочиняна - 90-летие которого в этом году отмечаем.

Придерживаясь римского принципа “De mortuis-veritas” (“О мертвых - правду”), хочу сказать об А.Е.Кочиняне правду о том, каким я его видел и каким он остался в моей памяти.

Прежде чем взять ручку и начать писать об А.Е.Кочиняне, долго размышлял что писать, какие главные черты характера в нем выделить. Казалось бы знал я его хорошо, общался с ним в разных ситуациях, но тем не менее трудно было начинать. Видимо оттого, что личность А.Е.Кочиняна неординарна, многопланова, так просто о нем не скажешь.

Первое слово, которое пришло на ум при характеристике его личности было мудрость. Да, действительно, пожалуй это слово наиболее емко его характеризует. Принимая какое-либо решение, он не спешил, не торопился, решение созревало лишь тогда, когда он всесторонне взвешивал все “за” и “против”. При этом предварительно выслушивал мнение компетентных людей, ученых и специалистов, соответствующих министерств и ведомств. Это было характерно для его стиля работы.

Никогда не видел, чтобы он на возвышенных тонах говорил с кем-либо. Не довелось мне и быть свидетелем, чтобы он кого-либо унизил или оскорбил. И это у него сочеталось с высокой требовательностью в работе.

В Советской Армении было немало государственных деятелей, имена которых особенно дороги нашим соотечественникам. По справедливости свое достойное место в этом славном ряду занимает А.Е. Кочинян, многие годы проработавший Председателем Совета Министров Армении, а затем первым секретарем ЦК Компартии республики.

Мне пришлось с ним познакомиться и активно общаться в годы, когда я работал секретарем ЦК комсомола Армении. Помню его реплику, когда в 1965 году меня утверждали на бюро ЦК КП Армении в должности второго секретаря ЦК ЛКСМ Армении. Он тогда сказал так: “Его мы не знаем, а отца знали хорошо”. Действительно, мой отец в свое время работал заместителем министра сельского хозяйства республики, нередко общался с А.Е. Кочиняном, и это имя в мои юные годы довольно часто склонялось в нашей семье. Проработав в Москве несколько лет в ЦК ВЛКСМ, я возвратился в Ереван на должность второго секретаря ЦК комсомола республики в 1965 году при Якове Никитовиче Заробяне, а уже в 1967 году при Антоне Ервандовиче Кочиняне был избран первым секретарем ЦК комсомола. Кстати, в том же году был избран и кандидатом в члены бюро ЦК Компартии Армении. Это давало мне возможность довольно часто общаться с первым секретарем ЦК КП Армении.

Я никогда не забуду годы моей работы в комсомоле Армении, когда моим наставником был А.Е. Кочинян.

Помню, как не так давно один из руководящих работников Республики Армения мне задал вопрос: “Кого Вы, Сурен Гургенович, относите к числу выдающихся руководителей из числа первых секретарей ЦК?”. Мой ответ был таков: “Из числа первых секретарей ЦК я не вижу случайных людей. Все они были люди самобытные, интересные, и каждый из них оставил свой неповторимый след в памяти людей. Я бы выделил, может быть, две

личности - это Григория Артемовича Арутюняна и Антона Ервандовича Кочиняна".

Скажу к этому следующее. А.Е. Кочинян был большим хозяином нашего армянского дома. Он хорошо знал, где что лежит, а самое главное, как никто другой, знал людей, партийные, советские и хозяйственные кадры. Хорошо знал, кто на что способен. Я поражался, что он по именам знал не только директоров заводов, совхозов, председателей колхозов, деятелей науки, культуры и искусства, но и многих рядовых селян и горожан.

Он общался с людьми с лорийской непосредственностью, с какой-то особой теплотой и сердечностью. Часто ездил по районам и городам республики, причем в ходе этих поездок решал многие вопросы, которые волновали селян и горожан. С народом умел говорить на местном наречии, что делало его своим, приближало к людям. Многие до сих пор помнят встречи с ним и об этом говорят с нескрываемым волнением.

Природа одарила его многими способностями, в том числе и такой важной, как умение сходиться с самыми различными людьми. Вот это его качество - умение работать с людьми, используя их сильные стороны для общего дела, независимо от характера, взглядов и убеждений, на мой взгляд, является одной из ценных черт характера Антона Ервандовича Кочиняна.

Без преувеличения можно сказать, что у него сочетались качества политика, дипломата, хозяйственника, администратора и организатора.

А.Е. Кочинян обладал особым даром видеть и понимать проблемы, а самое главное находить пути их решения. Ему может быть как никому другому удавалось решать важные для республики вопросы в Москве. У него были весьма теплые отношения с Л.И. Брежневым, А.Н. Косыгиным, А.П. Кириленко и другими руководителями страны.

Вспоминаю с какой теплотой Алексей Николаевич Косыгин обращался в Антону Ервандовичу, когда он

пролетом в Иран сделал остановку в Ереване. Эти связи, естественно, оказывали свое влияние на решение тех или иных вопросов экономического, да и политического характера.

С именем Кочиняна во многом связано становление и развитие экономики, сельского хозяйства, науки и культуры Советской Армении. Масштабы и значимость сделанного в годы деятельности на высших государственных постах А.Е. Кочиняна в полном объеме осознаются сейчас, по прошествии десятилетий. В его бытность ведущими отраслями промышленности республики стали энергетика, машиностроение и металлообработка. Электротехническое машиностроение Армении по объему производства занимало второе место в СССР, а приборостроение и станкостроение - пятое место. В республике производились такие виды продукции, как электронные машины, приборы управления автоматическими системами, вычислительная техника, станки различных видов, автомобили, автопогрузчики, трансформаторы, компрессоры и т.д.

Для решения важной социальной проблемы - обеспечения занятости населения, по инициативе А.Е.Кочиняна осуществлялся курс на расширение географии промышленности, в частности на размещение многих промышленных предприятий в малых городах и районах республики. В различных районах было создано 48 филиалов промышленных предприятий.

А.Е.Кочинян, руководство республики уделяли повседневное внимание формированию молодой смены инженерно-технических работников, рабочего класса. Если в 1965 г. на предприятиях республики работали 198 тыс.рабочих, инженерно-технических работников и служащих, то в конце 1974 г. их было уже более 314 тыс. человек. Героический труд рабочих Армении вложен в сотни сооруженных предприятий, в Армянскую атомную электростанцию, в рукотворное подземное русло Арпа-Севан, в возведенные новые города и поселки.

Государственного деятеля надо оценивать во весь рост его личности, по совокупности дел, а не по отдельному случаю, который пытаются представить как типичный. Так вот, если оценивать А.Е.Кочиняна по совокупности дел, можно с полным основанием сказать - в его лице мы имеем выдающегося государственного деятеля, который сыграл большую роль в становлении Советской Армении и армянской государственности тех лет.

Когда я пишу эти строки об А.Е. Кочиняне, в голову приходит такая мысль. Велика заслуга этих людей, которые работали в советское время и внесли огромный вклад, чтобы оставить нам в Армении заводы, фабрики, научно-исследовательские институты, вузы, техникумы, дома культуры, построенные и обновленные города и села. А самое главное оставили людей с высоким культурно-техническим уровнем, способными решать самые актуальные задачи в сфере производства, науки и культуры. Весь вопрос в том, как мы использовали и используем этот потенциал нации. Главное его не растерять.

К числу характерных качеств А.Е. Кочиняна я бы отнес его умение и способность выбирать оптимальную линию поведения. Этот человек не мог впадать в крайности, что весьма важно для большого политика. Не впадая в эмоции и избегая скороспелых выводов, он оставался на почве фактов. На меня А.Е.Кочинян производил впечатление уравновешенного, основательного и доброжелательного человека, не лишенного хоризмы, умел, когда это надо было, терпеть и выжидать. Он был, безусловно, незаурядным человеком и политиком, всегда хорошо выглядел, обладал привлекательной внешностью.

Будучи колоритной личностью, в нем было сконцентрировано много того, самобытного, что характерно для Армении и армянского народа. Я бы сказал - он был человеком глубоко национальным по своему духу и менталитету.

А.Е. Кочинян, имея за плечами опыт работы в качестве первого секретаря ЦК комсомола республики,

весьма умело использовал возможности комсомола, молодежи, любил встречаться с молодежью, часто выступал перед ней на различных слетах, съездах и конференциях. Он знал в лицо секретарей райкомов, горкомов комсомола, ценил их деятельность и выдвигал на ответственную партийную, советскую и хозяйственную работу.

Меня до глубины души всегда трогало его внимательное, я бы сказал, отцовское отношение к молодым, растущим кадрам. Умел подмечать их достоинства и недостатки. Именно при нем выросли многие в последующем известные политические и государственные деятели Армении.

Он не давал кадрам, как говорится “застаиваться на корню“. Помню в конце 1969 года, находясь у него в кабинете, он мне сказал: “Сурен, жизнь показывает, что когда комсомольские работники на многие годы задерживаются в комсомоле, затем с трудом находят себя на партийной, советской и хозяйственной работе. Хочу тебя в ближайшей перспективе перевести на партийную работу. Как ты на это смотришь, может достаточно в комсомоле работать”. Ответил ему так: “Антон Ервандович, я Вам и так благодарен за то огромное доверие, которое мне оказано. Я являюсь первым секретарем ЦК комсомола, кандидатом в члены бюро ЦК Компартии Армении, депутатом Верховного Совета. Считаю, что если в своей жизни избрал путь, по которому иду сейчас, то должен быть готов работать на любом участке, который будет мне доверен”. Но потом жизнь повернулась иначе. Буквально через несколько месяцев на съезде ВЛКСМ меня избирают секретарем ЦК комсомола Советского Союза. Расставаться мне с республикой, А.Е. Кочиняном было нелегко.

Вспоминаю, вскоре после избрания в Москве секретарем ЦК ВЛКСМ, у меня состоялась встреча с А.И. Микояном. На той встрече он произнес запомнившуюся мне фразу:

- Сурен, ты знаешь, недавно по телефону разговаривал с Антоном Ервандовичем. Он переживает в связи с тем, что тебя перевели в Москву. Хотя это и большое выдвижение, впервые наш соотечественник избирается на такую должность в комсомоле, но для него, как он сказал, это - большая потеря.

Вспоминается, Антон Ервандович устроил в доме приемов обед в честь моего отъезда в Москву, на который были приглашены члены бюро ЦК КП Армении и заместители Председателя Совета Министров республики. Запомнился этот обед, на встрече царила весьма теплая и доброжелательная обстановка. Запомнились и слова А.Е.Кочиняна: “Сурен, жив буду, верну тебя в Армению”. Но судьба распорядилась иначе. В 1974 году А.Е. Кочинян ушел на пенсию, а мне пришлось в силу сложившихся обстоятельств поработать в Москве еще долгие годы.

Говоря об отношении А.Е. Кочиняна к молодым кадрам, не могу не отметить и такой стиль его работы. Он изучал их не только в официальной обстановке. Часто по приглашению Антона Ервандовича я бывал у них дома на даче. Вспоминаю его гостеприимную семью: супругу, которая была очень приятным и отзывчивым человеком, его дочь Жанну, сыновей, зятя Вову. От этих посещений веяло каким-то особым теплом. Антон Ервандович умел создавать непринужденную обстановку, и человек в его семье не ощущал какой-то скованности.

По жизни Антон Ервандович был жизнелюб и оптимист, любил природу, если позволяло время, иногда ездил на охоту, дарами которой пользовались и мы. Иногда, уже довольно в позднее время, после охоты раздавался звонок у нас на квартире, появлялся водитель Антона Ервандовича и передавал от его имени мясо медведя или косули. В этом весь Антон Ервандович - его доброта, внимание, забота.

Еще раз о внимании к молодым кадрам. Помню освободилось место главного редактора газеты "Советакан

Айастан" после ухода Хачика Овакимяна. В разговоре с Антоном Ервандовичем сказал ему:

- Антон Ервандович, у нас в газете "Авангард" главным редактором работает Лорис Кроян, работает не один десяток лет, человек взвешенный, осмотрительный, за плечами большой опыт журналистской работы. Посмотрите на его кандидатуру.

Не знаю, какую роль сыграла моя рекомендация, но вскоре после этого Л. Кроян был назначен главным редактором газеты "Советакан Айастан".

Припоминаю и такой случай. В Дилижане вакантным было место председателя горисполкома. Предложил Антону Ервандовичу кандидатуру Чепель Надежды, которая многие годы работала первым секретарем горкома комсомола. Обосновал свое предложение. Антон Ервандович внимательно меня выслушал и вскоре на обсуждение бюро ЦК была вынесена эта кандидатура. В ходе обсуждения Антон Ервандович бросил такую реплику: “Это Сурен расставляет свои кадры”. Я немного смутился, а Надежда Чепель отреагировала словами: “А я не подведу Сурена Гургеновича”. Подобных примеров мог бы привести не мало.

Антон Ервандович часто встречался с секретарями райкомов и горкомов комсомола. И справедливости ради нужно сказать - республиканский комсомольский актив любил и уважал Антона Ервандовича, ценил доверие первого секретаря ЦК КП Армении.

Не могу не отметить еще одну черту Антона Ервандовича. Он был тонким психологом, умел как никто другой показать, что замечает позитивное, как то ненароком мог это отметить, даже в каких-то мелочах. Но это были такие мелочи, что выходил от первого секретаря ЦК окрыленный и согретый.

Могут задать вопрос, а были у него недостатки, ошибки. Отвечаю, что я не знаю политических и государственных деятелей, которые не совершали ошибок,

были непогрешимы. Таких людей вообще нет. Весь вопрос в том, какие это ошибки и приводили они к каким либо негативным последствиям в масштабе республики. Все достоинство А.Е. Кочиняна состояло в том, что если он и совершал ошибки весьма незначительные, то умел весьма быстро их исправлять.

Мне в жизни посчастливилось, что пришлось работать под началом мудрого, опытного, внимательного и очень заботливого наставника.

Отдавая дань уважения видному государственному деятелю Антону Ервандовичу Кочиняну, мы осмысливаем прошлое и обогащаем настоящее. Возвращаясь к жизни и деятельности таких людей как А.Е. Кочинян, мы, невольно, находим для себя много интересного, полезного и поучительного. Обидно только, что на заключительном этапе своей жизни этот человек был обойден вниманием, которого он заслуживал как достойный сын своего народа.

Бедна та страна, в которой низвергнуты политические авторитеты. Так давайте не низвергать, а восстанавливать авторитеты, воздавать должное людям, которые этого заслуживают своей деятельностью во благо страны, народа и государства. Приятно сознавать, что за последние годы в Армении не мало делается в этом направлении.

Всегда надо помнить - будущее есть у того народа, дети которого идут и “поправляют плиты” на могилах предков.

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

ՆԱ ԻՐ ՄԵՋ ԿՐՈՒՄ ԷՐ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՎՍԵՄ ԱՐԺԱՆԻՔՆԵՐ

Ինձ համար մեծ պատիվ, միաժամանակ դժվարին պարտավորություն է խոսք ասել մեր ապրած ժամանակի խոշոր կուսակցական ու պետական գործիչ Անտոն Երվանդի Քոչինյանի մասին: Ընդհանրապես մեծությունների մասին դժվար է խոսել, որովհետև նրանք իրենց մեջ կրում են ոչ միայն մարդկային վսեմ արժանիքներ՝ պարզության, համեստության, ազնվության, ճշմարտացիության, խղճի ու պատվի բարձր հատկանիշներ, այլև կրում են մի ամբողջ ժամանակաշրջան: Ավելին, Անտոն Քոչինյանը իր մեջ ամբողջ Հայաստանն էր պահում՝ տոգորված լինելով իր երկրի նկատմամբ բուռն սիրով, իր ժողովրդին ծառայելու անսահման պատրաստակամությամբ: Եվ հենց այդպիսի սիրով էլ քարը քարի վրա դնելով՝ նա գրեց իր ղեկավարած ժամանակաշրջանի պատմությունը, որը չափվում է ավելի քան 30 տարով:

Ես միշտ մտածել եմ, որ ղեկավար լինելու համար բնատուր խելքն ու աշխատասիրությունը, նույնիսկ տաղանդը բավական չեն, հարկավոր է այդ ամենի հետ նաև սիրտ ունենալ: Ահա այդպիսի մեծ սիրտ ուներ Անտոն Քոչինյանը: Իսկ դա գալիս էր նրանից, որ նա հողածին էր և իր իմաստությունը մշտապես քաղում էր հողից: Նա թերևս հանրապետության միակ գործիչն էր, որ Հայաստանի հողը, նրա ամեն մի հողակտորը գիտեր անուններով, գիտեր նաև, թե ով է այդ հողակտորի տերը, այնտեղ ինչ է մշակվում և ինչ կարելի է մշակել, իսկ ավելի շատ գիտեր հողատիրոջը: Սխալված չեմ լինի, եթե ասեմ, որ նրա մեջ ամենալավագույնը հենց զարմանալի զգացողությունն էր մարդկանց նկատմամբ: Նա իր կողքին մշտապես զգում և տեսնում էր շարքային մարդկանց, հարգում նրանց անձն ու աժանապատվությունը, հաշվի նստում նրանց հետ: Նա կարող էր ամենաշարքային հողագործի մեջ տեսնել ու ճանաչել նրա մեծությունը, իսկ մարդկանց ճանաչել, նշանակում է ամենից առաջ իմանալ նրանց հոգսերը և հոգսընկեր լինել նրանց: Հենց մարդկանց նկատմամբ սիրո թևերի վրա էր բարձրացել և հանրապետության առաջին դեմքը դարձել Անտոն Քոչինյանը:

Չեմ կարող չընդգծել նաև, որ նա այն սակավաթիվ ղեկավարներից էր, որ կյանքը, նաև սովորական առօրյան լցնում էր բովանդակությամբ, որով էլ չափազանց դյուրին էր դառնում նրա ղեկավարությամբ աշխատելը:

Զարմանալի հիշողության տեր մարդ էր: Երբեմն ինձ էլ են վերագրում հիշողությամբ օժտված լինելու շնորհը, սակայն պիտի ասեմ, որ բնատուր հիշողություն ունենալը նույնպես ոչինչ չի նշանակում, հարկավոր է ձգտել սեփական հոգու մեջ հիշողություն դաստիարակել: Այդ դաստիարակությունը ես ստացել եմ Անտոն Երվանդովիչից: Նա իր ապրած կյանքը հուզիչ էջերով պատմություն չէր դարձնում, այլ կյանքը վերապրում էր՝ այն անցկացնելով ու զտելով ժամանակի քամիչով և դարձնելով այնպիսի հիշողություն, որ կարող էր դաստիարակության դպրոց ու դասագիրք դառնալ: Նա Հայաստանի 926 համայնքներից յուրաքանչյուրում առնվազն 100 մարդ էր ճանաչում ոչ միայն դեմքով, այլև տոհմով, արմատներով, նախասիրություններով, ունակություններով, սովորույթներով, բարբառով, բոլոր մանրամասներով:

Հողին, հողագործին, հայ մարդուն մոտիկ լինելով հանդերձ՝ Անտոն Քոչինյանը մեր ժողովրդի հիշողության մեջ մնալու է նաև որպես մեծ գործերի հեղինակ, Հայաստանի տնտեսության բարձրացման մի շարք արմատական խնդիրների հետամուտ և կազմակերպիչ: Դա նրա գործունեության ամենանկատելի կողմերից է, քանի որ տնտեսական խնդիրների կարևորությունը երբեք չի տարրալուծվել նրա վարած ներքին ու արտաքին քաղաքականության կենսոլորտում: Ընդհակառակը, որակապես նոր մակարդակի բարձրացան արդյունաբերությունը, գյուղատնտեսությունը, աննախադեպ չափերի հասան շինարարությունը և էներգետիկան: Հայաստանը մեծ ճանաչում ստացավ գիտության, կրթության և մշակույթի ասպարեզներում, ժողովրդի բարեկեցության աճը Միության մյուս հանրապետությունների համեմատությամբ դարձավ անհասանելի: Նա տնտեսական, սոցիալական ոլորտում և քաղաքականության մեջ կանխատեսելու մարգարեությամբ էր օժտված: Նա հաստատեց տնտեսությունը էներգիայի աղբյուրներով հագեցնելու և մարդկանց կենսամակարդակը բարձրացնելու շարունակական փոխկապակցվածության գաղափարը, և պատահական չէր, որ Այսրկովկասում առաջին ատոմակայանը կառուցվեց

Հայաստանում: Այստեղ խոսքը տեղի ընտրության մասին չէ, այլ այն մասին, թե մենք ինչպիսի վիճակում կհայտնվեինք, եթե 90-ականներին չվերագործարկվեր ատոմակայանը կամ չլիներ Որոտանի հիդրոհամակարգը: Ածուխ, նավթ և գազ չունեցող հանրապետությունը էներգիայի ի՞նչ աղբյուրներից պիտի օգտվեր, երբ Սևանն էլ հոգեվարքի մեջ էր, իսկ անտառային պաշարներն էլ սահմանափակ էին: Վերջերս, երբ նորից ասպարեզ նետվեց Հայաստանում գազ և նավթ որոնելու կարգախոսը, մի դիպուկ խոսք ասացի.

- Եթե գազ և նավթ լիներ, Քոչինյանի ժամանակ գտած կլինեին:

Անտոն Քոչինյանը մտահոգված էր նաև արտաքին և ներքին հաղորդակցության ուղիների ընդլայնմամբ ու զարգացմամբ: Դրանք դեպի ծով ելք չունեցող, սահմանափակ երկաթուղային ցանց և լեռնային խիստ կտրտված ռելիեֆ ունեցող հանրապետության համար ավելի քան կենսական անհրաժեշտություն էին: Երբ շահագործման հանձնվեց Պուշկինի լեռնանցքի թունելը, Անտոն Երվանդովիչի նախաձեռնությամբ սկսվել էին նաև Սևանի թունելի շինարարական աշխատանքները, իսկ Մեղրունն արդեն նախագծվում էր: Այդ տարիներին գործողության մեջ դրվեցին և նախագծվեցին մի շարք ջրամբարներ, ոռոգման համակարգեր, ջրագծեր և այլն: Եվ քանի որ դրանց մեծ մասը տարիների կառույցներ էին, ճիշտ չէր լինի դրանք վերագրել որևէ անհատի կամ ղեկավարի: Օրինակ, երբ խոսում ենք Արփա-Սևան ջրատարի մասին, չպետք է որևէ մեկին առանձնացնել, որովհետև այն սկսվել է Յա.Զարոբյանի օրոք, համարյա ամբողջությամբ կառուցվել է Ա.Քոչինյանի ժամանակ և ավարտվել Կ.Դեմիրճյանի ղեկավարած տարիներին: Ընդհանրապես պետք է վերջ տրվի այն սովորությանը, երբ մի ճշմարտություն հաստատելու համար հերքում են մեկ այլ ճշմարտություն, կամ մեկին մեծարելու հմար նսեմացնում են մյուսին: Այս իմաստով մենք պատմությունից սովորելու շատ բան ունենք, քանզի մտածելու տեղիք է տալիս այն հանգամանքը, որ Հայաստանում սեփական հողի վրա անգամ մի թագավորի գերեզման չկա: Իսկ թագավորի պաշտամունք չունեցող երկիրը դժվար թե երկիր դառնա: Մի՞թե դա չի հուշում

Մեծ Բրիտանիայի օրինակը, որտեղ թագուհու լինելիությունը ազգային մտածելակերպի ամենակարևոր տարրերից է:

Անտոն Քոչինյանի մարդկային իմաստության ամենաբարձր տարրերից մեկն էլ հանգամանքներին հարմարվել կարողանալն էր: Ոչ ոք նրա չափ ներողամիտ չէր: Երբեք որևէ մեկի կամ որևէ երևույթի նկատմամբ ատելությամբ չլցվեց, թեև առիթներ էլ կային, և բարկացնողներն էլ քիչ չէին: Նա համբերությամբ տարավ նաև իրեն շրջապատող մարդկանց թուլությունները: Իմ հիշողությունների գրքում ես այդ իմաստով մի շարք օրինակներ եմ բերել: Չեմ մոռանում, որ իմ գործունեության արշալույսին կանչեց ինձ ու հայրաբար խորհուրդ տվեց.

- Խի՛ստ եղիր այն մարդկանց նկատմամբ, ովքեր դրա կարքն ունեն, իսկ մյուսներին հայրությու՛ն արա:

Քաջ տիրապետելով պլատոնյան այն սկզբունքին, որ ամենայն իմաստության հիմքը համբերությունն է, նա ներքին դժվարությունների հաղթահարման հետ կարողացավ նաև արտաքին ամպրոպների նկատմամբ հանգստություն պահպանել:

Հումորի շատ նուրբ զգացում ուներ: Հանրահայտ է, որ հումորը կյանքի անհեթեթությունների բարեհոգի հայտեցողությունն ու դրա գեղարվեստական արտացոլումն է, ուստի նրա մեջ չպետք է ցինիզմի տարրեր լինեն: Ցավոք, հիմա այդպես չէ: Չէ՞ որ հումորով ներկայացվում են ճշմարտություններ՝ կատակի քողի տակ: Այդ իմաստով Քոչինյանի հումորը ոչ միայն նուրբ էր, այլև բարեկիրթ: Գտնում էր, որ ծիծաղը մարդասիրության արտահայտություն է, ուստի և ոչինչ մարդկանց այնպես չի մերձեցնում, որքան լիաթոք, անմեղ ծիծաղը: Չմոռանանք նաև, որ ծիծաղով մարդը նաև մատնում է իրեն, դառնում այնպիսին, ինչպիսին կա: Հիշում եմ՝ պատմում էր, որ իրենց գյուղից մեկը կոլխոզից փախել և մտել էր Դեբեդ գետի ջրի տակ: Դրանից հետո ամեն առավոտ գլուխը ջրից հանել ու հարցրել է.

- Կոլխոզը դեռ կա՞, - ասել են՝ կա, և խեղճը նորից սուզվել է ջրի տակ: Ո՞վ չգիտեր, որ կոլխոզում հողը տեր չուներ, գյուղացին էլ հող չուներ: Իսկ եթե գյուղացին հող չունի, ուրեմն անտեր է, եթե հողը տեր չունի, ավելի քան անտեր է: Հողի և գյուղացու փոխհարաբերության փիլիսոփայությունը սա է: Երիցս ճիշտ է այն դատողությունը, թե հողը հարստության մայրն է, աշխատանքը՝ հայրը: Եթե մայրը կա, աշխատանք չկա, ուրեմն հողը պտղաբերել չի կարող: Այսպիսին էր նաև հողածին

և հողապաշտ Անտոն Քոչինյանի փիլիսոփայությունը: Ես անցել եմ նրա հողապաշտության դասերը, սովորել եմ նրա դպրոցում, և այդ դասերը մշտապես ուղեկցում են ինձ, որովհետև դրանք անցել են արյանս մեջ և մնալու են ընդմիշտ:

Անտոն Քոչինյանը գյուղատնտեսությունը հիանալի գիտեր: Գյուղմասնագետ լինելով՝ ես հաճախ զարմացել եմ նրա գիտելիքների՝ մասնագետին վայել խորության վրա: Առանձնահատուկ վերաբերմունք ուներ խաղողագործության, պտղաբուծության և անտառի նկատմամբ: Այդ ասպարեզներում բնագետի գիտելիքներ ուներ, բնասերի մոլուցք, բնապահպանի եռանդ, բնախույզի աչք և այդ թեմաների շուրջ կարող էր գիտնականների հետ բնանավիճել, հողագործներին խորհուրդ տալ: Պետք է ավելացնեմ, որ նրա օրոք սկսվեց անասնապահությունը արդյունաբերական հիմքերի վրա դնելու գործընթացը՝ հաշվի առնելով Հայաստանի սահմանափակ հնարավորությունները: Կառուցվեցին Թալինի խոզաբուծական, ինչպես նաև անասնապահական և թռչնաբուծական բազմաթիվ համալիրներ շատ շրջաններում:

Անտոն Քոչինյանը նաև խոշոր ազգային գործիչ էր: Իմանալով Հայաստանի ամեն մի քար ու թփի տեղը, ճանաչելով բոլոր հայերին՝ նա հրճվում էր , երբ հայոց հողի վրա մեկը տուն էր կառուցում, երբ մի գյուղ էր շինվում, երբ ճանապարհ էր կառուցվում, ջուր էր անցկացվում: Նրա ժամանակ մեր ղեկավարությունը վերջապես երեսը շրջեց դեպի գյողը: Բոլորը գիտեին, որ նա հանձնարարել էր գյուղերում ու շրջկենտրոններում տներ կառուցողներին չհարցնել, թե շինանյութերը որտեղից են ձեռք բերել: Շրջանների և գյուղերի ղեկավարները դա գիտեին: Ասում էր.

- Փոխանակ մենք կառուցենք, իրենք են կառուցում. դեռ պիտի նրանց աշխատավարձ էլ տանք:

Դա ոչ բոլորին տրված բնավորության գիծ է, դա մի անձի մեջ հայր ու որդի լինելու ֆենոմենն է: Ընտանիքում հայր լինելը հայի պարտքն է, բայց ժողովրդի հայր լինելու համար մեծ մարդ և մեծ գործիչ պետք է լինել:

Եվ, վերջապես, Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցի մասին: Այն ժամանակ, երբ կուսակցության ազգային քաղաքականությունը ամբողջովին ուղղված էր համահարթեցմանը, այսպես կոչված «խորհրդային ժողովուրդ» համընդհանրության ձևա-

վորմանը, նաև ազգային խնդիրների ու լեզվի սոցիալիստական ինտեգրացմանը, Անտոն Քոչինյանը խիզախություն ունեավ այդ կնճռոտ հարցերը բարձրացնել Մոսկվայի առջև՝ առանձնապես փաստարկելով Ադրբեջանի կազմում Արցախի մնալու անկարելիությունը: Ոչնչից չխորշելով՝ նա հասավ այն բանին, որ հարցը վերևներում քննարկվի: Թերևս խնդիրը հանգուցալուծվեր, եթե չլինեին կուսակցական հրեշները՝ Պոդգոռնին, Սուսլովը, Մաշերովն ու Մժավանձեն:

Հայտնի է, որ Հայրենական պատերազմից հետո պիտի լուծվեր Արևմտյան Հայաստանի հողերի, մասնավորապես Կարսի ու Էրզրումի հայկական տարածքների վերամիավորման հարցը: Ըստ կազմված ծրագրի՝ այնտեղ մազկոմի քարտուղար էր ուղարկվելու Անտոն Քոչինյանը: Իր կյանքի աստեղային ժամը նա համարում էր այդ ծրագրի իրականացումը:

Անտոն Քոչինյանը ինչպես շատերի, այնպես էլ իմ վրա հսկայական ազդեցություն է թողել: Նա կարող էր անհատի մեջ տեսնել ու բացահայտել այն, ինչին ընդունակ է վերջինս: Կարող էր աննկատ իր փորձը, համոզմունքները, նաև կրքերն ու իղձերը փոխանցել ուրիշին: Ես հորս ոչ ոքի հետ չեմ կարող շփոթել, կամ ասել, որ որևէ մեկին հորիցս ավելի շատ եմ հարգում ու մեծարում, սակայն չեմ կարող մոռանալ Անտոն Երվանդովիչի իրոք հայրական խորհուրդներն ու խրատները: Չի կարելի մոռանալ, թե նա ինչպիսի հոգատարություն ուներ դեպի երիտասարդ կադրերը: Առանձնահատուկ վերաբերմունք ուներ գյուղից եկածների նկատմամբ: Չէ՞ որ ինքն էլ նույն ճանապարհն էր անցել, անցել էր առանց տանող հրթիռի և բարձրացել իր ուղեծիրը, այն ուղեծիրը, որտեղ էլ առաջին մեծության աստղի նման շողշողում է մինչև այժմ: Այդ փայլը գնալով ավելի է պայծառանալու, որովհետև պատմությունը դեռ շատ անելիք ունի գնահատելու նրա մեծ վաստակը, հարազատ ժողովրդին մատուցած նրա լուրջ ծառայությունները:

Հայտնի է, որ մշտապես մեծ ղեկավար մնալ հնարավոր չէ, բայց կարելի է մեծ մարդ մնալ ընդմիշտ: Անտոն Քոչինյանը կար և կլինի այդպիսին, քանի կա հայ ժողովուրդը և հայ մարդու հիշողությունը:

ՓԱՌՔ ԻՐԵՆ:

ԼՅՈՒԴՎԻԳ ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ

ՄԵՐ ՊԱՐՏՔՆ Է ՉՄՈՌԱՆԱԼ ՆՐԱ ԲԱՐԻ ՀԻՇԱՏԱԿԸ

Իմ ծանոթությունը հայ ժողովրդի նշանավոր զավակներից մեկի՝ քաղաքական, պետական գործիչ Անտոն Քոչինյանի հետ կայացել է հիսունյոթ տարի առաջ:

1943 թվին, երբ նա Կիրովի շրջանի շրջկոմի քարտուղարն էր, ես հանդիպեցի նրան փոքր եղբոր՝ Հրաչի աշխատասենյակում: Չեմ կարող մոռանալ, թե ինչպես երկուսիս գրկեց ու բարձրացրեց: Այդ օրվանից ճանաչել և բարեկամացել եմ Քոչինյանների ընտանիքի և անձամբ Անտոն Երվանդովիչի հետ, որի հետ բախտ եմ ունեցել շփվելու շատ երկար տարիներ: Նախ պետք է ասեմ, որ երախտապարտ եմ իմ նկատմամբ իր անձնական վերաբերմունքի համար. իմ կյանքում նրա դերը եղել է վճռական. նա եղել է իմ ուսուցիչը: Նա հայ ժողովրդի ոչ միայն արժանավոր զավակն էր, մեծ հայրենասեր, պետական-քաղաքական մեծ գործիչ, այլ այն մեծ մարդկանցից մեկն էր, որն ինքը ունեցել է շատ մեծ վաստակ մեր հանրապետության բարգավաճման, ժողովրդի կենսամակարդակի բարձրացման մեջ: Նա շատ պաշտոններ է զբաղեցրել, բայց այն քսաներկու տարիները, որոնցից տասնչորսը նա եղել է կառավարության նախագահը, և ութ տարիները, երբ նա ՀՀ ԿԿ առաջին քարտուղարն էր, մեր հանրապետության զարգացման, բարգավաճման տարիներն էին, և դրա մեջ վճռական դերը եղել է Անտոն Քոչինյանինը: Ես կուզեի խոսել նրա բնավորության գծերի մասին: Ավելի բարի և մարդասեր մարդու չեմ հանդիպել: Զարմանալի հիշողության տեր էր: Մի դեպք պատմեմ: Հայրս արհեստավոր էր, մասնակցել էր Տաթևի եկեղեցու վերանորոգմանը և խորհուրդ տվեց՝ մեկնեմ Գորիս, Տաթև: Քոչինյանն առաջարկեց. «Սպասի՛ր, կգնանք միասին»: Մի օր եկա աշխատանքի, զանգահարեց, ասաց. «Չեռնովի հետ գալիս ենք, միացի՛ր մեզ, հետո էլ կգնաս և Տաթևը կտեսնես»:

Ճանապարհին որտեղ կանգնում էինք, բոլորին ճանաչում էր՝ պապին, տատին, տղային, թոռնիկին: Մեկ էլ կհարցներ.

- Տղաս դպրոցը ավարտե՞ց, պապդ՝ Հայրապետը, կա՞:

Զարմացել էի, բոլորին որտեղի՞ց էր հիշում, ճանաչում: Հայաստանում չկար մի քար, մի թուփ, մի հող, մի ծառ, որ

չճանաչեր: Ես ապշել էի նրա հիշողության և իմացության վրա: Քոչինյանը անսահման սիրում էր մեր երկիրը և իր տաղանդը, շնորհքը և աշխատասիրությունը դնում էր մեր երկրի բարգավաճման համար: Ես շատ բարձր եմ գնահատում նրա վաստակը մեր ժողովրդի, մեր հանրապետության առջև: Մի հասարակ օրինակ բերեմ: Քաղաքում կարագը վերջացել էր, այդ մասին զեկուցեցի իրեն: Անտոն Երվանդովիչը զանգահարեց ոչ թե Մոսկվա, այլ Ուկրաինայի առաջին քարտուղար Շելեստին և ասաց վիճակի մասին: Մեկ շաբաթ հետո այնքան կարագ ուղարկեցին Երևան, որ պահեստներում տեղ չլինելու պատճառով կայարանից կարագը ուղղակի բաշխում էին խանութներին: Ամեն օր հետևում էր, թե իրավիճակը ինչպիսին էր ոչ միայն Երևանում, այլև ամբողջ հանրապետությունում, հարցը լուծում էր անմիջապես:

Իսկ ինչպե՜ս լսել գիտեր մարդկանց, մտնել վիճակի մեջ, թեթևացնել հոգսերը, նրանց վիճակը բարելավել: Զարմանալի մարդ էր:

Մարդուն հատուկ բոլոր գնահատելի հատկանիշները Անտոն Քոչինյանի մոտ կային:

Մեծ ուրախություն էր ապրում ամեն մի նոր դպրոցի բացվելով:

Մի անգամ ներկա էի, թե ինչպես իրեն զեկուցեցին, որ շինարարական հրապարակից քար ու ցեմենտ են գողացել: Ասեց.

- Տարել են շենք կառուցելու, որն էլ կմնա երեխաներին, թոռներին: Մի՛ դարձրեք դա խնդիր կամ պրոբլեմ:

Նրա ամբողջ կյանքը եղել է իր ժողովրդին, իր երկրին ծառայելու անօրինակ սխրանք: Ես գիտեմ նաև նրա սերը դեպի ընտանիքը, հարազատները, թոռները:

1965թ. նշվեց Մեծ եղեռնի 50 ամյակը, ու դա չտեսնված երևույթ էր հանրապետության համար: Մեծ էր Յակով Զարոբյանի ավանդը, որովհետև անհնարին էր նշել նման միջոցառում՝ առանց Մոսկվայի և Հայկոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղարի, սակայն հետո ցեղասպանության կոթողի կառուցումը, բացումը, որը տեղի ունեցավ 1967թ. նոյեմբերի 29-ին, դարձավ Քոչինյանի անխոնջ և փայլուն դիվանագիտական աշխատանքի արդյունքը: Բացման խոսքը ասացի ես, իսկ նա հանդես եկավ ճառով և Կոմիտասի հուզիչ

երաժշտության տակ վառեց հավերժական կրակը, որը վառվում է առ այսօր: Զարոբյանի ժամանակ ծնավորվեց նաև մետրոյի գաղափարը՝ ստորգետնյա տրամվայի անվան տակ, իսկ Անտոն Քոչինյանը վերափոխեց նախագծերը՝ դարձնելով մետրոպոլիտեն, և սկսվեց շինարարությունը: Ավելացնեմ, որ մետրոյի շինարարներին մենք հրավիրեցինք Թիֆլիսից՝ Դանդուրովի ղեկավարությամբ, և ես այն ժամանակ կարգադրեցի, որ ուսանողական հանրակացարանների մի զգալի մասը տրամադրեին մետրոյի բանվորներին, որոնք արագ և որակով սկսեցին աշխատանքները:

Նկարիչների տանը ցուցահանդես էր: Իմ ուշադրությունը գրավեց Բեջանյանի փոքրիկ քանդակը՝ «Ջուր ծախող տղան»: Ես խնդրեցի հեղինակին, որ մեծացնի քանդակի չափերը՝ հետագայում Կոմունարների այգու մոտ տեղադրելու համար, որտեղ ժամանակին շատ էին ջուր ծախող տղաները: Երբ այդ մասին ասացի Հասրաթյանին և Քոչինյանին, անմիջապես հավանություն տվեցին, և Բեջանյանի քանդակը տեղադրեցինք այգու մուտքի մոտ, որը հիմա էլ կանգնած է: Զարմանալի է, բայց փաստ. ամեն մի փոքրիկ բանի անմիջապես ընթացք էր տալիս:

Շատ կարևոր հարց էր Երևանի ջրամատակարարման ապահովումը: Մենք շատ բողոքներ էինք ստանում՝ կապված ջրի հետ: Հաճախակի ստիպված դիմում էի Քոչինյանին: Սկսվել էր Գառնիի ջրամբարի շինարարությունը: Սակայն երկու կարևոր խնդիր կար. մինչև խմելու ջուրը Երևան բերելը գառնեցիները պահանջում էին իրենց ապահովել ոռոգման համար համապատասխան ջրով: Կոմունալ տնտեսության նախարար Բաղրամյանը գտնում էր, որ պոմպակայանի միջոցով կարելի էր գետի ջուրը բարձրացնել և օգտագործել ոռոգման համար, սակայն գյուղացիները համաձայն չէին, պահանջում էին, որ ինքնահոսով տրվեր ջուրը, իսկ որպեսզի ոռոգման ջուրը բերվեր, անհրաժեշտ էր հինգ կմ ջրագիծ անցկացնել, որին դեմ էր նախարարը, և այդ պատճառով հարցը չէր լուծվում: Ստիպված էի դիմել Քոչինյանին և խնդրել, որ միջամտի: Նա անմիջապես կարգադրեց Բաղրամյանին, որ կառուցեն ջրագիծը: Ջրագիծը շտապ կառուցվեց, ավարտվեց Գառնիի ջրամբարի շինարարությունը, որը ապահովեց և բարելավեց

Երևանի ջրամատակարարումը: Կառուցվեց նաև Ապարանի ջրատարը:

Չի կարելի մոռանալ նրա արած գործերը մեր հայրենիքի համար Երևանի հետ կապող մայրուղիների կառուցումը, ծառապատումը Երևանում և հանրապետությունում, ո՞ր մեկն ասեմ: Եթե այսօր նա մոռացության տրվի, և հիշատակը ըստ արժանվույն չգնահատվի, մեր կողմից շատ անարդար քայլ կլինի:

1966թ. փետրվարին ՀԿԿ առաջին քարտուղար ընտրվեց Քոչինյանը, Բադալ Մուրադյանին նշանակեցին վարչապետ, ես դարձա քաղկոմի առաջին քարտուղար և աշխատեցի այդ պաշտոնում մինչև 1974 թվի նոյեմբեր ամիսը, այսինքն մինչև Քոչինյանի աշխատանքից ազատվելը:

Ես կուզենայի հիշեցնել մի կարևոր հանգամանք՝ կապված Ղարաբաղի հետ: Սկսեմ նրանից, որ Ստալինի պես անհասանելի և դաժան մարդու առջև Ղարաբաղը Հայաստանին միացնելու վերաբերյալ հարցն առաջին անգամ բարձրացրել էր ՀԿԿ առաջին քարտուղար Գրիգոր Հարությունյանը դեռևս 1945 թվականին:

Անտոն Քոչինյանը ոչ միայն բարձրացրեց Ղարաբաղի հարցը, այլև ստեղծեց հանձնաժողով, որի կազմի մեջ մտա ես, սակայն Մոսկվայում Ղարաբաղի հարցը ԽՄԿԿ Կենտկոմում ոչ միայն չքննվեց, այլ մնաց անպատասխան: Կարծում եմ, որ այդ հարցը որոշակի դեր խաղաց Քոչինյանի հետագա ճակատագրում, ենթադրում եմ, որ Մոսկվան չներեց նրա հարցադրումը:

Մեծ իրադարձություն էր նաև Երևանի 2750-ամյակի տոնակատարությունը: Ես ծնվել, ապրել և մեծացել եմ Երևանում, բայց այնպիսի տոնակատարություն, ինչպիսին էր Էրեբունի-Երևանը, չեմ հիշում: Դա ոչ թե մեր կազմակերպիչների շնորհքն էր, այլ ժողովրդի, որը զարմանալի ցնծությամբ ընդունեց և կատարեց: Մենք կանգնած էինք Էրեբունի թանգարանի առջև, որը, ի դեպ, նույնպես կառուցվել էր էլի իր ժամանակ: Եկել էին շատ հյուրեր՝ մարշալներ Բաղրամյանը, Բաբաջանյանը, գրող Մարիետա Շահինյանը, տաղանդավոր ավիատոր Արտեմ Միկոյանը և այլոք:

Երբ բոլորս կանգնած էինք թանգարանի առջև, մեզ մոտեցավ մի մարդ՝ երկու երեխաների ձեռքը բռնած, և ասաց.

- Ընկե՛ր Քոչինյան, թույլ կտա՞ք՝ ընկեր Ղարիբջանյանին մի բան խնդրեմ, - և շրջվելով դեպի ինձ՝ ասաց, - ընկե՛ր

Ղարիբջանյան, երեխեքս պարել են ուզում, իմ տունն այստեղ է, հենց առաջինն է, Դուք էլ ասեք, թող մի նվագ բերեն, համեցեք ինձ մոտ, սեղանը պատրաստ է, լավ կարմիր գինին դրված, խորովածն էլ կրակի վրա է, եկեք այս մեծ տոնի առիթով մի-մի բաժակով իրար շնորհավորենք:

Բաղրամյանը ասաց.

- Անտո՛ն Երվանդովիչ, Դուք ի՞նչ կարծիքի եք, իջնե՞նք:

- Իջնենք, - պատասխանեց Անտոն Երվանդովիչը:

Մենք իջանք դեպի տուն, երաժիշտները մոտ էին՝ կանչեցինք: Տեսնել էր պետք, թե այդ ինչ ուրախություն ծավալվեց. բոլորը պարի բռնվեցին, մենք էլ գինին խմեցինք ու բարձրացանք դեպի թանգարան, իսկ երեկոյան Անտոն Քոչինյանը մեծ ընդունելություն կազմակերպեց Գերագույն խորհրդի դահլիճում:

ՍՏԵՓԱՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՆՐԱ ՀԻՇԱՏԱԿԻ ՀԱՆԴԵՊ ԺԱՄԱՆԱԿՆ ԱՆԶՈՐ Է

Հայ ժողովուրդը որքան հին է, այնքան էլ քաղաքական-պետական խոշոր գործիչներով աղքատ: Դա իրողություն է, որը բացատրել կարելի է, բայց հերքել՝ ո՛չ:

Քաղաքական խոշոր գործիչների այդ ոչ ստվար աստղաբույլում է Անտոն Երվանդի Քոչինյանը: Մեր ժողովրդի 20-րդ դարի պատմությունն անհնար է պատկերացնել առանց Ա.Քոչինյանի, որովհետև նա այդ պատմության ամենահմուտ, ամենաերկարակյաց և ամենաերախտաշատ գործիչներից էր: Ավելի քան 30 տարի նա եղել է Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարներից և առաջատար դեր է խաղացել մեր հայրենիքի նախադեպը չունեցող բարգավաճման գործում: Նա եղավ Հայաստանի Հանրապետության լավագույն վարչապետը և լավագույն ղեկավարներից մեկը:

Վիթխարի հմայքի և բարության տեր էր: Տղամարդ էր այս բառի ամենատարողունակ առումով: Մարդամոտ էր, ոչ թե հակասություններ ստեղծող, այլ հարթող: Անհնար էր հակակրանք ունենալ նրա անձի հանդեպ: Թե՛ ազգային գործիչ էր և թե՛ միջավայրի մարդ, մարդկանց համախմբող: Ա.Քոչինյանը հողի մարդ էր, հողի ու հայրենիքի բույրով օժտված անհատականություն: Նա Հայաստանը գիտեր այնպես, ինչպես ոչ ոք: Նա մշակ էր, բայց ոչ չարքաշ, նա տքնում էր, բայցծ ոչ հանուն տքնելու: Ամենակնճռոտ հարցերը ամենակարճ և հնարավորին չափ ոչ հիվանդագին լուծելու գործի մեծ վարպետ էր:

Հայ մարդ էր, նաև՝ լոռեցի՝ թումանյանական սրտաբացությամբ, և նրա նման հավաքների ոգի էր, չնայած երբեք չէր ձգտում տեղ գրավել «խոշոր պլաններում»:

Ինձ բախտ է վիճակվել մոտ մեկ քառորդ դար աշխատել Քոչինյանի հետ և նրա ղեկավարությամբ: Հեշտ ժամանակներ չէին: Նպատակի հստակությունը մարդկանց չէր ապահովագրում փոքր ու մեծ հակասություններից, թյուր ըմբռնումներից և կարծիքների տարընթացություններից: Ա.Քոչինյանի հետ ունեցել եմ ոչ միայն հակասություններ, այլ նաև առճակատումներ, բայց ոչ մի դեպքում՝ հակակրանք, չարություն, որովհետև նրա անձը բացառում էր քենը, չարությունը, թշնամությունը:

Ընթերցողին եմ ներկայացնում մի քանի դրվագներ՝ միտքս հաստատելու համար:

Մեծ եղեռնի 50-ամյակը Երևանում նշվեց, բառիս բուն իմաստով, արտակարգ: Այն նշվեց թե՛ վարչակարգի կողմից և թե՛ նրա դեմ: Եղան մարդաշատ երթեր, հանրահավաքներ, այլևայլ միջոցառումներ:

Ես ՀԼԿԵՄ Կենտկոմի առաջին քարտուղարն էի: Ապրիլի 28-ին ինձ կանչեցին Մոսկվա: Գնացի՝ քաջ գիտենալով, որ ինչ որ պատժի արժանանալու եմ: Բայց կատարվեց անսպասելին: ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Ս.Պավլովը ինձ, թե.

- Գիտե՞ս, Երևանում կատարվածը դրսում օգտագործվելու է չար նպատակներով: Դրա առաջը պետք է առնել: Տեղյակ եմ, որ Երևանի երիտասարդությունը վաղուց որոշել է երիտասարդության պալատ կառուցել, բայց ֆինանսների բացակայության պատճառով չի կարողանում: Ճիշտ կլինի, որ այն կառուցվի ՀամԼԿԵՄ միջոցներով, թող այդ լինի կոմերիտմիության նվերը Հայաստանի երիտասարդությանը:

Երիտասարդական պալատի (տան) շինարարությանը ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմը նախատեսում էր տրամադրել 10 մլն. ռուբլի: Նախագիծը կազմել էին երիտասարդ, տաղանդավոր ճարտարապետներ Ա.Թարխանյանը, Ս.Խաչիկյանը և Հ.Պողոսյանը: Նրանց նախագիծը պահանջում էր ծախսել 25 մլն ռուբլի: Ս.Պավլովն ասաց, որ Կոմերիտմիության Կենտկոմը այդքան գումար տրամադրել չի կարող: Պետք է օգնի նաև Հայաստանի կառավարությունը: Զանգահարեցի Քոչինյանին: Նա, թե.

- Ստյոպա՛, վիճակներս ծանր է:

Երկար լռություն և ապա.

- Բայց նման կառույց ձեռքից բաց թողնել չի կարելի: Համաձայնվի՛ր, մի բան կանենք:

Ա.Քոչինյանը երկիրը կառուցապատելու, բարեկարգելու առանձնահատուկ նվիրում ուներ: Այն, ինչ այսօրվա Հայաստանում կա, դրանց ճնշող մեծամասնության ստեղծման նախաձեռնողն ու մասնակիցը եղել է նա: Խոսքը գնում է թե՛ Արփա-Սևան ջրատարի ու Երևանի մետրոպոլիտենի, թե՛ Երևան-Հրազդան-Իջևան երկաթուղու ու Տաթևի հիդրոհանգույցի և թե՛ հարյուրավոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների կառուցման մասին:

Մեծ եղեռնի 50-ամյակը ի նշումն արյունահեղություն չառաջացրեց, բայց հրապարակից հեռացրեց այն լայնորեն նշելու գաղափարի հեղինակին ու կենտրոնական դեմքին՝ Յակով Զարոբյանին:

Զգում էինք, որ նրա շուրջը մթնոլորտը գնալով թանձրանում էր: Չնայած Զարոբյանը Բրեժնևի հետ լավ հարաբերությունների մեջ էր և ծառայություն էր մատուցել Խրուշչովին հանելու ու նրա տեղը Բրեժնևին ընտրելու գործում, այնուամենայնիվ Մոսկվան Յա.Զարոբյանին չներեց եղեռնի տարելիցը ըստ ամենայնի նշելը: Այդ իսկույն նկատեցին Հայաստանում նրա նկատմամբ ոչ բարյացակամ վերաբերմունք ունեցողները և սկսեցին եռանդուն գործունեություն ծավալել Զարոբյանի անկումը արագացնելու համար:

Կենտկոմի բյուրոյի հերթական նիստ էր: Քննարկվում է Սունդուկյանի անվան դրամատիկական թատրոնի աշխատանքներին վերաբերող հարց: Սովորական հարց և բյուրոյի սովորական նիստ: Արտակարգ ոչինչ չկար ու չէր սպասվում: Սակայն այդ օրը բյուրոյի սենյակում կարծես օդն էլ լարված էր, մի ինչ-որ ջղագրգիռ բան կար: Թատրոնի հարցի քննարկումն իմիջիայլոց բնույթ կրեց: Վարդան Աճեմյանն ամեն կերպ ջանում էր սրել դրությունը, հանրապետության ղեկավարությանը հասկացնել, որ թատրոնի հիմնահարցերը շատ ավելի բարդ են ու խոր արմատներ ունեն, քան բյուրոյում ներկայացվում էր: Բայց ապարդյուն:

Նիստի ավարտի Հովի.Բաղդասարյանը բյուրոյի անդամներին խնդրեց մնալ:

Մնացինք: Հ.Բաղդասարյանն առաջինը խոսեց և, վկայակոչելով սպորտկոմիտեի նախագահի հետ առնչվող մի տգեղ միջադեպ, Զարոբյանին մեղադրեց անսկզբունքայ-նության, կոպտության, երկերեսանիության և բազմաթիվ այլ արատների մեջ: Ապա ելույթ ունեցան կենտկոմի մյուս քարտուղարները, Ա.Քոչինյանը: Բոլորը խոսքերը մեկ արած Զարոբյանին մեղադրանքներ ներկայացրին: Եթե հիշողությունս չի դավաճանում, միայն Ե.Ասծատրյանը հակառակ դիրքերից հանդես եկավ:

Բյուրոյի կազմում ես ամենաերիտասարդն էի և ենթադրում եմ, որ իմ կարծիքը «դավադրության»

մասնակիցների համար էական նշանակություն չուներ: Նրանք հավանաբար նաև չէին կարծում, թե ես ելույթ կունենամ:

Մինչդեռ Զարոբյանի վրա նախապես պլանավորված ու կազմակերպված այդ հարձակումը ինձ խորապես հուզեց: Ես լավ էի հասկանում, որ նրան ներկայացրած մեղադրանքների մեծ մասը չափազանցություն էր, որ դրանք պարզապես ծածկույթ էին ինչ-որ մտադրություններ քողարկելու համար: Խոսեցի 40 րոպե:

Ինձ թվում էր, որ չնայած իր արտաքին չեզոք կեցվածքին, հակազարոբյանական խմբավորման ղեկավարը Ա.Քոչինյանն էր: Դրա համար էլ ելույթս հիմնականում նրա դեմ էր: Մինչև օրս էլ չեմ կարողանում որոշակի գնահատական տալ արարքիս. ճի՞շտ էի, թե՞ սխալ:

* *
*

1966 թվի ապրիլի 24-ն է: Օդում տագնապն ու մտավախությունն իրար խառնված՝ ճնշում էին բոլորիս: Տագնապում էինք. չէ՞ որ 1965-ի ապրիլի 24-ին օպերայի թատրոնում կատարվածը հիշողության մեջ դեռևս թարմ էր:

Առավոտյան ժամը 11-ին զանգահարում է Ա.Քոչինյանը, որն արդեն ՀԿԿ կենտկոմի առաջին քարտուղար էր:

- Ինչո՞վ ես զբաղված:

- Առանձնապես ոչնչով:

- Դու՛րս արի՝ գնանք մի փոքր շրջենք:

ՀԿԿ Կենտկոմի շենքից զբոսնելով Բաղրամյան փողոցով իջանք վար: Հանդիպում էին մարդիկ, ողջունում, Քոչինյանի հետ ինչ որ մտքեր փոխանակում: Մտանք խանութներ, կենցաղսպասարկման տաղավարներ. հարց ու փորձ, դիտողություններ ու պահանջներ, առաջարկություններ ու ցանկություններ:

Նկատեցի, որ Քոչինյանին մոտեցողներից ոչ մեկը նրանից որևէ բան չխնդրեց, ինչ-որ բանից չդժգոհեց: Նրանք պարզապես բավարարված էին, որ փողոցում դեմ դիմաց տեսնում էին երկու ղեկավարների և հնարավորություն ունեին նրանց ողջունել փողոցում հանդիպած ծանոթի կամ բարեկամի նման:

Քոչինյանը արտակարգ դիտողականություն ու դիմացինի մտքերն ու զգացածը կարդալու, նկատելու կարողություն ուներ:

ճիշտ է, ոչ միշտ էր արձագանքում, բայց նրա աչքից ոչինչ չէր վրիպում:

Սկսեց խոսել հարցերի մասին, որոնց վերաբերյալ նրա մոտեցումների հետ ես համաձայն չէի:

Հայրական ջերմությամբ ու փիլիսոփայական անշահախնդրությամբ բացատրում էր դրանց լուծման գործում իր մոտեցումների շարժառիթները և մեղմ ժպիտով ավելացնում.

- Տղա՛ ջան, կապրես ու կհամոզվես, որ ճիշտն այդ էր:

Քայլելով հասանք կառավարական տուն:

Բազմիցս եմ տեսել Կենտկոմի մի այլ առաջին քարտուղարի՝ Սուրեն Թովմասյանին, Աբովյան փողոցում զբոսնելիս: Այդ տարիներին ևս բարդ իրադարձություններ էին տեղի ունենում. Խրուշչովը ձգտում էր ստալինյան բռնատիրական համակարգը ժողովրդավարական դարձնել: Ներքաղաքական պայքարը ծայրաստիճան սրված էր: Ճիշտ է, ժողովուրդը փողոց դուրս չէր գալիս, բայց ավելի հանդուրժողական չէր, քան հանրահավաքային խելագար բռնկումներին:

Սակայն Հայաստանի ղեկավարները սեփական ժողովրդից չէին վախենում, նրա հետ շփվում էին անկաշկանդ ու առանց թիկնապահների օղակի...

* *
*

Առաջին անգամ երիտասարդ գրողներին և արվեստի աշխատողներին պետք է շնորհվեր Հայաստանի կոմերիտմիության մրցանակ:

Երիտասարդ գրողներից ներկայացված էին Հ.Մաթևոսյանի և Վ.Պետրոսյանի թեկնածությունները: Համ ԼԿԵՄ Կենտկոմում ու մտավորականության որոշակի շրջաններում տիրապետող կարծիքն էր, որ մրցանակը պետք է շնորհվեր Հ.Մաթևոսյանին: Սակայն ՀԿԿ Կենտկոմում ստացվում է հայտնի գրողների ստորագրությամբ մի նամակ, որը պաշտպանում էր Վ.Պետրոսյանի թեկնածությունն ու մերժում Հ.Մաթևոսյանի գրականությունը: Ինձ կանչեցին Կենտկոմի առաջին քարտուղարի մոտ: Իսկույն կռահեցի, թե ինչ խոսակցություն է սպասվում, և մինչև երրորդ հարկ հասնելը ելքը գտա:

- Ա՛յ Ստյոպա, - դիմեց ինձ Քոչինյանը, - մեր հոգսերը քի՞չ են, որ դու նորերն ես ավելացնում: Գրողները գտնում են, որ

մրցանակը պետք է շնորհվի Վ.Պետրոսյանին: Շնորհե՛ք ու հարցը փակե՛ք:

- Իսկ ավելի ճիշտ չի՞ լինի, եթե առաջին մրցանակը շնորհենք հայրենական պատերազմում զոհված Թաթուլ Հուրյանին:

- Այ դու ապրես: Գտար: Գլխացավանքից ազատեցիր, - ուրախացած ասաց Քոչինյանը:

* *
*

60-ական թվականներին դեպքեր պատահեցին, երբ արտասահման մեկնած առանձին զբոսաշրջիկներ ետ չվերադարձան: Նրանց մեծ մասը լքեց հայրենիքը ոչ թե քաղաքական, այլ նյութական նկատառումներով: Արտասահմանից չվերադարձած երեք երիտասարդների կապակցությամբ ՀԼԿԵՄ Կենտկոմի հաշվետվությունը դարձավ ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի բյուրոյի քննարկման առարկա: Դժվարանում եմ հստակ ասել, թե ում նախաձեռնությամբ էր այս հարցը քննարկման առարկա դարձել՝ Մոսկվայի՞, թե՞ Երևանի:

Մոսկվայից եկավ մի մարդաշատ հանձնաժողով՝ պարզելու, թե հանրապետության կոմերիտմիության աշխատանքներում եղած որ թերությունների հետևանքով են առանձին հայ երիտասարդներ մնում արտասահմանում: Այդ կապակցությամբ տեղին է հիշատակել հետևյալը:

1946-1949թթ. սփյուռքահայերի զանգվածային հայրենադարձությունը մեր հարևան հանրապետություններում խանդավառություն չառաջացրեց: Ընդհակառակը, միջոցներ էին ձեռնարկվում այն վարկաբեկելու համար: Հայրենադարձներից մեկը փախել անցել էր սահմանը: Բերիան այդ «խայտառակ» փաստը ներկայացնում է քաղբյուրոյի քննարկմանը: Հայաստանից նիստին մասնակցել էին Գ.Հարությունյանը և Ա.Քոչինյանը: Վերարտադրում եմ վերջինիս պատմածը: «Զեկուցողը Բերիան էր, որն առանց պիտակների մեջ խտրականություն դնելու՝ նետում էր Հայաստանի կոմկուսի ճակատին: Ստալինը ծխամորճը ձեռքին քայլում էր: Երբ զեկուցումն ավարտվեց, դիմեց Հարությունյանին. «Գրիշա՛, արտասահմանից որքա՞ն հայ եք ընդունել»: «Շուրջ 100 հազար, Իոսիֆ Վիսարիոնովիչ», - պատասխանեց Հարությունյանը:

«Քանի՞սն են ետ գնացել արտասահման»: «Մեկ հոգի», - հետևեց պատասխանը: «Մեկ հոգի», - կրկնեց Ստալինն ու շարունակեց հետ ու առաջ քայլել: - Եթե 100 հազար հոգու դժոխքից դրախտ տանեն, միևնույնն է կգտնվի մեկը, որը կցանկանա վերադառնալ դժոխք»:

* *
*

Հեռագիր եմ ստանում մեկնելու Մոսկվա՝ ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի բյուրոյի նիստին մասնակցելու համար:

Կենտկոմի քարտուղար Բ.Պաստուխովը ծանոթացնում է տեղեկանքին, որը քաղաքական սանձարձակ մեղադրանքների ժողովածու էր: Հայ երիտասարդությունը մեղադրվում էր ազգայնամոլության մեջ: Ընթերցումն ավարտելուց հետո գրում եմ դիմում, խնդրում՝ ինձ աշխատանքից ազատեն, պատճառաբանությամբ, որ այն, ինչ այդ տեղեկանքում գրված է, բացարձակ կեղծիք է:

Հաջորդ օրն առավոտյան ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Ս.Պավլովի աշխատասենյակում էի: Արտահայտեցի իմ կասկածներն ու նկատառումները:

Աշխատանքից ազատվելու դիմումս դրեցի սեղանին: Հենց այդ ժամանակ ներս մտավ քարտուղարուհին ու ասաց, որ Պողոսյանին Երևանը հեռախոսի մոտ է հրավիրում: Կենտկոմի բաժնի վարիչ Ա.Ստեփանյանն էր:

- Ի՞նչ կարծիքի ես, եթե քեզ կուսակցական աշխատանքի տեղափոխենք:

Խոսքը Վեդու շրջանի առաջին քարտուղարի պաշտոնի մասին էր:

- Համաձայն եմ, - պատասխանեցի անվարան:

- Քոչինյանն հանձնարարել է քեզ ասել, որ եթե առաջարկվող աշխատանքը սրտովդ չէ, կարող ես մնալ կոմերիտմիությունում:

- Ո՛չ, համաձայն եմ ու խնդրում եմ Քոչինյանին իմ անունից շնորհակալություն հայտնե՛ք վստահության համար:

Լսափողը դնում եմ ու մտնում Պավլովի աշխատասենյակը.

- Սերգե՛յ Պավլովիչ, ինձ աշխատանք առաջարկեցին, ու համաձայնությունս տվեցի:

- Այս զուգադիպությունը, ինձ թվում է, պատահական չէ, - մտորեց նա, - ինչ որ ձեռք գործում է:

- Այլևս նշանակություն չունի: Առաջարկվող աշխատանքը ինձ դուր է գալիս: Ես գնում եմ, - ասացի ես և, ողջագուրվելով Պավլովի հետ, գնացի օդանավակայան:

* *
*

1969 թվին խաղողի բացառիկ բերք էր աճել: Գինու գործարանների տարողությունները լցված էին, այլևս տեղ չկար բերքը ընդունելու: Միակ հույսը Այգևանի գինու գործարանն էր: Այդ գործանն էլ առաջին տարին էր խաղող ընդում, և շատ հաճախ էր գործը խափանվում: Օր ու գիշեր Այգևանում էի: Մի անգամ` վաղ առավոտյան, արթնացրին` ասելով, թե Քոչինյանն է եկել: Դուրս եկա բակ: Ինձ տեսնելով` Քոչինյանը խոժոռվեց:

- Լսի՛ր, բերքի տիրոջ հերն էլ անիծած, այս ի՞նչ վիճակում ես:

Գունատ էի, չսափրված, հայացքս խամրած:

Քոչինյանի այցը վճռական նշանակություն ունեցավ: Խաղողի մի մասը տեղափոխվեց հարևան շրջանների գործարաններ, մյուս մասը լցվեց դատարկ ջրավազանները: 45 հազար տոննա խաղող: Հեշտ է ասել:

* *
*

Զանգահարում է Քոչինյանի օգնականն ու ասում, թե Կենտկոմի քարտուղարը արդեն դուրս է եկել ու գալիս է Արարատ:

- Եկա՞ր ժամանակով, - հարցնում եմ ես:

- Ո՛չ, երեկոյան մեկնելու է Մոսկվա:

Քոչինյանի հետ գնում ենք ցեմենտ-շիֆերի կոմբինատ, ապա անցնում Սուրենավան ու Արմաշ սովխոզները, որոնց հիմնադրմանը նա անմիջական մասնակցություն էր ունեցել:

Հուշերը նրան 25-30 տարի հետ տարան:

- Գուցե մի քիչ հա՞ց ուտենք, - անհամարձակ հարցնում եմ ես:

- Ինչու՞ չէ, սիրով:

Պատասախանն անսպասելի էր: Շփոթմունքից կարմրեցի, քանի որ «հաց ուտելու» առաջարկությունը նրա օգնականը մերժել էր:

Մեկին ուղարկում ենք ուտելիք բերելու, իսկ մենք շարժվում ենք դեպի Կիրովի խորհտնտեսության այգիները:

Հենց ծառերի տակ սեղան ենք բացում: Ամեն ինչ գնված էր խանութից, որոնք ամիսներով այնտեղ մնացել էին գնորդ չունենալու պատճառով:

Քոչինյանը նայեց դրանց ու ծիծաղելով ասաց.

- Սրանց ուտողի կյանքի անվտանգությունը երաշխավորված չէ, բայց ոչինչ, եկեք փորձենք:

Որոշ ժամանակ անց Ա.Քոչինյանը աշխատանքից ազատվեց: Նրան փոխարինեց Կ.Դեմիրճյանը: Արտաքուստ դրանում արտառոց ոչինչ չկար: Սերնդափոխություն էր: Բայց ոչ միայն: Ընդամենը 60 տարեկան, աշխատելու դեռ վիթխարի եռանդ ու մեծ կենսափորձ ունեցող հսկա անհատականությանը պարտադրվեց «հարկադիր անգործություն»: Իսկ հետագայում փորձեր կատարվեցին նրան ոչ միայն ընդհանրապես մոռացության մատնելու, այլև վարկաբեկելու: Բայց ապարդյուն: Քոչինյանը այն մեծ մարդկանց թվում է, որոնց հանդեպ անզոր են թե՛ քաղաքական մակընթացությունները և թե՛ ինքը՝ ժամանակը:

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԴԱՐԲԻՆՅԱՆ

ԱՆԲԱՍԻՐ, ԱԶՆԻՎ ՈՒ ՇԻՏԱԿ ԱՅՐԸ

Ես 1962 թվականից տեղափոխվեցի կուսակցական աշխատանքի: Ինձ նշանակեցին Հոկտեմբերյանի շրջկոմի քարտուղար: Այդ տարիներին մոտիկից ծանոթացա շրջանի տնտեսության, մշակույթի և այլ հարցերի հետ: Անտոն Քոչինյանն այդ ժամանակ Նախարարների խորհրդի նախագահն էր:

Անտոն Երվանդովիչը գիտեր իր ժողովրդին, իր երկիրը, նա տեսնում էր Հայաստանը ամբողջությամբ, զգում էր նրան: Ինչպես ասում են, հողի ծնունդ էր և հողի իմաստություն կար մեջը: Զարմանալի հիշողություն ուներ, մարդկանց հիշելու պայծառ հիշողություն: Մի դեպք երբեք չեմ մոռանում: 1965 թվականին 44 պատգամավորներով մեկնում էինք Մոսկվա՝ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նիստին մասնակցելու համար: Մեզ հետ էր նաև Անտոն Քոչինյանը, որը խնդրեց՝ բոլորիս համար թուղթ ու գրիչ բերեն, հետո, դիմելով մեզ, ասաց, որ երեք ժամ 30 րոպեում (մինչև ինքնաթիռի՝ Մոսկվայում վայրէջք կատարելը) գրենք մեր իմացած գյուղերի անունները: Ինքն էլ սկսեց գրել և գրեց 780 գյուղի անուն (հին և նոր անվանումներով), իսկ մեզանից մեկը գրեց 100, մյուսները՝ 60, 30 և այլն: Զարմանալին ոչ միայն արտակարգ հիշողությունն էր, այլ նաև կապը, սերը հայկական գյուղի նկատմամբ, ընդ որում, գիտեր նախագահների, գյուղացիներից շատերի անունները: Դա անմոռանալի տպավորություն է թողել ինձ վրա, ու ես միշտ երազել եմ այդ մակարդակին հասնել:

Մի անգամ Քոչինյանը եկել էր Հոկտեմբերյան: Նա այցելեց Խորհրդային և Հայկավան գյուղեր: Ընդհանրապես գյուղերի սահմանները դժվար էր զատել. լեռնային գյուղերի նման չէին: Խորհրդային գյուղի մոտով անցնելիս Քոչինյանը ասաց.

-Էս վարժապետին ասա՛, որ այգիներին լավ չի նայում:

Նա նկատի ուներ կոլխոզի նախագահ Հարությունյանին, որը գյուղի դպրոցի նախկին տնօրենն էր: Ես էլ ասացի.

- Անտո՛ն Երվանդովիչ, այս այգիները Հայկավան գյուղինն են:

- Երկու տարի է՝ աշխատում ես, իսկ գյուղերի սահմանները չգիտես: Ստուգի՛ր և կտեսնես, որ ես ճիշտ եմ:

Երբ ես կանչեցի երկու նախագահներին, պարզեցի, որ ինքն էր ճիշտ: Մի անգամ Հրանտ Թամրազյանի տանը, որտեղ հաճախակի հանդիպում էի Դերենիկ Դեմիրճյանին, Հրաչյա Քոչարին, Գարեգին Սևունցին, որոնք հրաշալի զրուցակիցներ էին, խոսք գնաց Ավարայրի և Սարդարապատի ճակատամարտերի մասին, միանշանակ ասվեց, որ Սարդարապատը ավելի բախտորոշ էր հայ ժողովրդի համար, մանավանդ` 1915 թվականից հետո: Հետո, դիմելով ինձ, ասացին, որ մի՞թե չի լինելու մեկը, որ քարե գիրք գրի Սարդարապատի մասին: Ես մտածեցի` հերոսամարտը տեղի է ունեցել Հոկտեմբերյանում, որը այժմ հզոր շրջան է, ունի լավ տնտեսություններ...

Սարդարապատի հուշահամալիրը սկսեցինք կառուցել 1967 թվականի օգոստոսին, իսկ ավարտեցինք 1968-ին: Ի՜նչ խանդավառությամբ էր ժողովուրդը մասնակցում կառուցմանը: Մի վարպետի ասացի, որ լավ աշխատանքի համար պարգևատրելու եմ: Իսկ նա ասաց.

- Վա՛յ, ընկե՛ր Դարբինյան, ինձ վիրավորում ես, բա ես փողի՞ համար եմ աշխատում: Իմ հերը սասունցի էր, ես իմ նախնիների հանդեպ պարտքս եմ կատարում:

Բացումը տեղի ունեցավ մայիսի 25-ին:

Համալիրի կառուցման ժամանակ շատ նամակներ գրվեցին այն մասին, որ ավելի լավ կլիներ մի երկու բնակելի շենք կառուցեին: Այն ժամանակ 100 հազար ռուբլուն գերազանցող ծախսեր պահանջող կառույցի թույլտվությունը տալիս էր Մոսկվան, Պետպլանը, իսկ Սարդարապատի համալիրի շինարարությունը պահանջում էր 5 մլն. ռուբլի: Աշխատանքը գնում էր երեք հերթով, շինարարությունը կազմակերպում էի կոլտնտեսությունների միջոցով: Երբ նամակների քանակը շատացավ, մտա Քոչինյանի մոտ ու ասացի.

- Վաղվանից էլ չեմ աշխատելու, հերիք է, ես գիշեր-ցերեկ տանջվում եմ, իսկ այստեղ նամակներ, բողոքներ և զրպարտանքներ են գալիս իմ հասցեին, որի՞ն դիմանամ:

Նա ասաց.

-Ա՛յ տղա, ես էլ կարծում էի, թե դու խիզախ մարդ ես, զրպարտողները այսօր կան, վաղը` չկան, իսկ հուշարձանը դարերով ապրելու է, դիմումդ պատռի՛ր, գցի՛ր աղբարկղը ու

գնա՛, շարունակի՛ր, աշխատանքները. մենք երկուսս էլ պատասխանատու ենք այս գործի համար:

Բացմանը 300 հազար մարդ էր մասնակցում, հուշահամալիրի շուրջը արդեն բացվել էին վարդերը, ժողովուրդը վարդերը պոկում էր ու գցում Քոչինյանի վրա, կարծես վարդի անձրև էր տեղում: Ի՞նչ խանդավառություն էր ապրում նա, հետո շրջվեց իմ կողմը և ասաց.

- Ա՛յ տղա, դու՞ ես կազմակերպել:

- Չէ՛, - ամենայն ազնվությամբ ասացի ես, - ժողովուրդն է մեծարում Ձեզ:

Սկսվեց բացման արարողությունը: Քիչ այն կողմ Շիրազը միտինգ էր անցկացնում: Քոչինյանն ասաց, որ Շիրազին կանչեմ մեզ մոտ: Ես մոտեցա Շիրազին և ասացի, որ այդ շրջանի քարտուղարն եմ, ու Քոչինյանի հետ կանչում ենք՝ նախագահությունում կանգնելու:

- Էդ անկե՞ղծ կսես:

Պատասխանեցի.

- Շատ անկեղծ:

Քոչինյանը շատ ուրախացավ, երբ մոտեցանք, և ասաց.

- Էս հուշարձանը կառուցելով՝ մենք Մասիսն էլ պիտի մերը դարձնենք:

Սարդարապատի հուշահամալիրը կյանքի չէր կոչվի, եթե չլինեին Քոչինյանի թույլտվությունը, աջակցությունը և օգնությունը: Շինարարության ընթացքում ճարտարապետ Ռաֆայել Իսրայելյանի հետ եղան որոշ անհամաձայնություններ:

Ներկայիս զանգակատան փոխարեն մտածված էր 40 մետրանոց սուր:

Քոչինյանը ասում էր.

- Ռաֆֆի, եթե մեր ժողովուրդը 40 մետրանոց սուր ունենար, էս օրը չէր ընկնի: Մենք հավատքով ապրած ժողովուրդ ենք, մի ուրիշ բա՛ն մտածիր:

Այդ ուրիշ բանը դարձավ զանգակատունը, որն ավելի ճիշտ լուծում էր, հետո, ըստ նախագծի, թանգարանը լինելու էր 95x10մ չափի, որը մենք մերժեցինք և կառուցվեց այսօրվա հսկա շենքը:

Հայաստանի գյուղատնտեսության ապրանքների 20 տոկոսը տալիս էր Հոկտեմբերյանը: Մի անգամ դիմեցի Անտոն Քոչինյանին՝ ասելով, որ խեղճ ժողովուրդը խմելու ջուր չունի,

Այդր լճի ջուրը պիտանի չէ խմելու համար, լավ կլինի՝ ջուրը բերենք Ապարանից, բայց 60 կմ խողովակներ են պետք, որ չկա հանրապետությունում:

Քոչինյանը ասաց, որ ինձ կուղարկի Մոսկվա՝ Արամ Խաչատրյանի մոտ, որը այն ժամանակվա Նախարարներ խորհրդի նախագահի մոտ ընկերն էր: Ես մեկնեցի՝ հետս վերցնելով Հոկտեմբերյանի բերք ու բարիքից, բայց այդ ժամանակ Ա.Խաչատրյանը պառկած էր հիվանդանոցում: Ես ներկայացա, պատմեցի և ասացի խողովակների մասին: Նա իսկույն զանգահարեց Կոսիգինին, և խողովակները հատկացվեցին: Մենք ստացանք խողովակները և Ապարանի ջուրը բերեցինք Հոկտեմբերյան: Դա էլի 1968 թվականին էր, և ջրատարի բացումը վերածվեց տոնախմբության:

Ստեփան Զորյանի մահից հետո նրա ընտրատարածքում Գերագույն խորհրդի դեպուտատ ընտրվեց Պարույր Սևակը, որը Քոչինյանի հետ ուներ ջերմ հարաբերություններ: Քոչինյանը նույնպես անկեղծորեն սիրում էր Սևակին, բարձր գնահատում նրա պոեզիան և օգնեց «Անլռելի զանգակատուն» գրքի տպագրության հարցում, քանի որ պետանվտանգության մարմինները խոչընդոտում էին:

1964 թվականի մայիսի 4-ին ուժեղ կարկուտ եկավ Հոկտեմբերյանում: Խանջյանի անվան և «Նաիրի» սովխոզներին մեծ վնաս հասցվեց: Զանգահարեցի և ասացի.

- Անտո՛ն Երվանդովիչ, մեր տունը քանդվեց:

Կարկուտի շերտը նստել էր 10-15 սմ: Եկավ, նայեց, իսկ մենք, մի քանի հոգով կանգնած, զրուցում էինք: Նա պոկվեց մեր խմբից, հեռացավ բավականին և վերադարձավ՝ աչքերը սրբելով: Հետո ասաց.

- Գիտեք՝ Գրիգոր Արտեմիչը ասում էր՝ կարկուտից սով չի առաջանա: Մի բան կմտածենք:

Եվ, իսկապես, տուժած տնտեսություններին պետական բյուջեից հատկացվեց 30 մլն. ռուբլու օգնություն, որը համարժեք է այսօրվա 30 մլն. դոլարին: Տնտեսությունները վերականգնվեցին:

Քոչինյանն ինձ նշանակեց ներքին գործերի նախարար: Իր հովանավորությամբ միլիցիայի աշխատողների համար կառուցվեցին բնակելի շենքեր, հանգստյան տներ:

Քոչինյանն անբասիր, ազնիվ, շիտակ մարդ էր, կադրային քաղաքականության մեջ գիտեր ըստ արժանվույն գնահատել մարդկանց: Տնտեսությունը գերազանց գիտեր, զարմանալի սիրում էր հողը: Պահանջում էր, որ ընդլայնենք այգիները: Մենք նրանից շատ բան էինք սովորում՝ մարդասիրություն, մարդկանց ընդառաջ գնալու կարողություն: Իմ ճանաչած հայ պետական գործիչներից ամենապայծառ, ամենահայրենասեր անձն էր:

ԷԴՈՒԱՐԴ ՄԻՐԶՈՅԱՆ

ՄԵԾ ՀԱՅԵՐՆԱՍԵՐԸ

Երկար տարիներ ես ճանաչել և շփվել եմ Անտոն Քոչինյանի հետ, որը շատ մեծ դեր է կատարել ոչ միայն իմ կյանքում և գործունեության մեջ, այլև հանրապետության մշակույթի բնագավառում, իսկայական դեր է կատարել կոմպոզիտորների միության համար:

Առաջին անգամ ես Քոչինյանին հանդիպել եմ 1950 թվականի մարտի 10-ին Երևանի օպերայի թատրոնում: Անաստաս Միկոյանը հանդիպում ուներ իր ընտրողների հետ: Հանդիպումից հետո կայացավ մեծ համերգ, որտեղ ելույթ ունեցան Առնո Բաբաջանյանը, Ալեքսանդր Հարությունյանը, որոնք չորս ձեռքով կատարեցին «Հայկական ռապսոդիան», պարի ուսումնարանի սաները կատարեցին իմ «Լեզգինկան», ելույթ ունեցան արվեստի ուրիշ գործիչներ: Երեկոն ավարտվեց խնջույքով, որը կազմակերպել էր ՀԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Գրիգոր Հարությունյանը: Մասնակցում էին գիտության, արվեստի և գրականության այնպիսի փայլուն դեմքեր, ինչպիսիք էին Վիկտոր Համբարձումյանը, Վավիկ Վարդանյանը, Ա.Սաթյանը, Ե.Սահարունին, Տիգրան Շամիրխանյանը, որը Միկոյանի դասընկերն էր, ու էլի մի շարք նշանավոր մարդիկ: Այնտեղ էր նաև Անտոն Քոչինյանը, որը ինձ վրա մարդամոտ, սիրալիր մարդու տպավորություն թողեց:

1952 թվին նա դարձավ կառավարության նախագահ: Ես այն ժամանակ կոմպոզիտորների միության պատասխանատու քարտուղարն էի, Հայաստանի երաժշտական ֆոնդի նախագահը:

1952-1953թթ. ես և Առնոն դիմեցինք ԽՍՀՄ կոմպոզիտորների միության նախագահ Խրեննիկովին՝ կոմպոզիտորներին բնակարաններ տրամադրելու խնդրանքով: Նա կարգադրեց հատկացնել 100 հազար ռուբլի՝ շինարարության համար, սակայն Մոսկվայում սկսվեցին տարբեր տեսակի քաշքշուկներ: Մենք դիմեցինք Անտոն Քոչինյանին, նա իսկույն զանգահարեց Մոսկվա և տեղում վերացրեց բոլոր խոչընդոտները: Մենք ոչ միայն ստացանք բնակարաններ, այլ նաև կոմպոզիտորների միության հոյակապ

շենքը, իսկ 1964 թվականին Պրագայից բերել տվեցի երգեհոն, որը տեղադրեցինք կոմպոզիտորների միության դահլիճում:

Իմ և Անտոն Երվանդովիչի միջև անմիջական կապ հաստատվեց Դիլիջանում կոմպոզիտորների տան կառուցման ժամանակ: Քանի որ նա անգիր գիտեր հանրապետությունը, իսկ մենք փնտրում էինք, թե որտեղ կարելի է կառուցել, նա որոշիչ դեր կատարեց տեղի ընտրության և հատկացման հարցում:

1961 թվականի ամռանը սկսեցինք շինարարությունը. Մոսկվայում Պետպլանի հետ շինարարության հետ կապված հարցեր եղան, ու անհրաժեշտ էր հաջորդ օրը բերել ՀԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղարի և ԽՍՀՄ կոմպոզիտորների միության նախագահի ստորագրությունները: Մենք իմացանք, որ Քոչինյանը Մոսկվայում է: Ուշ երեկոյան ես և Առնո Բաբաջանյանը գնացինք նրա մոտ: Առնոյի գրիչով ստորագրեց փաստաթուղթը և քմծիծաղելով ասաց.

- Ինչ է, Առնոյին բերել ես որպես ծանր հրետանի:

Հետո գնացինք Խրեննիկովի մոտ, նա էլ ստորագրեց, և առավոտյան շուտ մտանք պատասխանատու պաշտոնյայի մոտ: Նա վերցրեց փաստաթուղթը, ուշադիր նայեց և ասաց.

- Որտեղի՞ց այս փաստաթուղթը, այո՛, ստիպված եմ դրական որոշում կայացնել:

1962 թվականին կոմպոզիտորների տունը Դիլիջանում արդեն պատրաստ էր: Բացումը կայացավ 1963 թվականի ամռանը: Անգնահատելի է Անտոն Քոչինյանի ծառայությունը Հայաստանի համար: Նա և՛ հայրենասեր, և՛ գործունյա մարդ էր:

ԷԴՈՒԱՐԴ ԻՍԱԲԵԿՅԱՆ

ԻՐ ՀՈՂԻ ԻՍԿԱԿԱՆ ԾՆՈՒՆԴԸ

Ես շատ եմ սիրում գրողներին, շատերի հետ ընկերություն եմ անում: Նկարչությունից հետո ամենաթանկագին բանը ինձ համար խոսքն է, և Չարենցն ինձ համար Աստված է: Անցյալում մեր գրողները սովորություն ունեին տոն օրերին կառավարության անդամներին հյուր գնալու: Մի անգամ Սերո Խանզադյանը, Հրաչյա Հովհաննիսյանը, Հրաչյա Թամրազյանը և Սուրեն Աղաբաբյանը պատրաստվում էին գնալու Քոչինյանի մոտ և ինձ տարան իրենց հետ: Անտոնը ընդունեց մի զարմանալի ջերմ ժպիտով, ժպիտ, որը չէր վերջանում: Ժպիտի մի քսան տեսակ ուներ, և այն չէր իջնում աչքերից. եթե բերանով էլ չէր ժպտում, աչքերով էր ժպտում: Այդպիսի մարդ էր նա: Մինչև սեղանը կպատրաստեին (մեզանից առաջ էլ մարդիկ էին եղել), Սերոն ասաց.

- Եկեք տեսնենք՝ ով շատ գյուղերի անուններ կգրի:

Ես տեսա, որ Անտոն Քոչինյանը քթի տակ ծիծաղեց: Բերեցին թուղթ ու մատիտ և բաժանեցին բոլորիս, տվեցին 3-4 րոպե ժամանակ: Սկսեցինք գրել: Ես գրեցի մի 7-8 գյուղի անուն, նույնքան էլ՝ մյուսները, Սերոն մեզնից մի քիչ շատ, իսկ նա գրել էր բոլորիցս 3 անգամ ավելի, այսինքն՝ վայրկյանում՝ մի գյուղ: Հետո ավելացրեց, որ կարող էր գրել 10 անգամ ավելի: Հետագայում ես իմացա, որ Հայաստանում չկար գյուղ, ուր ինքը եղած չլիներ, հատկապես երբ Նախարարների խորհրդի նախագահ էր: 14 տարի լինել ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի նախագահ, 8 տարի ՀԿԿ Կենտկոմի 1-ին քարտուղար… Մի ահավոր պատասխանատու և դժվար կյանք, ու երբ նրան հարցնում էին արած աշխատանքի մասին, նա մեծ հարգանքով պատմում էր Գրիգոր Արտեմիչի մասին: Ասում էր, որ այդպիսի մարդ և ղեկավար ոչ մի հանրապետություն չի ունեցել:

- Աստված էր ուղարկել նրան: Ինչ տեսնում ես Երևանում, շրջակայքում՝ շամպայնի և գարեջրի գործարանները, կոնյակի գործարանը, կառավարական շենքերը և այլն, ինքն էր կառուցել կամ սկսել, մենք ընդամենը շարունակել ենք:

Իմ առաջին հանդիպումից հետո անցավ որոշ ժամանակ, ինձ նշանակեցին պատկերասրահի տնօրեն: Հիշում եմ՝ մի

անգամ գնացի մոտը: Շատ խնդիրներ ուներ, մի կես ժամ խոսեցի, ինքն էլ ժպիտով լսում էր: Ես էլ վրդովվեցի՝ ասելով.

- Անտո՛ն Երվանդովիչ, բան չեք ասում՝ ճի՞շտ եմ, թե՞ սխալ, տեղի՞ն է ասածս, թե՞ ոչ:

Նա էլ պատասխանեց.

- Ա՛յ տղա, հերթ տվեցիր, որ ես խոսեմ, հիմա կոնկրետ ասա՛ ի՞նչ ես ուզում:

Ես ասացի, որ պատկերասրահի նկարները ձմռանը կծկվում են և փչանում ցրտից, իսկ ամռանը շոգից լայնանում են: Կտավների համար դա մահացու բան է, բոլորը սկսում են ճաքել:

Հարցրեց.

- Ի՞նչ կարող ենք անել:

Ես ասացի, որ մենք ի վիճակի չենք շենքը տաքացնելու, մշակույթի նախարարությունն էլ չի կարող աջակցել, մնում էր մեր շենքի ջեռուցումը միացնել Նախարարների խորհրդի շենքին: Նա իսկույն կողմնորոշվեց, թե ինչպես կարելի է միացնել, և անմիջապես զանգահարեց Նախարարների խորհուրդ: Ես էլ ասացի, որ եթե այս հարցը լուծվի, մեզ համար հրաշք կլինի:

Նա պատասխանեց.

- Դու գնա՛, այդ հարցը կլուծվի:

Պատկերասրահը ջեռուցվեց մինչև 1992 թվականը:

Մի անգամ Հրազդանում էի, այնտեղ մի գետ կա՝ Մարմարիկ անունով: Այդ գետը գարնան ամիսներին այնքան ավազ է բերում լցնում, որ մնացած բոլոր ամիսներին զբաղվում են ավազը հանելով: Ես էլ ընդունելություն խնդրեցի ու գնացի մոտը:

- Ի՞նչ կա, թանգարանի հե՞տ է կապված:

Ասացի, որ ուրիշ հարցով եմ եկել, տեսել եմ մի այսպիսի բան՝ կապված Մարմարիկ գետի հետ:

Ասաց.

- Սիրելի՛ս, ես այդ մասին գիտեմ և մտածել եմ՝ ինչպես ավազից մաքրել. հողային աշխատանքները աժռելի են, միջոցներ չունենք, բայց մի բան կմտածեմ, այդպես չենք թողնի:

Սակայն շաբաթը ուրբաթից շուտ եկավ: Նրան ազատեցին աշխատանքից, և էլ ոչ ոք չզբաղվեց այդ հարցով: Աշխատանքից ազատվելուց հետո նա ընկավ շատ ծանր վիճակի մեջ: Ինքն այլ աշխատանքի չէր կարող տեղավորվել, իրեն պետք է առաջարկեին, իսկ իրեն ոչ միայն չառաջարկեցին, այլ

միտումնավոր մոռացության տվեցին, և նա դա տարավ զուսպ ու արիաբար: Այդ ժամանակ նա 61 տարեկան էր, առողջ և աշխատունակ: Ի միջի այլոց, ես և նա նույն թվականի ծնվածներ էինք, սակայն նա 4-5 ամսով մեծ էր ինձնից, և միշտ ասում էր.

- Ես քո մեծ ախպերն եմ, ինչ ասեմ՝ պիտի լսես:

Երբ աշխատանքից ազատելուց հետո Անտոն Երվանդովիչին հրավիրում էին հանդիսավոր արարողություն-ների կամ ինչ-որ միջոցառումների, զանգում էր ու ասում, որ միասին գնանք: Ես էլ ուրախությամբ գնում էի, մի քիչ շուտ մտնում, տեղ էի զբաղեցնում, որ ինքը մտներ և անմիջապես նստեր, ու երբ բեմից տեսնում էին, դա ոմանց դուր չէր գալիս, ուզում էին, որ նա կանգներ ու իր համար տեղ փնտրեր… Ես ոչ միայն ուրախությամբ էի ընկերանում նրան, այլ նրան տեսնելը հրաշքի պես մի բան էր ինձ համար: Նա ուրիշ մարդ էր:

Մի օր չհամբերեցի, հարցրի.

- Ի՞նչ է, ուզում ես նորից քարտուղար կամ Նախարարների խորհրդի նախագահի նշանակեն, մի գո՛րծ արա, էսպես անգործ ո՞նց կլինի:

Ինքն էլ փղի առողջություն ուներ, ու ձեռքերն այնքան ուժեղ էին, որ բարևելիս ասում էի.

- Կամա՛ց սեղմիր:

- Ա՛խր, Անտո՛ն Երվանդովիչ, այսքան գործ կա, մանավանդ Հայաստանը ափիդ պես գիտես՝ անտառտնտե-սություն, գյուղատնտեսություն, արդյունաբերություն և այլն:

Նա ինձ պատասխանեց.

- Իրենք գիտեն, որ ես անգործ եմ, չ՞է, որ աշխատանք չեն առաջարկում, ես ի՞նչ անեմ, գնամ խնդրե՞մ…:

Միակ լավ բանը այն էր, որ իրեն հատկացրել էին ծառայողական մեքենա (սահմանափակ ժամանակով), դա էլ՝ Ալեքսան Կիրակոսյանի շնորհիվ: Վարորդը նրան լավ գիտեր և Անտոն Երվանդովիչին տանում էր այնտեղ, որտեղ ուզում էր, իսկ նրան հրավիրում էին մարզերից, գյուղերից, և մենք միասին հյուրընկալվում էինք, ընդունելություններ էին կազմակերպում իր պատվին, ու հաճախակի լսում էի, թե ինչպիսի ջերմությամբ և հարգանքով գյուղացիները ասում էին. «Մեր թագավորը եկել է»: Գալիս, հավաքվում էին մեր շուրջը: Մի անգամ մոտեցանք մի գյուղի կոլտնտեսության գրասենյակին, տեսանք մի փոքր հոտի չափ ոչխարներ: Ասում եմ.

- Անտո՛ն Երվանդովիչ, էս նախագահի մոտ էսքան ոչխար ինչի՞ են հավաքել:

- Վա՜յ, ես հասկացա, - ասաց նա, - հետ դարձիր, - դիմեց վարորդին:

- Ախր ո՞նց հետ դառնամ, մեզ սպասում են, Անտո՛ն Երվանդովիչ:

- Ուրեմն գնա՛, նրանց ասա՛, եթե մեկ հատից ավելի թողնեն, ես չեմ իջնի մեքենայից, և կգաս ու ինձ կտանես տուն:

Նախագահը շտապ մոտեցավ և ասաց, որ գյուղացիներն են բերել, ուզում են մի լավ բան արած լինեն…

Հանդիպումների ժամանակ կթվորուհուց սկսած մինչև պառավ կինը, ծեր կոլտնտեսականից մինչև երիտասարդը անսահման հարգանքով էին լցված Քոչինյանի նկատմամբ. սեր էի զգում նրանց աչքերի մեջ, բոլորի աչքերի մեջ սեր էի տեսնում:

Երբ տեսա, որ իրեն մտադիր էլ չեն որևէ աշխատանք տալու, մի օր խոսակցության մեջ ասացի, որ մի հողակտոր վերցնի:

- Ես դրա մասին մտածել եմ, արդեն Ձրվեժում հողակտոր են խոստացել:

Հողակտորը ստանալուց հետո երկու տարում տունը կառուցեց՝ համատեղ մշակելով հողամասը: Նա վաճառեց մեքենան, բայց կային նաև մարդիկ, որոնք օգնեցին շինարարությունը ավարտելուն: Առավոտից մինչև իրիկուն բահը ձեռքին էր: Էնքան ծառ տնկեց, խաղողի մատեր, հատկապես Սոչիից բերված «Իզաբելլա» տեսակի խաղողը: Ասում էր.

- Ա՜յ, սրանից երբ գինին լինի, խմես, ուշքդ կգնա:

Ասում են՝ ընկույզ տնկողը պտուղը չի ուտում. դա հիմարություն է: Հինգ տարի հետո բարեկամները արդեն գալիս, հավաքում, տանում էին: Միրգ էր ունենում, որ կարծես նկարած էին, իսկ ի՜նչ ծաղիկներ էր տնկել տան շուրջը, ես այդ տեսակի ծաղիկներ չեմ տեսել. մի արտակարգ, մի չտեսնված բան էր: Իր պարապությունն էլ դրանով վերջացավ: Մի հսկա շուն ուներ՝ անունը Բերդ՝ առյուծի նման: Ասում էր.

- Շանը մոտ մի՛ գնա, դա շուն չէ, դև է:

Կամաց-կամաց արդեն գալիս էին մոտը, չէր լինում շաբաթ, որ սեղան չբացեր, ամեն մեկը մի բան էր բերում, ու դառնում էր քեֆ: Բոլորս էլ շատ լավ էինք զգում նրա կողքին, նա

էլ, իսկապես, մեծ ախպոր պես էր վարվում ինձ հետ: Մի հատ մաուզեր ուներ, ստացել էր անվանական ստորագրությամբ: Ես էլ իգդիրեցի, որ զենքը տեսա, քիչ մնաց նվաղեի, այնքան սիրուն էր, արծաթից պոչով, բռնակով, մի խելագարվելու բան: Ասացի.

- Տու՛ր ինձ, խնդրում եմ:

Ասաց.

- Չեմ տա, ես էլ եմ զենք սիրում, տե՛ս՝ քանի հատ ունեմ, բոլորն էլ նվերներ են և կապված հայտնի մարդկանց ու հիշողությունների հետ:

Անտոն Քոչինյանը մեր ազգի պատմության մեջ մնաց որպես իմաստուն, հայրենասեր, շինարար ու բարի Մեծ Մարդ:

ՀԵՌԱՏԵՍ ԵՎ ԻՄԱՍՏՈՒՆ ՄԱՐԴԸ

Անտոն Քոչինյանի հետ իմ հանդիպումը առաջին անգամ տեղի ունեցավ 1960 թվականին, երբ նա եկավ Լենինական՝ մասնակցելու Գ.Ղարիբջանյանի առաջին քարտուղար ընտրելու արարողությունը: Այդ ժամանակ ես աշխատում էի միկրոշարժիչների գործարանում՝ որպես տնօրեն, որտեղ էլ կայացավ մեր հաջորդ հանդիպումը: Անտոն Քոչինյանը, Սուրեն Մովսիսյանը, Ստեփան Թումանյանը եկան գործարան: Գործարանում մի արտադրամաս կար, որը որշված էր եղել կառուցել վաղուց, սակայն չէր իրագործվել, իսկ մենք կառուցեցինք, ու երբ նրանք տեսան, Մովսիսյանը հարցրեց.

- Քանի տարի գումարը տրված էր, բայց չէր կառուցվում, այդ ինչպե՞ս կառուցեցիր:

- Ճիշտ է, գումարը կար, բայց իրացման գումարը տրված չէր, ես էլ օգտագործեցի կապիտալ վերանորոգման փողերը, - պատասխանեցի ես:

- Բա չե՞ս վախենում, որ դրա համար քեզ կարող են պատժել:

- Ինչքան ուզում եք, պատժե՛ք, արդեն արել եմ:

Այդ ժամանակ Անտոն Քոչինյանը ասաց.

- Լսի՛ր, Սուրե՛ն, տղան լավ գործ է արել, շնորհակալություն հայտնե՛ք և ոչ թե պատժեք:

Որոշ ժամանակ անց ինձ նշանակեցին քաղաքային կոմիտեի արտադրության և տրանսպորտի բաժնի վարիչ: Երկու տարի անց ինձ Երևանից զանգահարեց Գ.Ղարիբջանյանը, ասաց, որ գնամ և հանդիպեմ Ալբերտ Ստեփանյանի, Գեղամ Հարությունյանի հետ: Երևանում իմացա, որ ուզում են ինձ ընտրել Լենինականի քաղկոմի 2-րդ քարտուղար: Ինձ տարան Անտոն Քոչինյանի մոտ: Նա, ընդհանրապես, մարդկանց ջերմ էր ընդունում, ինձ նույնպես ընդունեց, ինչպես հայրը որդուն և ասաց.

- Տղա՛ ջան, դու շատ լավ մարդկանց զավակ ես (նա չէր ճանաչում իմ ծնողներին, բայց արդեն գիտեր, որ հայրս սասունցի էր, մայրս՝ մշեցի), քեզ հավատում եմ, գնա՛, աշխատի՛ր:

- Քանի որ վստահում եք, ինչ ինձանից կախված է, կանեմ, - պատասխանեցի ես:

- Մեկ տարի էլ չէի աշխատել, երբ նա եկավ Լենինական, հրավիրեց բյուրոյի նիստ և ասաց.

- Եկել եմ ձեզ ասելու, որ ընկեր Ղարիբջանյանը տեղափոխվում է Երևան, և այսօր պետք է ընտրեք նոր քարտուղար: Ու՞մ թեկնածությունն եք առաջարկում:

Քար լռություն էր, ամեն մեկը մտքում ուզում էր՝ ինքը լիներ: Անտոն Երվանդովիչը ասաց.

- Դե՛, եթե դուք թեկնածու չունեք, ես ունեմ: Առաջարկում եմ ընտրել ընկեր Մուրադ Մուրադյանին:

Նորից քար լռություն: Ես խնդրեցի, որ իմ թեկնածությունը հանեն, բայց Անտոն Երվանդովիչը ասաց, որ որոշումը կայացրել է բյուրոն, և ինքն էլ գտնում է, որ ես ամենահարմար թեկնածուն եմ:

Համատեղ աշխատանքի ընթացքում ես միշտ զգացել եմ նրա հովանավորությունը իմ նկատմամբ: Այդ տարիներին շատ ու շատ գործեր կատարվեցին: Ավարտվեց հղկող հաստոցների գործարանի շինարարությունը, և այն շահագործման հանձնվեց: Ստեղծվեց նոր էլեկտրատեխնիկական գործարան: Շահագործման հանձնվեց 150-200 հազար քմ բնակելի տարածք, տարեկան երկուական դպրոց և մանկապարտեզ: Բացվեց պոլիտեխնիկական ինստիտուտի Լենինականի մասնաճյուղը, քաղաքը սկսեց մեծ թափով բարեկարգվել: Անտոն Քոչինյանի անմիջական օգնությամբ շինարարության և բարեկարգման հարցերում ֆինանսական խնդիրներ չէին առաջանում: Հիշում եմ՝ Մոսկվայից եկան մեզ մոտ՝ Լենինականում քիմիական մեծ ձեռնարկություն դնելու լուրջ առաջարկությամբ: Ճիշտն ասած, ես ոգևորությամբ ընդունեցի, առանց խորը մտածելու: Երբ զեկուցեցի Անտոն Երվանդովիչին, ասաց.

- Տղա՛ ջան, այդպիսի բան չանես:

Իսկ ես շարունակում էի, թե մեծ ֆինանսներ են դնում, աշխատատեղեր կբացվեն:

Նա ասաց.

- Միակ քաղաքը, որ մաքուր է օդի տեսակետից, Լենինականն է, քիմիական արդյունաբերությունը դնում ես, որ օդը կեղտոտե՞ս, ժողովրդին թունավորե՞ս:

Շատ հեռատես և իմաստուն մարդ էր:

Նա երբեք ճնշում չէր գործադրում իր ենթակաների, շրջապատի վրա: Դրա վառ օրինակն էր «Մայր Հայաստան» արձանի տեղադրումը: Հայտարարվեց մրցույթ, Անտոն Քոչինյանին շատ դուր եկավ Արա Սարգսյանի ներկայացրած գործը, բայց այն մրցույթով չանցավ, և տեղադրվեց ներկա արձանը, իսկ Արա Սարգսյանի «Մայր Հայաստան»-ը իմ խնդրանքով տեղադրեցինք Լենինականում` որպես անհատ զինվորի հիշատակին նվիրված հուշարձան:

Անտոն Քոչինյանը օգնեց մեզ կառուցելու երկաթգծի կայարանի նոր շենքը: Լենինականը մի կիրճ ուներ, որը քաղաքը բաժանում էր 2 մասի: Որպեսզի քաղաքի մի մասից մյուս մասը մտնեին, պետք է իջնեին կիրճը, հրապարակով պտտվեին ու նորից բարձրանային, իսկ եթե կամուրջ լիներ, ապա քաղաքի երկու մասերը անմիջապես կապված կլինեին: Ես կամուրջի համար մի քանի անգամ դիմեցի Բադալ Մուրադյանին, սակայն մերժեց` ասելով, որ փող չկա: Մի անգամ Գերագույն խորհրդի նստաշրջանից հետո վերադառնում էինք Մոսկվայից, Անտոն Քոչինյանը ինքնաթիռի մեջ սկսեց ննջել, ես և Բադալ Համայակովիչը հերթական անգամ սկսեցինք վիճաբանել կամուրջի հարցով: Հանկարծ աչքերը բացեց և ասաց.

- Բադա՛լ, ինչու՞ ես նեղացնում գյումրեցուն:

Մուրադյանը պատասխանեց.

- Անտո՛ն Երվանդովիչ, կյանքս կերավ, կամուրջ է ուզում կառուցել, հիմա կամուրջ սարքելու ժամանա՞կ է:

- Բադալ, եթե Մուրադը ասում է, ուրեմն իրավացի է, եթե չանես, գալու է ինձ մոտ, որ ես ասեմ` դու անես:

Հոյակապ կամուրջ կառուցվեց, որը այնքան անհրաժեշտ էր Գյումրիի համար:

Ամեն անգամ, երբ Քոչինյանը գալիս էր Շիրակի մարզ, դիմավորում էի Մարալիկում, ու մտնում էինք տարբեր գյուղեր, նայում էր, մասնագիտական շատ խորհուրդներ էր տալիս, հատկապես նոր հողերի յուրացման, նոր տեսակների ներդրման, բերքահավաքի ժամանակ բերքի պահպանման հարցերում: Նա ճանաչում էր հանրապետության ամեն մի քարը, հողը, գյուղերը, գյուղացիներին գիտեր անունով ու գերդաստանով: Մենք ճանապարհը շարունակում էինք Ամասիա, Ղուկասյան, այնտեղից Սպիտակ, հետո Կիրովական: Եթե ուզում էր, որ ես հետը

ճանապարհը շարունակեի, մնում էի, եթե ոչ, ապա Կիրովականի քաղկոմի 1-ին քարտուղար Թարջումանյանին ասում էի.

- Ակտով ընկեր Քոչինյանին հանձնում եմ Ձեզ, - բայց հիմնականում մենք շարունակում էինք մեր ճանապարհը դեպի Իջևան, Դիլիջան, Սևան ու վերադառնում Երևան:

Ճանապարհին նայում էր գյուղացիների տներին ու այնպես էր ուրախանում, կարծես իր սեփականությունը լիներ: Ոգևորված ասում էր.

- Տե՛ս է, հայը գետնի տակից դուրս է եկել ու հիմա ապրում է 2-3 հարկանի տներում, իսկ երբեմն ասում են, որ գյուղացիները շինարարական հրապարակներից ցեմենտ ու քար են գողանում, նման դեպքերում միշտ ասել եմ, ու հիմա էլ քեզ եմ ասում. տուն են կառուցում, այլ ոչ թե քանդում:

Արփա-Սևան թունելի կառուցման ժամանակ մոտիկ բնակավայրերում շատ տներ կառուցվեցին, և նա հատուկ կարգադրություն էր արել միլիցիային, որ ստուգումներ չանեն քարի ու ցեմենտի համար:

Կառուցվել էին այնպիսի մայրուղիներ, ինչպիսիք էին Երևան-Արտաշատ, Երևան-Սևան, Երևան-Հոկտեմբերյան: Երևան-Լենինական ճանապարհը անցնում էր Մարալիկով, որն արդեն իր չափանիշներով չէր բավարարում ժամանակի պահանջներին: Ես առաջարկությամբ մտա կառավարություն՝ նոր մայրուղու կառուցման համար, որի կարիքը շատ մեծ էր: Անտոն Քոչինյանը տվեց իր հավանությունը և ասաց, որ առաջարկությունը ներկայացնեմ գրավոր:

Նախագծվեց առաջին կարգի ճանապարհ՝ Հոկտեմբերյանով դեպի Լենինական: Մեծ թափով սկսվեց շինարարությունը, կառուցվեց համարյա 20 կմ երկկողմանի ճանապարհ: Բաղալ Մուրադյանին աշխատանքից ազատելուց հետո եկավ Գրիգոր Արզումանյանը և հրամայեց դադարացնել աշխատանքները: Երբ Անտոն Քոչինյանին ասացի, նա զուսպ դժկամությամբ ասաց, որ ես զբաղվեմ այդ հարցով, ու այդպես էլ աշխատանքը մնաց կիսատ: Ես շատ ափսոսում եմ, որ շինարարությունը չավարտվեց, քանի որ բավականին կրճատվում էր դեպի Լենինական տանող ճանապարհը, ավելին, այն հանրապետության համար ուներ ստրատեգիական նշանակություն:

Ի՞նչ հրճվանք ապրեց Քոչինյանը, երբ բացվեց Պուշկին-յան լեռնացքի թունելը, ի՞նչքան ժողովուրդ էր հավաքվել ԽՍՀՄ-ի տարբեր հանրապետություններից և արտասահմանից:

Վերջերս հեռուստացույցով իմ ելույթի մեջ շեշտեցի, որ Երևանի մետրոպոլիտենը կառուցվել է Անտոն Երվանդովիչի շնորհիվ, ընդ որում, այն ժամանակ Մոսկվան թույլ էր տվել միայն ստորգետնյա արագաշարժ տրամվայի կառուցումը, իսկ նա հրաման տվեց, որ նախագծերը ամեն մետրոպոլիտենի չա-փերով, որովհետև գիտեր, որ հետագայում պետք է դառնա մետ-րոպոլիտեն, և այդպես էլ եղավ: Փաստորեն թե՛ թույլտվությունը, թ՛ե նախագծերն ու առաջին աշխատանքները, թունելախորշերի կառուցումը եղան Անտոն Քոչինյանի ժամանակ:

Քոչինյանը մեր հիշողության մեջ մնաց որպես ազգային քաղաքական գործիչ, որի ժամանակ Հայաստանը ծաղկեց և բարգավաճեց, կառուցվեց և հզորացավ:

ԼԵՎՈՆ ՀԱԽՎԵՐԴՅԱՆ

ՏԱՐԻՆԵՐԻ ՀԵՌՎԻՑ ԱՅՆ, ԻՆՉ ԱՆՀՆԱՐ Է ՄՈՌԱՆԱԼ

1969-ի ամառն էր, օգոստոս ամիսը, անտանելի շոգ: Քրտնամխած տուն ընկա: Կինս՝ Սոնան, թե. «Քոչինյանը քեզ շտապ կանչում է»: Զանգահարեցի: Քոչինյանը թե. «Շուտ արի՛ Կենտկոմ, իմ կաբինետը»: Շորերս փոխեցի և շտապեցի:

Հևիև ներս մտա: Ընթանում էր Հ.Թումանյանի ծննդյան 100-ամյակն անցկացնող հոբելյանական հանձնաժողովի նիստը, որը վարում էր նախագահ Անտոն Քոչինյանը, նրա աջ և ձախ կողմերում՝ Հայաստանի նախարարների խորհրդի նախագահի, ինչպես նաև հանձնաժողովի նախագահի տեղակալ Լարիսա Ստեփանյանը և Կենտկոմի գաղափարական գծով քարտուղար, հանձնաժողովի անդամ Ռոբերտ Խաչատրյանը:

Բոլորն էլ խստահայաց և խոժոռադեմ:

- Արի՛, արի՛, - ասաց Քոչինյանը, - տեսնենք, թե ինչքան ես նստեցրել Թումանյանի հոբելյանը:

Ես հոբելյանական հանձնաժողովի քարտուղարն էի 1968-ի մարտից:

- Ինչքա՞ն:

- Յոթ միլիոն:

- Այդքան քի՞չ, - ասացի ես:

- Он еще и издивается, - սովորության համեմատ ուսը թափ տալով բարկացավ Խաչատրյանը:

- Я вовсе не издиваюсь, - ասացի ես և անցա հայերենի: - Այսքան տարի Թումանյան ենք հրատարակում և բեմադրում: Այդ գործերին հասնող հոնորարի քանի՞ տոկոս ենք վերադարձնում իրեն: Չնչին մասը:

Նկատեցի, որ իմ պատասխանը դուր եկավ Քոչինյանին: Առանց այդ էլ զգում էի, որ նա այնքան էլ բարկացած չէ ինձ վրա, ինչպես ցույց է տալիս՝ ըստ ստեղծված իրավիճակի:

Այստեղ մի նախապատմություն պետք է անեմ, որ հարկավոր է ամբողջ իրադրությունը հասկանալու համար: Երբ 1968-ի սկզբին Ա.Քոչինյանի նախագահությամբ կազմվեց Թումանյանի ծննդյան 100-ամյակն անցկացնող հոբելյանական հանձնաժողով, ես նշանակվեցի հանձնաժողովի քարտուղար (թերևս այն պատճառով, որ ես լավ ընդունելություն գտած

«Թումանյանի աշխարհը» մենագրության (1966) հեղինակն էի): Ի պաշտոնե ես պարտավոր էի հոբելյանի հետ կապված ամեն մի հարց համաձայնեցնել Քոչինյանի հետ: Նա էլ, առանց այն էլ բազմազբաղ մարդ, ժամանակ չուներ բոլոր հարցերով զբաղվելու: Հետո հոգնեց իմ հաճախադեպ այցելություններից: Ու մի օր էլ ասաց. «Լևո՛ն, տեսնում եմ, որ քո առաջարկները խելամիտ բաներ են, կարգադրություններն արա իմ անունից, ասա՝ ես եմ հանձնարարել»:

Ես թև առա, սկսեցի աջ ու ձախ կարգադրություններ անել հանձնաժողովի նախագահ Քոչինյանի անունից: Բայց, իհարկե, ոչ բոլոր դեպքերում: Ասենք, իրենից պետք էր համաձայնություն առնել Դսեղ գյուղի անունը վերականգնելու համար, որ 1939-ից Թումանյանի անունով էր կոչվում: Երկար միտք արեց՝ բա չե՞ն ասի, թե հոբելյանի առիթով իր անունը շահարկում ենք: Եվ կատարեց իմաստուն որոշում՝ ամբողջ շրջանը կոչեց Թումանյանի անունով, իսկ ծննդյավայր գյուղի անունը վերականգնեց:

Բայց նվազ կարևոր հարցերը ես կարգադրում էի Քոչինյանի անունից: Այսպես հոբելյանական ծախսերն ուռճացան և հասան յոթ միլիոնի:

Ահա և նստած ենք վերը ասածս թունդ խորհրդակցությանը:

Քոչինյանը հարցերց, թե որո՞նք են հոբելյանական ամենամեծ ծախսերը: Պարզվեց, որ ամենամեծը Դսեղ-երկաթուղային կայարան խճուղային ճանապարհի կառուցումն էր:

Քոչինյանն այստեղ բարկացավ. «Հապա մեր բազմաթիվ հյուրերը, հոբելյանական հանձնաժողովի անդամներն ի՞նչ ճանապարհով պիտի հասնեն Դսեղ: Այդ խճուղու կառուցման ծախսերն անմիջապես հանեցե՛ք հոբելյանական ծախսերի միջից»:

Ճարներն ինչ, հանեցին:

- Ո՞րն է ծախսերի մյուս մեծ հոդվածը:

- Մոսկվայի Մեծ թատրոնի 10-օրյա վարձակալությունը հոբելյանական օրերին: Այդ օրերին, - բացատրեց նախարարների խորհրդի նախագահի տեղակալ, - պետք է ցուցադրվեն «Անուշ», «Ալմաստ» և «Սայաթ-Նովա» օպերաները:

Քոչինյանը հարց տվեց., որ եթե չլիներ Թումանյանի հոբելյանը, այդ օպերաները չէ՞ր կարելի ցուցադրել Մեծ թատրոնի բեմում:

Պատասխանը չէր կարող բացասական լինել:

- Դե, ուրեմն, - հետևեց Քոչինյանի եզրակացությունը, - այդ գումարը նույնպես հանեցեք հոբելյանական ծախսերի միջից:

Թեև դժկամությամբ, ընդդիմախոսներն այդպես էլ վարվեցին, և կարծես թե խեղճացան:

- Ուրիշ ի՞նչ մեծ ծախսեր մնացին:

- Կերպարվեստի տարեկան ցուցահանդեսի բոլոր գումարները Հախվերդյանը ծեր անունից տրամադրել է թումանյանական թեմաների՝ քանդակներ, կոմպոզիցիոն կտավներ, դիմանկարներ, բնանկարներ: Ոչ մի ժամանակակից թեմա:

- Ինչ կա որ, - հետևեց պատասխանը, - թող այս տարվա կերպարվեստի ցուցահանդեսը նվիրված լինի Լոռվա բնաշխարհին, Թումանյանի կերպարներին ու շրջապատին: Քի՞չ բան կա նկարելու և քանդակելու: Ժամանակակից թեմաները թող հաջորդ ցուցահանդեսի համար արվեն:

Քոչինյանի (նաև իմ) ընդդիմախոսերն այստեղ էլ համոզիչ առարկություններ չունեցան: Ես այստեղ հասկացա, թե ինչ ասել է Կենտկոմի առաջին քարտուղար, որին առարկելը դյուրին բան չէր նույնիսկ Ռոբերտ Խաչատրյանի և Լարիսա Ստեփանյանի նման մարդկանց համար: Եվ նրանք անցան հաջորդ մեղադրանքին, որ վերաբերում էր տարվա հրատարակչական ծրագրերին:

- Շահագործելով ծեր հեղինակությունը՝ Հախվերդյանն այս տարվա հրատարակչական ծրագրերը լցրել է թումանյանական գրքերով:

Եվ տվեցին մի շարք գրքերի անուններ. ռուսաց լեզվով՝ «Թումանյան. Ռուսաստանի և ռուս կուլտուրայի մասին» (հոդվածներ), «Թումանյան. «Շունն ու կատուն», «Մուկիկի մահը», «Մի կաթիլ մեղրը» (Կորնեյ Չուկովսկու առաջաբանով), Լ.Հախվերդյանի 2 մամուլանոց ակնարկը 5 լեզվով (ռուսերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն, անգլերեն, հայերեն), «Հայոց լեռներում» բանաստեղծությունը 8 լեզվով և այլն:

Քոչինյանը լսեց-լսեց ուշադիր, ապա հարցրեց, թե սրանցից ո՞րն եք համարում ավելորդ:

Ընդդիմախոսներս ասացին, թե ոչ մեկը, բայց Հախվերդյանի կամայական միջամտությունների պատճառով ժամանակակից գրողների որոշ գործեր դուրս են մնացել ծրագրերից: Հանձնաժողովի քարտուղարը շահագործել է

հանձնաժողովի նախագահի վստահությունը, նրա անունից արել է կարգադրություններ, որոնց պատճառով տուժել է ժամանակակից գրականությունը: Դա ևս մեծ տպավորություն չթողեց Քոչինյանի վրա: Այստեղ ևս նա մեջքիս կանգնեց, թե ոչինչ, դրանք էլ եկող տարի կտպագրենք, թող համբերեն՝ հանուն Թումանյանի: Հետո ավելացրեց, որ խնդրում է՝ շատ մեղքեր չբարդեն իր земляк-ի վրա:

Ապա դարձավ Լարիսա Ստեփանյանին՝ պարզելու, թե հիմա ինչքան կկազմեն հոբելյանական ծախսերը:

Դուրս եկավ առաջինի համեմատ բավականաչափ համեստ մի թիվ, որ նախնական թվի կեսն էլ չէր կազմում:

- Այդպես էլ կգրեք Մոսկվա:

Այսպես բարեհաջող ավարտվեց ժամեր տևած խորհրդակցությունը: Ես թեթևացած շունչ քաշեցի:

Ռոբերտ Խաչատրյանի և Լարիսա Ստեփանյանի պաշտպանումը պարտություն կրեց, բայց ինձ թվում է, որ առաջինը դա չմոռացավ, և տուժողը հոբելյարը եղավ: Պատմեմ կարգով:

Որ Ռ.Խաչատրյանը զարգացած, խելացի մարդ էր և շնորհալի հռետոր, ամենքը գիտեին: Դա լավ երևաց Մոսկվայի Մեծ թատրոնում հոկտեմբերի 3-ին կայացած հոբելյանական նիստում նրա տված զկուցումից, փայլուն, բայց և չափազանց գաղափարական, ինչպես սազական էր Կենտկոմի գաղափարական գծով քարտուղարին:

Բայց նա զլացավ անել մի շատ կարևոր բան, որ ես մինչև օրս էլ չեմ մոռանում ու չեմ ներում նրան: Դա մոռանալու բան չէ, մինչև հիմա էլ սրտիս մեծ ցավ է մնացել:

1969-ի կեսերին էր, երբ ես ընդունելություն խնդրեցի Քոչինյանից մի շատ կարևոր հարցի վերաբերյալ, ասաց, որ բնավ ժամանակ չունի: Հարցրեց՝ ի՞նչն խնդրի շուրջը: Ասացի՝ շատ կարևոր խնդրի: Դժվարությամբ համաձայնեց ընդունել ինձ՝ չափազանց զբաղված լինելու պատճառով: Ես հասկանում էի Քոչինյանին: Թումանյանի հոբելյանական գործերի առատությունը ոմանց մեջ դժկամություն էր առաջացնում: Նույնիսկ ասվում էր, թե, իհարկե, Քոչինյանը լոռեցի է, Հախվերդյանն էլ (ես ծնվել եմ Ղարաքիլիսայում), և լոռեցիները շատ են ուռճացնում՝ իրենց հայրենակցի հոբելյանը: Այս անոթալի մտայնության լուրերը հասնում էին Քոչինյանին, ինձ՝ նույնպես, բայց ես, լցված Թումանյանի մեծության

գիտակությամբ և ուժեղ թիկունք ունենալով՝ բանի տեղ չէի դնում նման փոքրոգի մտայնությանը:

Ի վերջո Քոչինյանը տեղի տվեց իմ խնդրանքին և հրավիրեց իր մոտ: Հաջորդ օրը պայմանավորված ժամին ներկայացա:

Այցելությանս նպատակը հետևյալն էր: Ստալինյան բռնությունների ահավոր տարիներին Թբիլիսիի Խոջիվանքի հայկական մեծ ու մեծաշուք գերեզմանատունը քանդվել, հողին էր հավասարեցվել, քաղաքի կենտրոնում գտնվող վանքի (Հարանց վանք) փառավոր եկեղեցին՝ նույնպես: Անեղծ պահպանվել էին երեք նշանավոր գրողների՝ Րաֆֆու, Սունդուկյանի, Թումանյանի շիրիմները և սրանց մոտ տեղափոխվել Ղազարոս Աղայանի, Պերճ Պռոշյանի, Մուրացանի, Գևորգ Հախվերդյանի, Ծերենցի, Մակար Եկմալյանի, Ջիվանու, Վանո Խոջաբեկյանի և ուրիշ հայտնի գրողների, արվեստագետների ու գործիչների (թվով 28) գերեզմանները՝ շարված իրար կողքի: Ինչքան էլ զարհուրելի՝ արվել էր այդ սև գործը պատմության սև տարիներին:

Սա անցած պատմություն է, որի մեջ խորանալը մեզ շատ հեռու կտանի:

Իմ առաջարկի էությունը հետևյալն էր. ի կատար ածել Թումանյանի վերջին կամքը՝ թաղվել Դսեղի կողքին գտնվող Դիդ բլրակի վրա, որտեղից փառահեղ տեսարան է բացվում Լոռվա ամբողջ բնաշխարհի վրա: Օգտվելով պատեհ առիթից՝ ես առաջարկեցի Հայաստան տեղափոխել հայոց մյուս մեծերի շիրիմները նույնպես: Դա պետք է կազմակերպվեր այնպես, որ իբր արվում է վրացական իշխանությունների բարի կամքով և առաջարկությամբ: Նրանք կողմնակից կլինեին դրան, կարելի էր չկասկածել, միայն թե գործը պետք է ի կատար ածվեր նրբորեն: Վրաց ղեկավար շրջանները գոհունակությամբ կընդառաջեին այս առաջարկին, թեև դա ցույց չեին տա: Ուրիշ ե՞րբ առիթ կներկայանար մեր մեծերի աճյունները Հայաստան տեղափոխելու համար:

Մյուս առաջարկս այն էր, որ այն փողոցը, ուր գտնվում է Թումանյանի տունը, ոչ մեծ մի փողոց, որ մինչև հեղափոխությունը կոչվում էր Վոզնեսենսկայա, իսկ այժմ կրում է Դավիթաշվիլու անունը, դառնա Թումանյանի անվան: Եվ

երրորդ, որ Թումանյանի ապրած տան պատին, որի վրա կա հուշատախտակ, փակցվի նրա բարելեֆը:

Քոչինյանը լսեց-լսեց, մտքերի մեջ ընկավ: Ես շարունակեցի խորացնել իմ առաջարկի էությունը, որ գոյություն ունի «հանգուցյալի վերջին կամք» հասկացությունը, որ Նվարդ Թումանյանն իր հուշերի գրքում վկայել է Դիդ բլուրի վրա թաղվելու հայրական վերջին կամքը, և հարմար առիթ է Րաֆֆու և մյուսների շիրիմները ևս Հայաստան տեղափոխելու համար: Այլևս այսպիսի առիթ չէր ներկայանա:

Քոչինյանն ընդհատեց ինձ և ասաց, որ Ռոբերտ Խաչատրյանը և ես մեկնենք Թիֆլիս և բանակցենք Վրաստանի ղեկավարների հետ:

- Ես էլ եմ կարծում, որ նրանք դեմ չեն լինի: Ես կխոսեմ Խաչատրյանի հետ, որ դուք մեկնեք Թիֆլիս:

Սա եղավ ճակատագրական սխալ: Դրանից հետո ես բազմիցս կապվեցի Ռ.Խաչատրյանի հետ Թիֆլիս մեկնելու համար: Նա խոստացավ և հետաձգեց շարունակ, այնքան, որ Թիֆլիս մեկնելը կորցրեց իմաստը: Թե ինչն էր պատճառը՝ չգիտեմ, բայց իմ ջանքերը ջուրն ընկան:

Իմ, և ոչ միայն իմ, նվիրական բաղձանքը մնաց անկատար: Թումանյանը և մեր մյուս մեծերը մնացին Խոջիվանքի մեծ գերեզմանատան մի անկյունում՝ մոռացված ու լքված:

Ես սա ոչ ոքի չեմ ներում, ինձ նույնպես, որ չկարողացանք գլուխ բերել համազգային նշանակության այդ նվիրական գործը, որ կարող էր ի կատար ածվել:

Սա է իրողությունը, և իմ ամենամեծ վշտերից մեկը, որ կտանեմ ինձ հետ...

*   *
*

Մտաբերելու շատ բան կա: Երևի պիտի ամեն ինչ թղթին հանձնել, բայց կան բաներ, որ կուզենայի մտաբերել:

Հոբելյանական հանձնաժողովի վերջին նիստին, որ կայացավ 1969-ի սեպտեմբերի սկզբին, ինձ նեղացրին թերացումներիս համար: Ես էլ, բնականաբար, վրդովվեցի:

- Քիչ մնաց, հոբելյանը մի ամսից կավարտվի, և ես ազատ շունչ կքաշեմ:

Քոչինյանը ծիծաղեց.

- Սրանից հետո էնպիսի գործի կդնենք քեզ, որ շունչ քաշելու ժամանակ չունենաս...

Ես սարսափահար տեղիցս վեր թռա:

- Չե՛մ ուզում, Անտո՛ն Երվանդովիչ, առանց այն էլ արվեստի ինստիտուտում գործեր շատ ունեմ: Չե՛մ ուզում...

Բոլորը ծիծաղեցին, Քոչինյանը՝ նույնպես:

- Էդքան շու՞տ հոգնեցիր մեզանից: Բա ես երկու տարին այսքան եռանդով ինչպե՞ս աշխատեցիր:

- Թումանյանն ուրիշ: Նա մեր մշակույթի հայրն է, ոնց որ իմ հարազատ հայրը: Նրան ինչքան կամենաք՝ կծառայեմ, իսկ պաշտոն՝ ոչ մի դեպքում, ես ի՞նչ մեղք եմ գործել...

Բոլորը ծիցաղեցին: Իմ պատասխանը դուր եկավ մարդկանց և կարծես բարձրացրեց իմ մարդկային համարումը նրանց աչքում:

Իմ պաշտոնի հարցը միանգամից փակվեց...

ՁԻՄ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՋԱՏԱԳՈՎԸ

Ինձ համար լավ առիթ է ստեղծվել. հիշելու եմ Անտոն Քոչինյանին, որովհետև իմ հիշողության մեջ մնացել է նրա անկեղծ, պարզ և անմիջական մարդու կերպարը: Լինելով պետական բարձր պաշտոնյա՝ նա նաև պարզ անձնավորություն էր, բարի, անմիջական մարդու տպավորություն էր թողնում:

Հիշում եմ՝ 1961 թվականն էր, ես դեռ շատ երիտասարդ էի, երբ ինձ ասացին, որ կանչում են Քոչինյանի մոտ: Ճիշտն ասած՝ սկզբում ես վախեցի. մտածում էի՝ ինչ կապ ունեմ Քոչինյանի հետ: Նա կառավարության նախագահն էր, ես էլ Մոսկվայի ճարտարապետության ակադեմիան ավարտելուց հետո մի քանի տարի էր, որ գտնվում էի Երևանում: Իմ ամբողջ ուշադրությունը թուղթն էր, մատիտը, գծագրերը: Մտածմունքների մեջ եկա կառավարության շենք, ինձ այնտեղ ասացին, որ բարձրանամ վերև: Նա շատ ջերմ բարևեց, հրավիրեց նստելու և ասաց, որ շուտով նշելու ենք Մաշտոցի 1600-ամյակը, և անհրաժեշտ է, որ միասին գնանք Օշական՝ տեսնելու՝ ինչպես պետք է բարեկարգենք, ինչպես պետք է ճանապարհը կարգի գցենք, որովհետև հյուրեր պիտի ունենանք: Առաջարկը շատ ոգևորիչ էր, մանավանդ որ այն ժամանակ Մ.Մաշտոցի մասին խոսելը, անգամ նրա ծննդյան օրը պետականորեն նշելն արդեն համարձակ քայլ էր: Այդ ժամանակ կային արդեն ճանաչված և փորձառու շատ ճարտարապետներ, և, ճիշտն ասած, ես շատ զարմացա, որ ընտրությունը կանգ է առել ինձ վրա:

Մենք ուղևորվեցինք Օշական: Ճանապարհին ցույց էր տալիս, թե որտեղ են առաջ քարեր եղել, հիմա ինչքան ծառ են տնկել և այլն: Ինձ համար դա շատ հուզիչ էր, քանի որ տեսնում էի նրա մտահոգությունը հանրապետության յուրաքանչյուր հողակտորի համար: Ոգևորությամբ զբոսնելով՝ հասանք Աշտարակ և Օշական տանող ճանապարհների խաչմերուկը, որտեղից ես՝ որպես ճարտարապետ, պետք է իմ առաջարկությունը անեի: Ես առաջարկեցի ճանապարհը լայնացնել, ծառեր տնկել, ինչպես Երևան-էջմիածին մայրուղին է: Վերադարձին նույնպես խոսեցինք Մաշտոցի 1600-ամյակի

տոնակատարության մասին: Քոչինյանը ասաց, որ բոլոր առաջարկներս գրի առնեմ ու ներկայացնեմ իրեն: Միաժամանակ անց ես ներկայացա և ասացի, թե ամեն ինչ գրել եմ, բայց մի փոքր խնդրանք ևս ունեմ: Առաջարկեցի բացի բարեկարգումից և ծառատունկից որևէ հուշարձանատիպ բան արվի այնտեղ, որպես ուղեցույց մի քար դրվի այն հատվածում, որտեղ Օշականի բուն ճանապարհն է սկսվում: Նա պատասխանեց, որ եթե այդպիսի փոքր բան է խնդրանքս՝ անեմ: Գործերի բերումով Քոչինյանը մեկնեց Մոսկվա, ես էլ ոգևորված որոշ գծագրեր արեցի և ստացվեց այն, ինչն արդեն երկար տարիներ կարծես ուղեցույց է դարձել հազարավոր ուխտագնացների համար: 10 մետրանոց քարակոթողներից մեկի վրա փորագրված է այբուբենը, մյուսի վրա ժամանակակից սերնդի ձոնն է Մաշտոցին, և հուշարձանը որևէ զարդ չունի, որ ուշադրությունը իր վրա վերցնի: Հիմնականը տառն է, բառը, այսինքն՝ այն, ինչ որ բուն Մաշտոցի հետ է կապված, և մեկ էլ հավերժության նշանը: Գծագրերը արեցի մեծ ոգևորությամբ: Դա փոքր բան էր ճարտարապետի համար, բայց ինձ համար կարևորը ոչ թե ծավալն էր կամ չափերը, այլ էությունը, որ կապվում էր Մաշտոցի անվան հետ: Տեղն ընտրեցի այնպես, որ քարակոթողները նայում էին Օշականին, Արարատին և Արարատյան դաշտավայրին: Կարողացա համոզել շինարարներին, որ սկսենք շինարարությունը, քանի որ չկար նախահաշիվ, պաշտոնական թույլտվություն: Տղաներն էլ հայրենասերներ էին, ու սկսեցինք: Քարակոթողները մոտավորապես 3 մետր բարձրացել էին, երբ Քոչինյանը վերադարձավ: Ինչպես և ինչ էին ասել՝ չգիտեմ: Կանչեց և ասաց.

- Ա՛յ Ջիմ, ես քեզ լուրջ մարդու տեղ էի դրել, այնինչ ինքնակամ բաներ ես արել: Իմ տեղակալն ասաց, որ 10 մետրանոց հուշարձան ես դրել, գոնե 8 մետրանոց լիներ: Դու ինձ դժվար կացության մեջ ես դրել:

Ճիշտն ասած՝ ես շատ վատ զգացի: Կանչեց շինարարության նախարար Կանեցյանին և լուսավորության նախարար Սիմոնյանին (երկուսն էլ շատ հաճելի մարդիկ էին): Հանձնարարեց, որ տեսնեն իմ «ինքնագործունեությունը», և աշխատանքը հենց այդտեղ էլ ավարտենք: Ես հետո մոտեցա իրենց և խնդրեցի, որ ինձ էլ տանեն իրենց հետ: Տեղում շատ խնդրեցի, որ իրենք Քոչինյանին ասեն, որ քանդելն ավելի ճիշտ

կլինի, քանի որ այդքան կարճ հուշասյուները անհեթեթ կթվային: Այդ ժամանակ մեզ մոտեցավ մի աիռելի մեքենա: Տեսա Անտոն Քոչինյանին, որը նախարարներին ուղարկեց և ինձ կանչեց իր մոտ: Ես այնքան շփոթված էի, որ անհեթեթ հարց տվի.

- Իսկ այդտեղ տեղ կա՞:

Նա ծիծաղելով ասաց.

- Ա՜յ տղա, սա կարծես ավտոբուս լինի:

Ես շատ հուզված նստեցի, որովհետև հասկացա, որ եկել էր ինձ համար: Ապա ասաց.

- Ինչ է, դու կարծում ես, որ միայն դու՞ ես հայրենասեր: Վերջերս, երբ Խրուշչովը եկել էր, «չայկա» անվանվող մի բան կար Աբովյանի ճանապարհին, որը կոպեկների արժողության բան էր, բայց դրա համար մեծ խոսակցություն եղավ: Հիմա նորից նման խոսակցություն թույլ տալ չենք կարող:

Ես զգացի այդ մեծ մարդու հոգու ողջ անհանգստությունը: Նրան թվացել էր, որ վիրավորել է մի երիտասարդ մասնագետի, և նա՝ կառավարության նախագահը, որ ազատ վայրկյան չուներ, գործերը թողել էր մի կողմ և չէր սպասել հաջորդ օրվան, հենց տեղում եկել էր տեսնելու իրականությունը:

- Ուրեմն այսպես կանենք, - վերջապես ասաց նա, - միջոցառման ղեկավարը Զարոբյանն է, իսկ այն, ինչ որ արել ես, միջոցառման ցանկի մեջ չկա: Դա փոքր բան չէ, պետք է զեկուցվի, ինքը ինչ կասի, այնպես էլ կլինի: Կխնդրեմ Զարոբյանին՝ գա, տեսնի ճանապարհը, քեզ էլ լուր կտանք, որ ներկայացնես հուշարձանը: Տեսնելով իմ հուզված վիճակը՝ ասաց.

- Գնանք տեսնենք՝ ծիրանի ծառերը կպե՞լ են, թե՞ չէ, տեսնենք՝ ինչքան են մեծացել:

Նա խոսում էր ոչ թե հրամայական տոնով, ինչպես հաճախ ղեկավարներն էին խոսում, այլ հայրաբար, մեղմ ու ջերմ: Երևան վերադառնալուց հետո ես զգացի, որ Անտոն Քոչինյանը ոչ թե մերժեց ինձ, այլ ինչ-ինչ պատճառով անհնարին էր իմ մտահղացումն իրականացնել: Եթե Զարոբյանը թույլատրի, ուրեմն ինքը կընդունի: Երկար մտածելուց հետո նախնական գծագիրը, որ ունեի, որտեղ հուշասյուները ունեին 2 մետր լայնք և 10 մետր բարձրություն, փոխեցի և գծեցի երկրորդ գծագիրը, որտեղ լայնքը թողեցի նույնը, բարձրությունը արեցի 8 մետր, ինչպես ասում էր Լարիսա Ստեփանյանը: Երրորդ գծագիրը արեցի էլի 2 մետր լանքով, բայց ոչ թե 10 մետր

բարձրությամբ, ինչպես ես էի ուզում, այլ՝ 12 մետր: Միտքս այն էր, որ մարդ հոգեբանորեն միշտ գնում է միջին տարբերակին: Ես էլ մտածեցի փորձել այն: Գեղեցիկ գծագրված նախագիծ պատրաստեցի և սկսեցի սպասել: Զանգահարեց Աղաբաբյան Գրիգորը, որն այն ժամանակ Պետշինի նախագահն էր, հիանալի մի անձնավորություն, ասաց, որ նշված ժամին լինեմ այնտեղ: Իմացավ, որ մեքենա չունեմ, եկավ իմ հետևից, ես էլ վերցրի գծագրերը, և մեկնեցինք Օշական: Ի դեպ, ասեմ, որ շինարարները համարյա բոլորն էլ օշականցիներ էին: Նրանց մոտ այնպիսի զգացողություն կար, որ Մաշտոցը միայն իրենցն էր, ու գյուղի երեխաների կեսի անունը Մեսրոպ էր: Շատ հուզիչ էր: Գյուղից էլ դույլերով գինի էին բերում վարպետների համար, սրանք խմում էին ու ոգևորված աշխատում: Մեկ էլ մի քանի մեքենաներ հայտնվեցին: Մեկից դուրս եկավ Զարոբյանը, մյուսից՝ Քոչինյանը, երրորդից՝ Լարիսա Ստեփանյանը: Զարոբյանը ռուսերենով դիմեց ինձ՝ ասելով, որ պատմեմ բանն ինչ է: Ես պատասխանեցի, որ այդպիսի մեծ միջոցառման համար ես ուզում էի ստեղծել ինչքան հնարավոր էր գեղեցիկ գործ, բայց չէի համաձայնեցրել ոչ ոքի հետ, որի պատճառով էլ ստեղծվել էր այդ տհաճ իրավիճակը: Ես ներկայացրեցի տարբերակները՝ ասելով, որ 1-ին տարբերակը արվել է Լ.Ստեփանյանի խորհրդով և այն 8 մետրանոց է: Զարոբյանը վրդովված ասաց.

- Ի՞նչ 8 մետր, Լարիսա՛, դու որտեղի՞ց վերցրիր 8 մետրը: Կարող էր լինել և 9, 10 մետր:

Լարիսա Ստեփանյանը լռեց: Ես շարունակեցի՝ ասելով, որ առաջարկում եմ 12 մետրանոց: Զարոբյանը լսում էր ու ծխում: Հետո ասաց.

- Լարիսա՛, Դուք ուզում եք 8 մետր, իսկ ճարտարապետը՝ շատ բարձր, լավագույնը կլինի միջինը:

Ասաց, նստեց մեքենան ու գնաց: Բանվորները ուրախացած ուռռա՜ գոռացին, որովհետև ոչ միայն չարգելեցին, այլև ստացվեց այն տարբերակը, որը մենք ուզում էինք: Հետաքրքիրն այն էր, որ այդ պահին պատահաբար նայեցի Անտոն Քոչինյանին և նրա դեմքին նկատեցի թեթև ժպիտ: Ես հասկացա, որ այդ իմաստուն մարդը հասու եղավ իմ փոքրիկ խորամանկությանը և հոգու խորքում գուցե և խրախուսեց ինձ: Հուշարձանի բացման հետ կապված մի գեղեցիկ դեպք էլ եղավ:

Սիլվա Կապուտիկյանին խնդրեցի Մաշտոցին նվիրված մի քանի տող գրել: Համաձայնեց, բայց մի քանի օր անց զանգահարեց և ասաց, որ մեկնում է Մոսկվա, բայց մի տղա կա. իր ընկերներից, որը ավելի լավ կգրի, քան ինքը: Ստացվեց մի անսպասելի բան: Այդ երիտասարդը Պարույր Սևակն էր, որի հետ առաջին իսկ հանդիպումից դարձանք շատ մտերիմ ընկերներ, և այդ ընկերությունը շարունակվեց մինչև նրա ողբերգական մահը: Այսօր էլ մտերիմ եմ նրա տղայի հետ, և Պարույրի ծննդյան ու մահվան օրերը նշում ենք միասին: Պարույրն առաջին հայացքից թվում էր ըմբոստ, կարծես թե անհաշտ, բայց դա այդպես չէր, նա բացառիկ հարգանք ուներ ղեկավարների հանդեպ, իսկ Քոչինյանի հանդեպ՝ առանձնահատուկ հարգանք: Պարույրը քարի վրա նշեց, թե որ մասում պետք է գրվի մաշտոցյան հանրահայտ պատգամը: «Տաշած խոսքը պետք է քարեղեն խոսք լինի, որ մնա», - ասաց նա, իսկ Պարույրի ամեն մի խոսքը Մաշտոցի մասին կարծես թե քարեղեն քանդակ էր:

Մի անգամ Քոչինյանը կանչեց իր մոտ և շատ լուրջ առաջարկեց, որ ես դառնամ Երևանի գլխավոր ճարտարապետը: Ես առանձնապես չէի ուզում, սակայն, այնուամենայնիվ, հանձն առա այդ գործը 1971թ. վերջին և 10 տարի մնացի այդ պաշտոնում: Հետո շատ առիթներ եղան հանդիպելու Անտոն Քոչինյանի հետ: Մի օր Անտոն Քոչինյանը կանչել էր քաղաքապետին, շինարարության նախարարին և ինձ: Խոսակցությունը այն մասին էր, թե քաղաքը որ ուղղությամբ պետք է ընդարձակվի: Քաղաքապետը և նախարարը ասում էին՝ դեպի հարավ, Քոչինյանը դեմ էր, ասում էր, որ դեպի հարավ օգտակար հողեր են, և շոգ է, ավելի արդյունավետ կլինի՝ դեպի հյուսիս: Քննարկումը կիսատ մնաց, Քոչինյանը կեսկատակ, կեսլուրջ ասաց.

- Դե լավ, ձեր հե՛րն էլ անիծած:

Հետո միանգամից շրջվեց իմ կողմը և ասաց.

- Բացի Ջիմից:

Հետո, երբ դուրս էինք գալիս, ինձ ասաց.

- Գիտե՞ս՝ ինչու ես այդպես ասացի, որովհետև շատ եմ հարգել քո հայրիկին:

Երբ Քոչինյանը երիտասարդ է եղել, հայրս այն ժամանակ հանրապետության արդարադատության նախարարն էր, գլխավոր դատախազը:

Անցան տարիներ, Անտոն Քոչինյանը այլևս չէր աշխատում: Մի անգամ իմ աշխատասենյակը մտավ մի երիտասարդ և ներկայացավ՝ ասելով, որ նրա վարորդն է: Ես անհանգիստ հարցրի, թե որտեղ է նա, վերջինս պատասխանեց՝ մեքենայի մեջ: Ես արագ դուրս թռա սենյակից՝ հասցնելով քարտուղարին ասել, որ Քոչինյանն է գալիս, մի բան պատրաստի: Մոտեցա, դուռը բացեցի, Քոչինյանը դուրս եկավ ժպտադեմ, ես իրեն թևանցուկ արեցի և խնդրեցի վերև բարձրանալ: Սեղանին արդեն միրգ և կոնյակ էր դրված:

- Գիտե՞ս Ջի՛մ, - սկսեց նա, - ես հիմա չեմ աշխատում, բնություն և հող սիրող մարդ եմ, ինձ մի հողամաս է պետք, որ փոքր տուն կառուցեմ և հողի հետ աշխատեմ:

Իմ պաշտոնեական հնարավորությունները թույլ չէին տալիս հողատարածությունները հատկացնել, բայց ես չէի կարող մերժել նրան և ասացի.

- Շատ լավ, ես ամեն ինչ կանեմ:

Նրան ճանապարհելուց հետո իսկույն զանգահարեցի Մ.Մուրադյանին, որը քաղխորհրդի գործկոմի նախագահն էր: Պիտի ասեմ, որ նա հիանալի քաղաքապետ էր և բացարձակ հարգանք ուներ Անտոն Երվանդովիչի նկատմամբ: Պատմեցի նրան և ասացի, որ անհարմար զգացի Քոչինյանին ասելու, որ դա իմ իրավունքներից վեր է, ու որոշեցինք մի բան մտածել հողակտոր հատկացնելու համար: Հարցը կարգավորվեց, և արդեն բավական ժամանակ էր անցել, երբ նորից հանդիպեցի նրան: Ձերմ զրույցի ժամանակ ասաց.

- Տունը կառուցեցի, այգի ստեղծեցի, բա չե՞ս ուզում գալ տեսնել:

Ես շատ ափսոսում եմ, որ ժամանակ չգտա գնալու նրա մոտ: Այս պատմությունները հիշողությանս մեջ են, և ես հիշում եմ նրան ինչպես մի մարդու, որը նվիրված էր հանրապետության շինարարությանը, որը մտահոգ էր ճարտարապետության՝ որպես արվեստ կայանալուն, որ այն լինի ազգային, որովհետև եթե ազգային չէ, ապա դա մերը չէ:

ԴՄԻՏՐԻ ԱԴԱԲԱՇՅԱՆ

ՀԵՏԵՎՈՂԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉԸ

1971թ. հունիսին ինձ նշանակեցին Հայաստանի ավիացիայի վարչության պետ, և մեր առաջին հանդիպումը Անտոն Քոչինյանի հետ կայացավ իր աշխատասենյակում, որտեղ Սերգեյ Սերգեևիչ Պավլովը, որը այն ժամանակ ԽՍՀՄ քաղաքացիական ավիացիայի նախարարի տեղակալն էր, ներկայացրեց ինձ: Անտոն Քոչինյանի մասին մինչ այդ տարբեր բաներ էի լսել, բայց հանդիպման ժամանակ շատ մեծ տպավորություն ստացա: Առաջին իսկ վայրկյանից ընդունեց շատ ջերմ և հարցրեց.

- Տղա՛ ջան, իսկ դու գիտե՞ս՝ ազգանունդ ինչ է նշանակում:

Ես ռուսերեն պատասխանեցի՝ ոչ:

Նա ասաց.

- Հնում գյուղական խորհրդի նախագահին էին այդպես անվանում:

Երկրորդ հանդիպումն արդեն ՀԿԿ բյուրոյի նիստում էր, որտեղ բյուրոյի անդամները իրենց հավանությունը տվեցին՝ ինձ այդ պաշտոնին նշանակելու համար: Անտոն Քոչինյանը իրեն պահում էր շատ պաշտոնական, սակայն զգացի՝ որքան ազատ կարող էին արտահայտվել ներկաները քննարկվող թեմայի վերաբերյալ:

Մի անգամ հեռախոսազանգով ինձ հրավիրեցին Պետշին՝ մասնակցելու օդանավակայանի նոր շենքի նախագծերի քննարկմանը: Դահլիճում կազմակերպել էին ցուցահանդես, որն իր մեջ ընդգկում էր վեց նախագիծ: Ամեն մեկը ներկայացնում էր իր խմբի նախագիծը, վերջում Անտոն Քոչինյանը ասաց.

- Եկեք լսենք այս ջահելին, թե ինչ կասի:

Ես վերցրի ցուցափայտը և ամեն մի նախագծի թերությունները բոլորին մատչելի ձևով բացատրեցի: Իմ ելույթից հետո լռություն էր, մի քանի ծանր և լարված րոպեներից հետո նա ասաց.

- Ա՛յ, ես նոր հասկացա, որ այս աշխատանքները ուսանողական են, իսկ Դուք կարո՞ղ եք այս բոլորից ընտրել խելքին շատ թե քիչ մոտ երկու նախագիծ:

Ես ցույց տվեցի երկուսը, որոնք բոլորից մոտ էին «օդանավակայան» հասկացությանը: Անտոն Քոչինյանը տեղում առաջարկեց երեք խմբից ստեղծել մի խումբ և կազմել նոր նախագիծ: Ես զարմացած էի, թե ինչ արագությամբ նա կողմնորոշվեց և ընդունեց գործի համար ամենահաջող որոշումը: Այնուհետև ես զեկույցներով նրան տեղյակ էի պահում աշխատանքի ընթացքի մասին: 1972 թվականի գարնանը՝ որպես պատվիրակության անդամ, մեկնեցի Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետություն՝ երկու երկրների միջև ավիացիայի գծով մինչպետական հարաբերություններ ստեղծելու: Այնտեղ ես մանրամասն ուսումնասիրեցի Քյոլն-Բոնն և Մայնի Ֆրանկֆուրտ օդանավակայանների կառույցները և խնդրեցի գլխավոր ինժեներներից համապատասխան նախագծերը: Երևանում նախագծերը ուսումնասիրվեցին, և հետևանքում Զվարթնոցի նոր նախագիծը պատրաստ էր: Այն ժամանակ դա Խորհրդային Միության ճարտարապետության մեջ նոր խոսք էր, քանի որ ֆանտաստիկ տեսք ուներ: Անտոն Քոչինյանը տվեց իր հավանությունը, և ներկայացրինք Մոսկվայի «Աէրոպրոեկտ» ինստիտուտի տնօրեն Իվան Ֆիրսովին, որն ասաց.

- Դա երիտասարդական ամսագրից վերցրած լուսանկար է, որի նմանը չի կառուցվի անգամ 21-րդ դարում: Գնացե՛ք և կառուցե՛ք սովորական տուփ, - ու հրաժարվեց ստորագրելուց:

Այստեղ ես նորից գնահատեցի, թե ինչպիսի թեթևությամբ և արագությամբ Անտոն Քոչինյանը ընկալում էր գաղափարները, գնահատում ու վստահում առաջարկողին: Ես պատմեցի նրան Ֆիրսովի հետ հանդիպման արդյունքների մասին: Քոչինյանի խորհրդով նախագծով մտա ԽՍՀՄ քաղաքացիական ավիացիայի նախարարի տեղակալ Լեոնիդ Սվերչնիկովի մոտ: Նա նախագծի կարճ ուսումնասիրությունից հետո ասաց.

- Այնպիսի մարդիկ, ինչպիսին է Ֆիրսովը, ոչնչացնում են Միության ճարտարապետությունը, այդ պատճառով էլ բոլոր օդանավակայանները տուփեր են, - և ստորագրեց:

Այստեղ նույնպես զգացվեց Անտոն Երվանդովիչի ներկայությունը, քանի որ արդեն խոսել էր նախարարի հետ և հայտնել իր դրական կարծիքը: Ինստիտուտում մանրամասնորեն մշակվեց նախագծի վերջնական տարբերակը, և զուգահեռաբար սկսվեց շինարարությունը:

Մեր համատեղ աշխատանքը Անտոն Քոչինյանի հետ եղավ այն, որ Հայաստանի տարածքում կառուցվեցին «Էրեբունի», «Լենինական», «Գորիս», «Սիսիան» օդանավակայանները: Մի դեպք պատմեմ: Մինչև իմ պաշտոնի անցնելը որոշվել էր ներկայիս «Էրեբունի» օդանավակայանը, որը նախկինում անվանվում էր «Հարավային» օդանավակայան, փակել և տարածքը հանձնել քաղխորհրդին: 1971 թվականի հուլիս ամսին մոտ երկժամյա հանդիպում ունեցա Անտոն Քոչինյանի հետ, հանգամանալից ներկայացրի մեր ավիացիայի զարգացման հեռանկարները, այդ թվում նաև «Հարավային» օդանավակայանի մասին խոսեցի, ասացի, որ փակելը շատ մեծ սխալ կլինի, քանի որ մենք ուզում ենք զարգացնել տեղական ներքին գծերը, վերազինել ժամանակակից օդանավերով, որոնց համար «Հարավային» օդանավակայանի դիրքը (քամիների տեսակետից), մոտիկությունը քաղաքին, ռազմական նշանակությունը շատ կարևոր են: Նա հավանություն տվեց օդանավակայանի վերանորոգմանը և վերազինմանը՝ նորից ապացուցելով իր՝ իրադարձությունը ճիշտ գնահատելու ընդունակությունը, փոխեց նախկին որոշումը և ընդունեց իմ առաջարկությունը, բայց իրականում կառուցվեցին նոր շենքը, թռիչքի և վայրէջքի գծերը: «Էրեբունի» օդանավակայանի դաշտը արդեն պատրաստ էր ընդունելու առաջին «ՅԱԿ-40» մակնիշի օդանավերը՝ թվով 25 հատ, որոնք կապելու էին Հայաստանի բոլոր շրջանները: Օդանավները սկսեցին թռչել տարբեր ուղղություններով, բայց շատ շուտ պարզվեց, որ օդանավակայանները, որոնք համապատասխանում էին «ԱՆ-2»-ին, «ՅԱԿ-40»-ի համար պիտանի չեն: Ստիպված էինք մի շարք օդանավակայանների հին հողային տարածքները հանձնել և նոր տարածքներ վերցնել: Նախնական աշխատանքները ոչ միայն բարդ էին, այլև կապված էին բյուրոկրատական քաշքշուկների հետ, որը շատ ժամանակ էր խլում: Հարցը արագացնելու և ընդհանուր պրոբլեմին հիմնական լուծում տալու համար դիմեցի Անտոն Քոչինյանին և հանդիպման ժամանակ հրավիրեցի «ԱՆ-2»-ով ինձ հետ թռչել Գորիս և Սիսիան՝ օդից ծանոթանալու և ուսումնասիրելու մեր առաջարկած նոր դիրքերը և հողակտորները: Այդ օրը նա, նստելով իմ և երկրորդ օդաչուի միջև ամրացված երկաթե կլոր խողովակի վրա, շարժիչի աղմուկի, շոգի, ցնցումների և

տարուբերման մեջ անցկացրեց մոտավորապես 6 ժամ: Գտավ հարցի լուծումը, տվեց համապատասխան կարգադրություն-ները, և մենք կարողացանք շուտափույթ լուծել բոլոր հարցերը: Աշխատանքային շատ լավ միջադեպեր կարելի է հիշել՝ կապված նրա հետ, սակայն կուզեի պատմել մի հանդիպման մասին, որը ավելի շատ բնութագրում է մեր հասարակությանը:

1980թ. նոյեմբերի 29-ն էր:

Օպերայի շենքում նշվում էր Խորհրդային Հայաստանի 60-ամյակը: Միջոցառումից հետո, երբ մասնակիցները դուրս էին գալիս դահլիճից, ես նկատեցի ճեմասրահում միայնակ կանգնած Անտոն Քոչինյանին և տեսա, թե ինչպես այն մարդիկ, որոնք ժամանակին շատ լավ ճանաչում էին նրան ու նրա թևի տակ հայտնվեցին Հայաստանի էլիտայի մեջ, այժմ անցնում էին անտարբեր, անգամ առանց ողջունելու:

Ես, զգալով նրա մենակությունը և հոգեվիճակը, մոտեցա, ջերմ բարևեցի, սկսեցինք զրուցել միջոցառումից ստացած տպավորություններից: Ես հասկացա, որ նա ամաչում էր այդ մարդկանց համար, որոնք երեկ քծնում, իսկ այսօր չէին նկատում իրեն:

Մի քանի րոպեից հետո նա խնդրեց, որ ես իրեն ճանապարհեմ շենքից դուրս: Իմ պատրաստակամությունը հայտնեցի իրեն ճանապարհելու մինչև տուն, և մենք, միասին զրուցելով, անշտապ հասանք տուն:

Ես Անտոն Քոչինյանի մեջ տեսել եմ Մեծ մարդու, Մեծ հայրենասերի, մի տղամարդու, որը չէր վախենում ընդունել կտրուկ որոշումներ՝ իր վրա վերցնելով հետևանքների ամբողջ պատասխանատվությունը: Ամբողջ հոգով ցավում էր ժողովրդի համար, ղեկավարվում էր երկրի զարգացման շահերով: Լինելով խոշոր քաղաքական գործիչ՝ նա միշտ մնաց դիմացինին ընկա-լող, հասարակ և մարդամոտ մարդ, մեծ անհատականություն:

ՆՎԻՐՅԱԼ ԶԱՎԱԿԸ ԵՐԿՐԻ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԻ

Վաղ առավոտյան ինչեց հեռախոսազանգը: Լսում եմ տղամարդու անծանոթ մի ձայն. «Լսափողը չդնե՛ք, Անտոն Երվանդովիչը ուզում է Ձեզ հետ խոսել»: Տեղումս քարացա. Անտոն Երվանդովիչը՝ հանրապետության ղեկավարը, ուզում է ինձ հետ խոսել... ի՞նչ ունի ինձ ասելու: Ես նրան որևէ խնդրանք չեմ ներկայացրել: Եթե անգամ ներկայացրած լինեի, դիմողին պատասխանում են սովորաբար իր մարդիկ, եթե պատասխանում են՝ բանավոր, ավելի հաճախ՝ գրավոր:

- Բա՛րև Ձեզ, - լսում եմ նրա ձայնը այնքան հստակ, այնքան մոտիկ ու մտերիմ, - ես հենց նոր սեղանիս վրա դրված այսօրվա թերթում կարդացի Ձեր ակնարկն հացն անխղճաբար շռայլելու մասին: Կարևոր հարց եք բարձրացրել, այսօրվա վերաբերմունքը հացի նկատմամբ հային բնորոշ, հային վայել վերաբերմունք չէ: Հացը մեզանում սրբացած է եղել, համարվել է Աստծո բարձրագույն պարգև...

Հացը ջրի գին ուներ, ջրի գին՝ այն ժամանակվա հասկացողությամբ, և ամենաhամեստ միջոցների տեր բազմանդամ ընտանիքն իսկ երկրորդ օրվա հաց չէր ուտում, նախորդ օրից մնացած հացը նետվում էր աղբարկղ, առավոտյան գնվում էր թարմը: Եվ օրական տոննաներով հաց էր աղբարկղ նետվում: Հետագայում այս խնդիրը դարձավ հանրապետական ուշադրության առարկա, և վերևից հացը տնտեսելու հրահանգ տրվեց, ողջ երկրով մեկ մամուլն սկսեց լայնորեն քննարկել այս խնդիրը, բայց, կարծեմ, անօգուտ: Հացը շարունակում էր ջրի գին ունենալ, ամենահամեստ միջոցների տեր բազմանդամ ընտանիքն իսկ չէր զրկում իրեն թարմ հաց ուտելու հաճույքից:

Հանրապետության գլուխն անցնելով՝ Քոչինյանը կարգ սահմանեց. տարին մեկ-երկու անգամ հավաքում էր գրողներին, հանրապետության տնտեսության վիճակը վերլուծաբար ներկայացնում՝ ինչ ուղղություններով են զարգացվում, ինչ սխալներ են թույլ տրվել, ինչ է արվում շտկելու համար, ինչ պետք է անել, կամ ինչ են փորձում անել:

Այդպիսի մի հավաքույթի ժամանակ շատ մտահոգ, անկեղծորեն, ինչպես տան գլուխը կխոստովաներ յուրայիններին, ասաց.

- Սխալ էր, որ հանրապետությունում առաջնությունը քիմիական արդյունաբերությանը տրվեց, դա քիչ աշխատատար է, շատ էլեկտրաէներգիա կլանող: Սևանը զոհն էր հենց այս սխալի: Աշխատում ենք սխալն ուղղել, այսուհետև շեշտը դնելու ենք հաստոցաշինության և սարքաշինության վրա:

Այդ նպատակին հետամուտ՝ ստեղծվեց Չարենցավան քաղաքը:

Մեկ այլ անգամ, առավել մտահոգ, դիմեց մեզ՝ ասելով.

- Դուք գիտե՞ք, որ հանրապետության սահմանամերձ շրջանները լցվել են ադրբեջանցի վերաբնակներով:

Լսել էինք, գիտեինք, որ շրջանների ապիկար ղեկավարները կաշառակերությամբ նրանց թույլ են տալիս գալ, տներ գնել, հող ձեռք բերել, արդյունաբերական ձեռնարկություններում աշխատանք ստանալ, հիմնավորվել այստեղ: Այդ արված էր դրսից թելադրված, պանթուրքական հեռահար նպատակներով: Այդ երևույթն արդեն իսկ վտանգավոր չափեր էր ընդունել և հանրապետության ղեկավարին խորապես մտահոգում էր, մինչդեռ շատերս չգիտեինք, չէինք պատկերացնում: Պատահական չէր, որ հանրապետության ղեկավարը այդ մասին իրազեկ էր դարձնում գրողներին. թող գիտենան, իրենց հերթին խորհեն այս մասին՝ իբրև երկրի տերեր, և իրենցից կախված կարելին անեն վտանգը կանխելու համար: Ինքը՝ հանրապետության ղեկավարը, բացեիբաց չէր կարող «եղբայրական» ժողովրդին արգելել գալ և հաստատվել «եղբայրական» Հայաստանում, քանզի Խորհրդային Միության քաղաքականության հիմքում դրված էր ժողովուրդների եղբայրության սրբազնագույն հռչակված կարգախոսը, և այն ոտնահարելը դիտվում էր իբրև ոճիրների ոճիր այդ եղբայրական սրբազան դաշինքի դեմ, հաճախ և որին զոհ էին դառնում հանրապետությունների, ամենից ավելի Հայաստանի Հանրապետության ղեկավարները՝ սկսած Աղասի Խանջյանից մինչև Զարոբյան:

Եղավ այնպես, որ ես մի օր զգացի Անտոն Քոչինյանի անմիջական օգնության կարիքը: Իմ «Կարոտ» վեպի տպագրությունը խափանվել էր ավելի քան ութ տարի: Առանց

հիմնավոր պատճառաբանության հրատարակիչները հրաժարվում էին ավարտին հասցնել գրքի տպագրությունը: Օգտվելով հերթական անգամ Անտոն Քոչինյանի մոտ գրողներին զրույցի հրավիրելու առիթից՝ մոտեցա նրան և ընդունելություն խնդրեցի: Շաբաթվա վերջին օրն էր, նա ժամ նշանակեց՝ երկուշաբթի՝ առավոտյան ժամը 9-ին: Չէր մոռացել անցաթուղթ իջեցնել, երկուշաբթի առավոտյան ժամը 9-ին ինձ ընդունեց: Պատմեցի գրքի ոդիսականը, խնդրեցի, որ անձամբ ինքը կարդա, թեև գիտեի, թե որքան սուղ էր իր ժամանակը, և հազիվ թե կարողանար դա անել: Ավելացրի, որ եթե կարդա և գտնի, որ չպիտի տպագրվի, գիրքը հրատարակչություններից հետ կվերցնեմ և կդադարեմ տպագրության մասին մտածել: Կարծում էի՝ մեկնումեկին կկանչի, կհանձնարարի կարդալ և զեկուցել իրեն: Բայց որքան մեծ եղավ զարմանքս, որ հանձն առավ անձամբ կարդալ: Հեռացա՝ վերաբերմունքից շոյված, անչափ գոհ, բայց դարձյալ վստահ չէի, որ խոստացածը անելու բան է: Սակայն հրաշքը կատարվեց: Մարո Մարգարյանի հետ նստած զրուցում էինք, երբ հնչեց դռան զանգը, ներս մտավ ինձ անծանոթ մի երիտասարդ, Մարո Մարգարյանը շշնջաց.

- Անտոն Երվանդովիչի օգնականն է...

Երիտասարդը, շեմքից առաջ չգալով, ասաց.

- Անտոն Երվանդովիչը ցածում՝ մեքենայի մեջ, սպասում է, Ձեր վեպը պետք է տաք՝ տանեմ իրեն:

Սեղանիս վրա դրված էր, տվեցի, տարավ: Մեկ ամիս անց հանդիպեցինք: Կարդացել էր:

- Չտապագրելու պատճառ չեմ տեսնում, - ասաց, կանչեց բաժնի վարիչին՝ Սուրեն Ավետիսյանին, և հանձնարարեց իր անունից հրատարակիչներին ասել, որ գրքի տպագրությանը ընթացք տան, ինչը արվեց կայծակի արագությամբ, և շուտով գիրքը հասավ ընթերցողին:

Ինչպե՞ս կարող եմ այս մոռանալ:

Քոչինյանը Հայաստանի Հանրապետության խորհրդային շրջանի ղեկավարներից, կարծում եմ, ամենամատչելին ու ամենամարդամոտն էր: Նա անջնջելի պայծառ հետք է թողել հիշողությանս մեջ իբրև գործիչ և ամենից ավելի՝ իբրև այս հողի ու ջրի հարազատ ծնունդ, նվիրյալ զավակ՝ երկրի և ժողովրդի:

ՍՈՒՐԵՆ ՕՀԱՆՅԱՆ

ՆՐԱ ԽՈՍՔԻՆ ՀԱՎԱՏՈՒՄ ԷԻՆ

Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի քիմիական ֆակուլտետը ավարտելուց հետո ինձ գործուղեցին Կիրովականի քիմիական կոմբինատ՝ որպես ինժեներ-տեխնոլոգ: 1963թ. ՀԿԿ առաջին քարտուղար Յակով Զարոբյանի աշխատասենյակում առաջին անգամ հանդիպեցի Անտոն Քոչինյանին, երբ որոշել էին ինձ նշանակել քիմկոմբինատի տնօրեն: Մինչև 1969թ. աշխատեցի տնօրենի պաշտոնում: Այդ ընթացքում քիմկոմբինատը զարգանում էր մեծ թափով: Առաջին անգամ մենք թողարկեցինք արհեստական կորունդի արտադրությունը, որը ամենամեծն էր ԽՍՀՄ-ում: Թողարկեցինք դեցեդեա, շնորհիվ նոր տեխնոլոգիաների՝ ամիակի արտադրությունը հզորացավ 3 անգամ: Անտոն Երվանդովիչը պարբերաբար այցելում էր կոմբինատ սկզբում՝ որպես Նախարարների խորհրդի նախագահ, իսկ 1966թ.՝ որպես ՀԿԿ առաջին քարտուղար: Քիմիայի զարգացմանը նա առաջնահերթ նշանակություն էր տալիս և ասում էր՝ միայն քիմիայն կարող է ոչնչից ստեղծել նյութ, որը Հայաստանի համար շատ կարևոր նշանակություն ունի:

Գերագույն խորհրդի հերթական նիստի ժամանակ, երբ ես արդեն պատգամավոր էի և նախագահության անդամ, քննարկվեց Գուգարքի շրջանային կենտրոնի տեղի հարցը: Առաջարկվում էր կենտրոնը դարձնել Մեղրուտը, սակայն ես՝ համարելով, որ դա նույն Կիրովականն է, առաջարկեցի Համզաչիմանը, որը Հայաստանի խոշոր գյուղերից մեկն էր, ուներ զարգացման հնարավորություն: Նույն կարծիքին էր նաև Իջևանի շրջկոմի առաջին քարտուղար Վլադիմիր Ղալումյանը: Քանի որ Մեղրուտի առաջարկը արված էր եղել Քոչինյանի կողմից, իսկ նա նիստին չէր մասնակցում, հարցը հանվեց քննարկումից:

Մեկ ամիս անց՝ հերթական նիստի ժամանակ, Քոչինյանը մասնակցեց նիստին, և նորից հարցը քննարկվեց: Նա հանգամանորեն կարողացավ ապացուցել Մեղրուտի առավելությունը կենտրոն դառնալու համար, որից հետո բոլորս եկանք ընդհանուր հայտարարի:

Հիշում եմ, երբ ես Կիրովականի քաղկոմի առաջին քարտուղարն էի, հայրենադարձների կողմից դժգոհություններ կային՝ կապված իրենց կենցաղի հետ: Անտոն Քոչինյանը հերթական այցելության ժամանակ ցանկացավ հանդիպել հայրենադարձների մի խմբի հետ, չնայած նրան, որ նրա շրջապատը խորհուրդ չէր տալիս՝ ասելով, որ բոլորն էլ ապահովված են աշխատանքով, բնակարանով և այլն, բայց նա ստիպեց, որ ամպայման հանդիպի: Հանդիպումը կայացավ «Դիմաց» թաղամասում, հայրենադարձներից մեկի տանը, որտեղ Անտոն Քոչինյանը պատասխանեց նրանց հուզող բոլոր հարցերին, վերջում հանգամանալից բացատրեց հայրենիքի հոգսերն ու դժվարությունները և ասաց, որ շնորհիվ իրենց՝ հզորանում է մեր երկիրը: Պետք էր տեսնել, թե ներկա գտնվողները ինչ հիացմունքով էին լսում իրեն: Բնակարանի տերը հուզմունքով ասաց, որ Քոչինյանի խոսքը լսում էր որպես աղոթք: Հանդիպումն անցավ հիանալի:

Մոսկվայում Պատպլանի աշխատողներն անգամ գիտեին, որ Քոչինյանը հարցերը պատշաճ լուծելու համար հասնում էր մինչև անմիջական կատարողին (գլխավոր մասնագետ, բաժնի աշխատող և այլն) և այդ բանը չէր համարում իր արժանապատվությանը դեմ մի բան: Մի անգամ գնացքով Մոսկվա մեկնելիս Անտոն Քոչինյանին մենք Կիրովականում դիմավորեցինք և իր առաջարկությամբ ճանապարհեցինք մինչև Ալավերդի: Զրույցի ժամանակ խոսք գնաց Ստալինի մասին, և ինձ շատ հետաքրքրեց՝ հանդիպե՞լ են իրար, ու նա մի դեպք պատմեց:

Երբ իրեն նոր էին նշանակել Նախարարների խորհրդի նախագահ, իրեն և ՀԿԿ առաջին քարտուղար Գրիգոր Հարությունյանին հրավիրել էին Մոսկվա՝ Կենտկոմ: Բան այն էր, որ մոտ 100 հազար հայրենադարձված հայերից մի քանի ընտանիքներ դիմել էին Մոսկվա՝ Կոմկուսի Կենտկոմ՝ հետ վերադառնալու խնդրանքով: Քննարկվելու էր հայրենադարձության ընթացքի մասին հարցը: Գիշերը վերջապես նրանց կանչում են Կրեմլ: Այնտեղ Ստալինի անձնական քարտուղարի՝ Պոսկրեբիշևի մոտ նորից երկար սպասելու ժամանակ իմանում են, որ խիստ որոշում է կայացվել՝ անսպասելի հետևանքներով: Վերջապես, երբ հրավիրում են Ստալինի մոտ, տեսնում են՝ երկար սեղանի վերջում Բերիան

զեկուցում է, իսկ Ստալինը քայլում է և ծխում իր ծխամորճը: Բերիան, դիմելով Հարությունյանին. վրացերեն ասել է. «Այդ ինչպե՞ս եք վարվում հայրենադարձների հետ, որ նրանք պահանջում են վերադառնալ»: Տիրում է քար լռություն, իսկ Ստալինը, կարծես թե ինքն իր հետ խոսելով, ասում է. «Եթե հավաքեն 100 հազար հոգու և հարցնեն՝ ով է ուզում դրախտ, ով դժոխք, անպայման կգտնվեն մի քանի հոգի, որոնք կգերադասեն դժոխքը»: Բերիան, անմիջապես ըմբռնելով Ստալինի միտքը, իսկույն փոխում է տոնը և ընդունվում է մեղմ որոշում:

Մեր համատեղ աշխատանքի ընթացքում ինձ միշտ զարմացնում էր Քոչինյանի իմացությունը ուզած բնագավառում: Գործի բերումով, երբ անցնում էինք Կիրովականով, Դիլիջանով կամ Ստեփանավանով, նա կարող էր պատմել ամեն մի բլուրի մասին, որտեղ ինչ հանքեր են եղել և կան, որ շրջանում ինչ է մշակվել և մշակվում հիմա: Քոչինյանը մնաց իմ հիշողության մեջ որպես մեծ հայրենասեր, խոշոր ազգային-քաղաքական գործիչ, որի աշխատանքային լուման անգնահատելի է մեր հանրապետության համար:

ԳՐԻԳՈՐ ՀԱՄՐԱԹՅԱՆ

ԽՈՐՀՐԴԱՎՈՐԻ ԲԱՐՁՈՒՆՔՆԵՐՈՒՄ

Անտոն Քոչինյանի հետ մեր համատեղ աշխատանքը միշտ եղել է պաշտոնական հարաբերությունների մեջ, բայց ոչ երբեք մտերիմ: Այս համառոտ գնահատանքի խոսքը մի փորձ է Քոչինյանի վաստակի մասին: Նրա մեջ թերևս կարող են լինել անճշտություններ, որոնք, սակայն, ոչ թե կանխամտածված են, այլ, թերևս, անհատական վերաբերմունքի հետևանք: Արժանահիշատակ ուղի է անցել Անտոն Քոչինյանը՝ կոմերիտմիության շրջկոմի քարտուղարից մինչև երիտասարդության առաջնորդի դիրքը: Այնուհետ՝ Հայաստան երկրի կառավարության նախագահի և ապա՝ հանրապետության կուսակցության ղեկավարի բարձունքները: Այս վերընթաց պաշտոնավարության մեջ ամենավառ բռնկումը դրսևորել է Նախարարների խորհրդի նախագահի աշխատած ժամանակ, Հենց այդ էլ բավական է նրան համարելու վաստակաշատ պետական գործիչ և հարգանքով հիշելու նրա անձն ու վաստակը: Նախարարների խորհրդի նախագահի աշխատած տարիներին Քոչինյանը երբեք չդարձավ իշխանության տիրակալ, այլ մնաց որպես հայրենի երկրի սպասավոր ու նվիրյալ:

Մեծ է նրա վաստակը երկրի տնտեսական ներուժի զորացման ասպարեզում: Հիշարժան է նրա ծառայությունը հատկապես խոպան տարածքների ու սարալանջերի անտառապատման, անջրդի հողերը ոռոգելի դարձնելու, ճահճապատ հողատարածքների իրացման, ճանապարհաշինության ու լեռնացքներում թունելների կառուցման բնագավառներում: Մեծ է ու անուրանալի նրա դերը նաև Արփա-Սևան թունելի կառուցման, հատկապես Մոսկվայում դիմադիր ուժերի հաղթահարման և աշխատանքներն անխափան շարունակելու գործում: Քոչինյանի գլխավոր արժանիքներից մեկն էլ այն էր, որ նա ուշադիր լսում էր մարդկանց և խոշորածավալ հարցերի լուծման ժամանակ որսում գլխավորն ու կարևորը և պաշտպան կանգնում դրանց իրականացմանը:

Նա իր բնատուր աշխարհընկալման զորության լույսով կարողանում էր առնչվել մարդկային հոգու և խղճի ոլորտներին, որի շնորհիվ էլ ուներ խաղաղասեր, բարեհոգի ու ընդառաջող

բնավորություն, պաշտպան էր հայրենիքը զորացնող ու զարդարող ամեն մի փառաբանելի նախաձեռնության: Բավական է հիշել, թե նա 1970թ. ինչպիսի պատրաստակամությամբ ընդունեց քաղաքային խորհրդի գործադիր կոմիտեի՝ այն ժամանակներում երազանք թվացող առաջարկը Երևանում մետրոպոլիտեն կառուցելու մասին, այն էլ քաղբյուրոյի արգելող պայմանների դեպքում: Նախ միութենական տրանսպորտի շինարարության նախարարի առաջին տեղակալ, իսկ հետագայում նախարար Սասնովին հրավիրեց Երևան, որի այցով փաստորեն լուծվեց երևանյան մետրոպոլիտենի նախագծման թույլտվության հարցը: Ճիշտ է, հարցի դրական լուծման համար այն ժամանակավորապես անվանվեց ստորգետնյա արագընթաց էլեկտրաքարշ:

Երևանում մետրո կառուցելու գաղափարը քաղաքային խորհրդի գործադիր կոմիտեում ծագեց 1969 թվականին, իսկ նախագծման աշխատանքները սկսվեցին 1970 թվականից: 1971 թվականին արդեն միութենական պետպլանի կողմից հաստատվեց ու ձեռնարկվեց ստորգետնյա արագընթաց էլեկտրաքարշի, բայց իրականում մետրոյի կառուցումը:

Ոչ ոք այնպես պաշտպան չի եղել Երևանյան մետրոպոլիտենի կառուցման գաղափարին, ինչպես Անտոն Քոչինյանն ու Բադալ Մուրադյանը, որոնք միութենական պետպլանում հիմնավորեցին մետրոպոլիտենի անհրաժեշտությունն ու շահավետությունը: Երբ 1964 թվականին Նախարարների խորհրդում մայրաքաղաքի բնակարանային շինարարության հետագա տեղաբաշխման նախագծի քննարկման ժամանակ որոշ պաշտոնատար անձինք դեմ եղան Նորքի զանգվածի մեծամասշտաբ կառուցապատման առաջարկին, Քոչինյանը, հակառակ բոլոր դիմադիր կարծիքների, զարմանալիորեն արագ կողմնորոշվեց՝ ասելով, որ քաղաքի այդ հատվածը մոտ ապագայում կդառնա մեր մայրաքաղաքի ամենաբարենպաստ բնակատեղին, և շատ չանցած մարդիկ կպայքարեն այնտեղ բնակվելու համար: Եվ հարցը լուծվեց դրականորեն: Առաջին հայացքից նա այն տպավորությունն էր թողնում, որ պարզ անձնավորություն էր, սակայն իրականում բարդ անհատականություն էր, որը շատ ավելի զգալու բան է, քան բացատրելու: Եվ չնայած իր կրթական պաշարների պակասին, օժտված լինելով բնածին ընդունակություններով՝ նա ձեռք էր բերել

կիրառական փիլիսոփայության և իմաստնության արժեքավոր հսկայական ներուժ, հարուստ կենսափորձ և ղեկավարման հմտություն: Այդ ամենի շնորհիվ նա տարիներ շարունակ անդադար խթանում էր տասնյակ գիտահետազոտական և նախագծային ինստիտուտների և կոնստրուկտորական բյուրոների ստեղծման գործընթացը, նրանցում ներգրավելով հազարավոր տարբեր մասնագիտությունների տեր շնորհաշատ ու տաղանդավոր երիտասարդների, հայ ժողովրդի մտավոր կարողությունները համաշխարհային գիտական մտքին ավելի հաղորդակից դարձնելու և Հայաստան երկրի ապագան, ի վերջո, հենց այդ ուղղությամբ զարգացնելու հեռահար նպատակով:

Իր էությամբ լինելով հայրենասեր ու ազգային գործիչ՝ Քոչինյանը հոգով ու սրտով խրված էր հայոց աշխարհի ու նրա ժողովրդի մեջ, լավատեղյակ էր հայկական իրականության ողջ անցուդարձին:

1971 թվին ժողովրդական վերահսկողության հանրապետական կոմիտեի կողմից զեկուցագիր է նարկայացվել Կենտրոնական կոմիտե, որ Երևանում, պլանավորված գործերից բացի, նաև շատ ուրիշ կառույցներ ու բարեկարգման աշխատանքներ են կատարվել՝ այդ ամենը համարելով որպես պետական միջոցների վատնում և շռայլում: Քոչինյանը բոլորովին այլ մոտեցում ուներ: Հարցի քննարկման հաջորդ օրը նա իր իրավասու անձանց հրավիրեց իր մոտ և, գնահատելով կատարվածը, նաև պատգամեց այսուհետև ավելին անել, քան արվել է, և ավելի շատ կառեցել, քան կառուցվել է:

Երբ մեծանուն Երվանդ Քոչարը ձեռնամուխ եղավ Վարդան Մամիկոնյանի արձանի ստեղծմանը, Քոչինյանը, անտեսելով քաղաքական արգելքները, տվեց իր համաձայնությունը և մինչև վերջ պաշտպան կանգնեց արձանի ավարտման ու տեղադրման գործին:

1966 թվականին Լեռնային Ղարաբաղից 136 ընտանիքներ դիմում էին ներկայացրել՝ Երևանում մշտական բնակություն հաստատելու խնդրանքով: Հարցի քննարկման ժամանակ համընդհանուր կարծիք եղավ բավարարել դիմորդների խնդրանքը, սակայն Քոչինյանը խստահայաց մերժեց այդ կարծիքը՝ ասելով. «Ղարաբաղը չի կարելի դատարկել, այլապես կդառնա Նախիջևանին բախտակից»:

Նա իրապես մտահոգ էր Ղարաբաղի ճակատագրով, և չնայած ապարդյուն եղավ վերին իշխանություններին ներկայացրած պաշտոնական պահանջը Ղարաբաղը Հայաստանին միավորելու մասին, բայց և այնպես քաղաքական բարձրադիր ատյաններում թարմացավ ու վերականգնվեց ղարաբաղյան մշտարթուն հարցը:

Անտոն Քոչինյանն իր էությամբ իրոք որ ազգային գործիչ էր և բնավորությամբ չափավոր, համեստ, ոչ թե ինքնասիրահար ու ցուցամոլ, այլ ժողովրդական խառնվածքի տեր, գործնական, որին բնորոշ էր նաև երախտագիտությունը: նա մտադիր էր Ծիծեռնակաբերդի զբոսայգին և մայրաքաղաքի փողոցներից մեկը կոչել Կենտրոնական Կոմիտեի նախկին առաջին քարտուղար Գրիգոր Հարությունյանի անունով: Անտոն Քոչինյանը՝ որպես Նախարարների խորհրդի նախագահ, պարզապես գտնված անձնավորություն էր, անփոխարինելի, և ընդհանուր գործը շատ կշահեր, եթե չձգտեր դառնալ կուսակցության Կենտրոնական Կոմիտեի առաջին քարտուղար: Եվ դա ամենից առաջ ոչ թե գործի ծանրությունը, այլ երկրի բարոյաքաղաքական վիճակը կայուն պահելու առումով:

1971-1972 թվականներից սկսած ժամանակը գործում էր ի վնաս Քոչինյանի. անկասելիորեն աճում էր ընդդիմադիր ուժերի հակամարտությունը՝ ապագան դարձնելով չարագույժ, բայց նա անտեսեց իրեն սպառնացող վտանգը և շարունակեց աշխատել «ընդդիմադիրների» հետ, լիահույս, որ ժամանակի մեջ կմաքրվի նրանց հոգու մաղձը, մոռանալով, որ բարությունը պայքարի ելած ուժերի կողմից հաճախ գնահատվում է որպես արատ ու թուլություն, քանզի այդ ուժերն ամենևին էլ համակված չէին ազգի մտքի ու հոգու վեհացման, ազնիվ ու առաքինի կյանքի հաստատման մտահոգությամբ, նրանք պարզապես ախտահարված էին վայելքամոլությամբ և փառամոլությամբ: Նրա կողմից թույլ տրված վրիպումները, թերություններն ու սխալները տեղի ունեցան ոչ այնքան իր, որքան նրա քաղաքական ու պետական վարչակազմի մարդկանց մեղքով, որոնք նրան փաստորեն դրել էին երերուն վիճակի մեջ, որոշ չափով զրկել իրեն հատուկ վճռականությունից: Նա միայն ուշ զգաց, որ ամեն ինչ արդեն սահում է դեպի անհայտություն, որն էլ ավելի վերափոխեց նրա ներքնաշխարհը. Քոչինյանն այլևս այն չէր, ինչ եղել էր:

Խախտվեց տասնյակ տարիների աշխատանքով ու տառապանքով վաստակած հեղինակությունը: Վաթսուն տարեկան հասակում փոքրոգիորեն նրան արդեն զրկեցին աշխատելու իրավունքից, որպեսզի նա չհասներ այնպիսի բարձունքների, որոնք գործչին դարձնում են ժամանակի խորհրդանիշը: Այս բոլորով Անտոն Քոչինյանն արժանավոր, լայն ճանաչում ունեցող պետական գործիչ էր՝ ճանաչված, թե՛ ամբողջ երկրում և թե՛ աշխարհասփյուռ հայության մեջ:

Անուրանալի է նրա ծանրակշիռ վաստակը հայ շինականի կյանքի ու կենցաղի և տնտեսական իրավիճակի վերափոխման գործում: Նա որդիական սեր էր տածում գյուղի և նրա մարդկանց նկատմամբ, ապրում էր բոլորի հոգսերով և հարազատի նման պաշտպանում յուրաքանչյուրի շահերը: Նա զարգացրեց ու առաջ մղեց հողագործ մարդկանց կենցաղավարության կուլտուրան, քաղաքակիրթ կյանք վարելու նրանց հայացքներն ու նյութական միջոցները: Նրա վարած քաղաքականության շնորհիվ Հայաստան երկրի գյուղերում դժվար է գտնել մեկին, որ Քոչինյանի բարյացակամ հովանու ներքո կառուցած ու տեր դարձած չլինի քարակերտ ու հարմարավետ թիթեղածածկ տան:

Հայ շինականը երբեք չի մոռանա նրա այս փառաբանելի ծառայությունը: Եվ իրոք, նա հայրենիքի նվիրյալն էր և ոչ թե իշխող քաղաքականության կույր սիրահարը:

Խաղաղասեր էր նա և հարգելից մարդկանց նկատմամբ: Վերամբարձ չէր խոսքն ու կեցվածքը, օժտված էր իրեն դիմացինից վեր չդասելու բնատուր խոհեմությամբ: Նա մարդկանց հետ շփվելիս երբեք չէր ցուցադրում սեփական անձը: Ահա թե ինչու չափազանց դյուրին ու հաճելի էր նրա հետ աշխատելը: Մենք բոլորս նրա խղճի հյուրընկալն էինք՝ վայելելով նրա՝ դեպի իրեն ձգող ու մերձեցնող հմայքը:

Շատերն են ցանկանում ու երազում լինել այդպիսին, բայց քչերին է վիճակված սավառնել խորհրդավորի բարձունքներում:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ 3

ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

1. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի որոշումը Հայաստանի թանգարան ստեղծելու մասին, 4 փետրվարի 1953թ. 8
2. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի որոշումից՝ Հանքավանի ջրերի օգտագործման մասին, 11 հունիսի 1953թ. 9
3. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի որոշումը Միքայել Նալբանդյանի հիշատակը հավերժացնելու մասին, 25 նոյեմբերի 1954թ. 11
4. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի որոշումը աքսորավայրերից վերադարձած քաղաքացիներին նյութական օժանդակություն ցույց տալու մասին, 11 հուլիսի 1956թ. 12
5. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի որոշումը պետական հիմնի մրցանակաբաշխություն հայտարարելու մասին, 4 դեկտեմբերի 1956թ. 13
6. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի որոշումը մի քանի եկեղեցիների վերաբացման մասին,18 հուլիսի 1957թ. 14
7. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի որոշումը հին ձեռագրերի պետական պահոց Մատենադարանը գիտահետազոտական ինստիտուտի վերակազմավորելու մասին, 3 մարտի 1959թ. 15
8. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի նախագահ Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՍՀՄ Նախարարների խորհուրդ՝ Փարիզից բանաստեղծ Սիամանթոյի արխիվը և գեղանկարիչ Հովհաննես Ալխազյանի կտավները ձեռք բերելու համար 3500 դոլար հատկացնելու մասին, 15 օգոստոսի 1961թ. 17
9. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի որոշումը Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակը նշելու մասին, 3 մայիսի 1962թ. 18
10. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Յա.Զարոբյանի և Նախարարների խորհրդի նախագահ Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՍՀՄ Պետշին՝ Սևանի մակարդակը բարձրացնելու նպատակով Մխչյնում պոմպակայան կառուցելու նպատակահարմարության մասին, 7 մայիսի 1963թ. 19
11. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Յա.Զարոբյանի և Նախարարների խորհրդի նախագահ Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՍՀՄ Նախարարների խորհրդի նախագահի առաջին տեղեկալ Ա.Կոսիգինին՝ հայրենիք վերադարձող հայերի բնակարանային և կենցաղային հարցերը կարգավորելու համար լրացուցիչ միջոցներ տրամադրելու մասին, 28 դեկտեմբերի 1963 թ. 20
12. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի որոշումը Եղիշե Չարենցի տուն-թանգարան կազմակերպելու մասին, 8 փետրվարի 1964թ. 21
13. ՀՍԽՀ Նախարարների խորհրդի որոշումը սփյուռքահայության հետ մշակութային կապերի հայկական կոմիտե ստեղծելու մասին, 26 մայիսի 1964թ. 22
14. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի որոշումը հայկական խորհրդային հանրագիտարան հրատարակելու մասին, 15 հունվարի 1965թ. 24
15. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի որոշումը 1915 թվականի եղեռնի զոհերի հիշատակը հավերժացնող կոթող կառուցելու մասին, 16 մարտի 1965թ. ... 25
16. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի որոշումից՝ Հրազդանի լեռնամետա-

լուրգիական կոմբինատի նախագծման և շինարարության մասին, 20 մարտի 1965թ. 26
17. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի որոշումը Գառնիում Բյուրականի աստղադիտարանի տիեզերական հետազոտությունների մասնաճյուղ կազմակերպելու մասին, 27սեպտեմբերի 1965թ. 28
18. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի և Նախարարների խորհրդի նախագահ Բ.Մուրադյանի գրությունը ԽՍՀՄ Նախարարների խորհուրդ՝ արտասահմանյան երկրներից հայերի հայրենադարձության մասին ԽՍՀՄ Կոմկուսի Կենտկոմի 1966թ. փետրվարի 21-ի որոշման վերաբերյալ իրենց առաջարկությունները քննարկելու մասին, մարտ, 166թ. 29
19. Արտասահմանյան երկրներից հայերի հայրենադարձությունը կազմակերպելու մասին ԽՍՀՄ Նախարարների խորհրդի որոշման նախագիծ, մարտ, 966թ. 30
20. Հայաստյանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝ Հայաստանում երիտասարդական «Գարուն» ամսագիր հրատարակելու մասին, 4 հունիսի 1966թ. 31
21. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՄԿԿ Մոսկվայի Կենտկոմ և քաղգործկոմ՝ նախկին Լազարյան ինստիտուտի շենքը Հայաստանի մշտական ներկայացուցչությանը տրամադրելու մասին, 8 հուլիսի 1966թ. 32
22. Հայաստանի մտավորականների նամակը ԽՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Լ.Բրեժնևին, Ադրբեջանի և Հայաստանի կոմկուսների կենտկոմների առաջին քարտուղարներ Վ.Ախունդովին և Ա.Քոչինյանին՝ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը Հայաստանին միացնելու խնդրանքով, օգոստոս, 1966թ. 33
23. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի և Նախարարների խորհրդի նախագահ Բ.Մուրադյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը Հայաստանին միացնելու մասին, 30 սեպտեմբերի 1966թ. 35
24. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝ Արփա-Սևան ջրատարի շինարարությունը հաջողությամբ ավարտին հասցնելու և թունելագործության տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի նորագույն նվաճումներին ծանոթանալու նպատակով մասնագետներ ԱՄՆ գործուղելու անհրաժեշտության մասին, 28 հունվարի 1967թ. 43
25. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՍՀՄ միջին մեքենաշինության նախարար Ե.Սլավսկուն՝ 1960թ. նախարարության ենթակայությանն անցած ՀԽՍՀ ԳԱ ֆիզիկայի ինստիտուտի ռադիացիոն լաբորատորիայի մի մասը ԳԱ համակարգում ստեղծվող ֆիզիկայի ինստիտուտին տրամադրելու մասին, 18 մայիսի 1967թ. 45
26. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի գրությունը Նախարարների խորհրդի նախագահ Բ.Մուրադյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ և Նախարարների խորհուրդ՝ Երևանում մետրոպոլիտեն կառուցելու մասին, հունիս,1967թ. 46
27. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝ Ամենայն հայոց Վազգեն Ա կաթողիկոսին Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով պարգևատրելու մասին, 21 մարտի 1968թ. 48

28. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝ Հովհաննես Թումանյանի ծննդյան 100-ամյակը նշելու մասին, 21 մարտի 1968թ. 50
29. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝ Կոմիտասի ծննդյան 100-ամյակը նշելու մասին, 27 մայիսի 1968թ. 53
30. Հայաստանի և Ադրբեջանի կոմկուսների կենտկոմների և ԽՍՀՄ գյուղատնտեսության նախարարության համատեղ որոշումը Հայաստանի և Ադրբեջանի մի քանի կոլտնտեսությունների միջև ծագած հողային վեճերը կարգավորելու մասին, 5 նոյեմբերի 1968թ. 54
31. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝ Հայաստանի պետական երգչախմբին ակադեմիական կոչում շնորհելու մասին, 12 նոյեմբերի 1968թ. 56
32. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի և Նախարարների խորհրդի նախագահի Բ.Մուրադյանի գրությունը ԽՍՀՄ պաշտպանության նախարար Մարշալ Ա.Գրեչկոյին՝ Հայաստանում բարձրագույն զինվորական ուսումնարան ստեղծելու անհրաժեշիտության մասին, 6 մարտի 1969թ. 58
33. Հայաստանի և Ադրբեջանի կոմկուսների կենտկոմների քարտուղարներ Ա.Քոչինյանի, Հ.Ալիևի և ԽՍՀՄ գյուղտնտեսության նախարար Վ.Մացկևիչի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև ծագած հողային վիճելի հարցերը կարգավորելու մասին, 17 նոյեմբերի 1969թ. 59
34. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝Մարտիրոս Սարյանին Լենինի շքանշանով պարգևատրելու մասին, 16 հունվարի 1970թ. 60
35. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուար Ա.Քոչինյանի և Նախարարների խորհրդի նախագահի Բ.Մուրադյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ և ԽՍՀՄ Նախարարների խորհուրդ՝ արտասահմանից հայերի հայրենադարձության ժամկետը մինչև 1975թ. երկարացնելու մասին, 10 հունվար 1970թ. 63
36. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝ Արամ Խաչատրյանին ծննդյան 70-ամյակի կապակցությամբ Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի կոչում շնորհելու մասին, 21 փետրվարի 1973թ. 66
37. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝ Ավետիք Իսահակյանի ծննդյան 100-ամյակը նշելու մասին, 13 հունիսի 1973թ. 67
38. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի և Նախարարների խորհրդի նախագահի Գ.Արզումանյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ և ԽՍՀՄ Նախարարների խորհուրդ՝ Երևանի օդանավակայանը ընդարձակելու անհրաժեշտության մասին, 18 հունիսի 1973թ. 71
39. Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Ա.Քոչինյանի գրությունը ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝ Հայաստանի և Երևանի մի քանի շրջաններում պետական անվտանգության կոմիտեի բաժանմունքներ բացելու անհրաժեշտության մասին, 25 հուլիսի 1973թ. 72

ՆԱՄԱԿՆԵՐ

1. Ավետիք Իսահակյանից, 12 հունվարի 1956թ............................... 74
2. Հովհաննես Իսակովից, 1 ապրիլի 1958թ. 75
3. Հովհաննես Իսակովից, 29 օգոստոսի 1959թ. 75
4. Հովհաննես Իսակովից, 10 հունվարի 1962թ. 76
5. Մարտիրոս Սարյանից, 31 մարտի 1965թ. 77
6. Արամ Խաչատրյանից, 28 մարտի 1967թ. 77
7. Դմիտրի Շոստակովիչից, 12 հոկտեմբերի 1966 թ. 78
8. Արամ Խաչատրյանից, 4 փետրվարի 1969 թ. 78
9. Արամ Խաչատրյանից, 14 փետրվարի 1969թ. 79
10. Եզրաս Հասրաթյանից, 27 հունիսի 1973թ. 80
11. Անաստաս Միկոյանից, 25 հոկտեմբերի 1973թ. 81
12. Գուրգեն Ջանիբեկյանից, 25 հոկտոմբերի 1973թ. 81
13. Ռասուլ Համզատովից, 15 նոյեմբերի 1973թ. 82
14. Լև Կուլիջանովից, անթվակիր 82

ՀՈՒՇԵՐ

Վարազդատ Հարությունյան. Հավերժի ճամփորդը 84
Վլադիմիր Ղալումյան. Անտոն Քոչինյանը ինչպես որ կար 93
Եղիշե Ասծատրյան. Ժողովրդականություն վայելող ղեկավարը 102
Հրանտ Ոսկանյան. Իր հողի ու ժողովրդի նվիրյալը 111
Ալեքսան Կիրակոսյան. Ճշմարտությունը սա է 116
Սուրեն Հարությունյան. Հայկական տան մեծ տերը 122
Վլադիմիր Մովսիսյան. Նա իր մեջ կրում էր մարդկային վսեմ արժեքների 131
Լյուդվիգ Ղարիբջանյան. Մեր պարտքն է չմոռանալ նրա բարի հիշատակը 137
Ստեփան Պողոսյան. Նրա հիշատակի հանդեպ ժամանակն անզոր է .. 142
Վլադիմիր Դարբինյան. Անբասիր, ազնիվ ու շիտակ այրը 151
Էդուարդ Միրզոյան. Մեծ հայրենասերը 156
Էդուարդ Իսաբեկյան. Իր հողի իսկական ծնունդը 158
Մուրադ Մուրադյան. Հեռատես և իմաստուն մարդը 163
Լևոն Հախվերդյան. Տարիների հեռվից այն, ինչ անհնար է մոռանալ .. 168
Ջիմ Թորոսյան. Ազգային մշակույթի ջատագովը 175
Դմիտրի Աղաբաշյան. Հետևողական գործիչը 181
Անահիտ Սահինյան. Նվիրյալ զավակը երկրի և ժողովրդի 185
Սուրեն Օհանյան. Նրա խոսքին հավատում էին 188
Գրիգոր Հասրաթյան. Խորհրդավորի բաձունքներում 191

ԱՆՏՈՆ ՔՈՉԻՆՅԱՆ
Փաստաթղթեր, նամակներ, հուշեր

АНТОН КОЧИНЯН
Документы, письма, воспоминания

Ստորագրված է տպագրության 2003թ. դեկտեմբերի 25-ին:
Չափսը 60x84 $^{1}/_{16}$: Ծավալը 12.5 տպագրական մամուլ:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Տպաքանակը 170:

«Լուսաս» ՍՊԸ տպարան: Երևան, Վ.Վաղարշյան 12ա: